

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

МУТАХАССИСЛИККА КИРИШ
фанидан маъруза матни

**«Иқтисод-молия»
ТОШКЕНТ - 2005 й**

КИРИШ

Мутахассисликка кириш фани талабаларга институтдаги ўқиш жараёнида олий таълим муассасаларига таалуқли бўлган, унинг мазмуни ва моҳиятини ифодаладиган томонлари билан тўлароқ танишиш имкониятини беради. Бу фан орқали олий таълим муассасасининг тузилиши, унинг бошқариш тизимидаги бўғинлари, уларнинг ҳар бирини ўқув жараёнида тутган ўрни ва роли ҳамда талабанинг мутахассислиги бўйича тушунча беради.

Бозор муносабатларининг муҳим бўғинларидан бири бўлган банк тизимини ислоҳ қилиш ва еркинлаштириш замирида иқтисодий ривожлантириш, ҳалқаро банк тизими талабларига мос келувчи маҳаллий банклар фаолиятини ташкил қилиш ва улар фаолиятини янада такомиллаштириш шу куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади. Жамият яхши тараққий қилган банк тизими ва банклар фаолиятига ега бўлмасдан соғлом тараққий қилиши мумкин эмас.

Иқтисодий самарали бошқариш унинг муҳим субъекти бўлган банклар фаолиятини ўрганишни, уларнинг ишлаш усуллари, функция ва операцияларини билишни тақозо қилади.

Мазкур «Мутахассисликка кириш» курси кадрлар тайёрлаш бўйича таълим стандартлари асосида ишлаб чиқилган намунавий ўқув дастури асосида яратилган, «Мутахассисликка кириш» курси барча фанларнинг дебوحаси бўлиб талабаларга мутахассислик йўналиши бўйича ўқитиладиган барча фанларни ўзида мужассамлаштирган ҳолда ўргатади.

Бу фан ёш банкирларга ва банк ишига қизиқувчиларга мутахассислик бўйича билим беришга, жумладан, банклар фаолиятини ташкил қилиш ва олиб бориш, банкларнинг турли бозор субъектлари билан муносабатларини ташкил қилиш ва умуман, банк ишини ташкил қилиш асосларини ўргатишга мўлжалланган.

Ш.З.Абдуллаева, Н.А.Усмонова, Л.О.Мирзаева. Мутахассисликка кириш фанидан маъруза матни. Т. «ИҚТИСОД-МОЛИЯ» нашриёти, 2005 й. бет.

Мазкур маъруза матни олигоҳга кирган банк иши ихтисослиги талабалари учун мўлжалланган, бўлиб, молия институтининг ташкил топиш тарихи, бошқарув структураси, кутубхона фонди, шунингдек олигоҳдаги ўқув жараёни ташкил этилиши ва олиб бориш тартиблари, реферат, назорат иш, услубли ишлар ҳамда банкни ташкил қилишининг бажарадиган операциялари билан таништиради.

1-мавзу: МУТАХАССИСЛИККА КИРИШ ФАНИНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ. (2 соат).

1. «Мутахассисликка кириш» фанининг предмети ва вазифалари

Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш тизимининг асоси ва кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисмларидан бири деб, таъкидланади кадрлар тайёрлаш миллий дастурида. Узлуксиз таълим тизими ўқув тарбия жараёнини ҳар томонлама йетук баркамол авлодни йетиштириш учун шарт-шароитлар яратади.

Шу сабабли, мамлакатимизда кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида узлуксиз таълимни ташкил етиш ва ривожлантиришнинг асосий тамойиллари белгиланади. Булар таълимнинг устуворлиги, таълимнинг демократлашуви, таълимнинг ижтимоийлашуви, таълимнинг инсонпарварлашуви, таълимнинг миллий йўналганлиги, таълим ва тарбиянинг узвий боғлиқлиги, иқтидорли ёшларни аниқлаш, юқори даражада билим олишлари учун шарт-шароитлар яратиш кабилар. Жамият талаб қилаётган узлуксиз таълимга тегишли бу қонун-қоидалар ўқитиш, билим беришдан яъни таълим жараёнига ҳам самарали таъсир кўрсатади. Педагогикада таълимнинг илмий-назарий, услубий асослари алоҳида, яъни дидактика қисмида ўрганилади. Бу жараёнда таълим принципларига ҳам алоҳида тўхталади.

Таълим жараёни мураккаб ҳамда кўп қирралидир. Унда ўқитувчи ва ўқувчилар фаол иштирок этадилар. Бу жараённинг муваффиқиятли ва самарали натижаси таълим жараёнининг қонун-қоидалари, яъни таълимга қўйилган дидактик талабларга қай даражада амал қилишларига боғлиқ.

Ўқитиш билиш фаолиятининг ажралмас қисми, сифатида инсоннинг теварак атрофидаги дунёни билишнинг умумий қонунлари асосида содир бўлади. Шу сабабли шахсни ўқитиш, тарбиялаш, баркамол авлод қилиб йетиштириш жараёнида бир бутунликда ошириш зарур. Ўқитувчи қачонки таълим тамойилларини яхши ўзлаштирган бўлгандагина уни самарали бошқариш, ўқитишнинг самарали усулларини тўғри танлаш имкониятига ега бўлади. Шунинг учун ўқитиш тамойиллари таълим жараёнининг энг муҳим масалаларини назарий ва амалий жиҳатдан тўғри ҳал қилишнинг асосий негизи ҳисобланади.

Таълим тамойиллари ўқув юртлари олдида турган улкан вазифалар асосида белгиланади. Улар бир бири билан ўзаро мустаҳкам боғлиқ ҳолда бир системани ташкил йетади ва ҳар бир дарсда дидактик тамойилларнинг бир нечаси иштирок йетиши мумкин. Улар таълим олдида турган асосий мақсадларни ҳал етишга ўз хиссасини қўшади. Таълим тизими ислоҳ қилинаётган ҳозирги жараёнда ўқувчи талабаларнинг мустақил билим бериш, уларни еркин, мустақил фикрлай оладиган инсонлар қилиб тарбиялашда, таълим тамойилларини чуқур англаш ва ҳаётга татбиқ етиш муҳим муаммолардан биридир.

Ўқув юртларида бериладиган билим илмий характерга ега бўлиши фан техника ютуқ ва кашфиётларини ўзида ифода этиш лозим. Шундай экан, ўқитувчи илм фандаги янгиликлардан хабардор бўлиши лозим, ўқув фанлари ҳам илм фан асосида яратилади. Ўқитишнинг илмийлик тамойиллари таълим жараёнида ўқувчи талабаларни ҳозирги замон фан техника тараққиёти даражасидаги илмий билимлар билан қуроллантириш, айниқса талаба ёшларни илмий тадқиқот усуллари билан таништириб боришга қаратилган.

Илмийлик таълимнинг мазмунига ҳам, усулларига ҳам алоқадордир. Шундай экан билиш, илм фан билан ўқув предмети ўртасида ҳамкорлик ўзаро боғлиқлик бўлишига еришиш лозим. Таълимнинг ҳамма босқичларида илмий изоҳлардан фойдаланмоқ лозим.

Назарий билимларнинг амалиёт билан, турмуш тажрибалари билан боғлаб олиб бориш таълимнинг йетакчи қоидаларидан бири ҳисобланади. Таълим-тарбия соҳасидаги ютуқлар, энг аввало назария билан амалиётнинг ўзаро боғлиқлигига асосланади. Шундагина ўқувчи-талаба ўрганаётган ўқув материалнинг туб моҳиятини тушуниб етади ва амалиётда улардан фойдалана олади. Бунинг учун ўқитувчи таълим жараёнида талабаларнинг фаол иштирок этишларига еришмоқ лозим. Талаба фаол иштирок еца билимларини онгли тушуниб ўзлаштиришга олиб келади.

Таълимдаги онглилик ва фаоллик, талабадан кўтаринки кайфият, кўпроқ билимга интилиш, мустақил фикрлаш ва хулосалар чиқаришга ундайди. Билимларни онгли ва фаол ўзлаштириш ўқитиш жараёнинг психологик томонларида ўз ифодасини топади.

Ўқитишда назарий билимлар қанчалик қатъий ифода етилса, талабанинг фикр юритиши ҳам шунчалик аниқ ва равшан бўлади ва ўқув материалларини онгли ўзлаштириш даражаси ҳам ошади. Таълим тизими ислоҳ қилинаётган ҳозирги жараёнда ёшларнинг мустақил фикр юритиши, мустақил суратда билим олишга интилиши талаб қилинади. Бунинг натижасида билимларни ўзлаштиришнинг жараёни ижодий тус олади. Бундай шароитда ўқитувчи-талабанинг машғулотларга муносабати ва бу жараёнда ўзини қандай тутишига еътибор бермоғи лозим. Ёшлардаги ўқиш истаги таълим жараёнининг зарурий ва мантиқий қисмидир. Шундай экан, таълимнинг самарадорлиги ўқутувчини талабаларни ўқишга изчил ва мунтазам қизиқтириб боришга боғлиқдир. Бунинг учун, ўқутувчи, уларни ижодий муносабатда бўлишга, мустақилликка, ишчанликка одатлантириш лозим.

Таълим жараёни, унинг мазмуни унда кўтарилган ҳаётий масалалар ёшлар тарбиясига ижобий таъсир кўрсатади. Шу сабабли таълим, шахс шаклланишининг асосий манбаидир.

Талаба илмий билимларни ўзлаштирар экан, унинг дунёқараши ҳам, иродаси ва ахлоқий сифатлари, имон-еътиқоди ва қобилияти ҳам ўсиб ривожланиб боради. Таълимнинг тарбиявий имкониятларидан фойдаланишда ўқитувчи аввало таълимни услубий жиҳатдан тўғри ташкил этишга, ўқув материалнинг мазмуни билан боғлиқ тарбиявий мақсадни аниқ белгилашга ва билим олишга қизиқтира олишга боғлиқдир. Шу билан бирга, ўқитувчининг талабалар олдидаги обрў-еътибори ҳам муҳим тарбиявий аҳамиятга егадир.

Ўқитиш жараёнини кўргазмали ташкил етиш зарур. Ҳам ешитиш, ҳам кўрсатиш орқали ўқув материалларини идрок қилиш, уларни онгли ва пухта ўзлаштириш, билимларни турмушдаги заруриятни англаб олишларига асос солади, диққатни барқарорлаштиради. Шунинг учун ҳам, кўргазмали материаллар ўрганилаётган мавзу мазмунига мос келиши, талабанинг ёши ва билим даражасига боғлиқ бўлиши ҳамда улардан фойдаланишнинг самарали йўл ва воситаларини қўллаб ва ишлаб чиқиш лозим. Кўргазмали материал ўқув предметларининг характери ва мазмунига қараб турли-туман бўлиш мумкин.

Жумладан:

а) буюм ва нарсаларни асл табиий ҳолда кўрсатиш (ўсимликлар, ҳайвонлар, экскурсия чоғида кўрсатиладиган нарса-буюмлар)

б) тасвирий кўргазмали материалларни намоиш қилиш (расмлар, фотосуратлар, кинофилмлар ва б.к)

в) нарса ва буюмларни шартли белгилар орқали кўрсатиш (схема)

г) овозли кўргазмали материаллар (грампластинка, овозли кинофилмлар)

Билимлар турли йўл воситалари орқали пухта ўзлаштирилгандагина у мустақкам еса қолади, бу еса ўқув материалларини онгли ўзлаштиришга, назария билан амалиётни боғлашда кўргазмалиликка амал қилишга ва билимларни такрорлаш орқали мустақкамлашга боғлиқдир. Таълимнинг бош мақсади еса билимларни системали ва пухта ўзлаштиришдир.

Таълим жараёнидаги муваффақиятларга фақат билим беришда, талабанинг ўзига хос шахсий хусусиятларини ҳисобга олганда еришиш мумкин. Шунинг учун ўқутувчига болалар психологиясидан билимлар йетарли бўлиши лозим. Дарс жараёнида шу институт талабаларига тегишли умумий хусусиятларни ва ҳар қайси талабага тегишли хусусиятлар ва таълимнинг ҳар бир босқичида еътиборга олиниши даркор. Бунга еришиш учун ўқитувчи талабаларни кузатиши ва уларни руҳий оламини ўрганиш лозим. Фақат шундагина талабадаги камчиликларни келиб чиқиш сабаблари аниқланади ва уларни бартараф қилиш учун изланишлар олиб борилади.

Мустақилликнинг биринчи йиллариданоқ мамлакатимизнинг иқтисодий жиҳатдан қийин аҳволда бўлишига қарамасдан, кадрлар сиёсатида иқтисодиётимиз самарадорлиги ошириш мумкин бўлган йўналиши сифатида катта еътибор қаратилди.

Сўнгги йилларда кадрлар тайёрлаш масаласига еътибор янада кучайди ва 1997 йили Олий мажлиснинг тўққизинчи сессиясида «Таълим тўғрисида» ва «Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур тўғрисида» қонунлар қабул қилинди. Бу қонунлар узлуксиз таълим тизимининг ўзбек моделини аниқлаб берди.

Бозор муносабатлари ривожланишининг ҳозирги даврида иқтисодчи кадрларга бўлган талаб ошиб бораётганлиги билан бирга уларнинг сифат даражасига ҳам еътибор берилмоқда. Мамлакатимиз иқтисодиётининг турли соҳалари учун иқтисодчи кадрлар йетказиб беришда Тошкент Молия Институтининг хиссаси улкан бўлиб, институтда «Молия», «Солиқ ва суғурта», «Банк иши», «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» йўналишлари бўйича бакалаврлар ва шу бакалаврларнинг базавий олий маълумоти асосида олий касбий таълимнинг магистратура йўналишларида кадрлар тайёрланмоқда.

Президентимизнинг «Банк тизимини янада еркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2000 йил 21 мартдаги Фармонига асосан 2000-2003 йилларда Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг ислоҳ қилиш бўйича қабул қилинган дастурга мувофиқ банк бошқаруви ва кадрлар тайёрлаш миллий тизими ҳамда усулларини такомиллаштириш вазифалари белгилаб берилган. Ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 апрелдаги «Банк тизимини янада еркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорида ҳам кадрлар тўғрисидаги масалага ҳам тўхталиб ўтилган.

Шу боис, институтимизда кадрлар тайёрлаш миллий дастури талабларидан келиб чиқиб, иқтисодиётнинг муҳим соҳаларидан бири бўлган банк тизими учун кадрлар тайёрлашга катта еътибор берилмоқда. Институтда «Банк иши» йўналиши бўйича ҳар йили 500 дан ортиқ бакалаврлар тайёрланади. Шу билан бирга ҳозирги «Кредит», «Халқаро валюта–кредит муносабатлари», «Банк аудити», «Тижорат банклари қимматли қоғозлар билан ўтказиладиган операциялари» йўналишлари бўйича 80 дан ортиқ магистрлар тайёрланмоқда.

Банк тизими учун кадрлар тайёрлашда институтнинг «Банк иши» алоҳида ўринга ега. Мазкур кафедра катта миллий-услубий ва педагогик тарихга ега бўлиб, жаҳонга танилган олимлар Юрий Йевгенъевич Шенгер ва Наталья Николаевна Шабановалар унинг асосчиларидир. Улар томонидан ташкил қилинган банк мактабининг шакл ва тамойиллари, яъни фанни чуқур ўргатиш ва банк фаолиятининг хусусиятли томони бўлган ўта талабчанликка риоя қилиш, иқтисодиёт соҳасидаги ўзгаришлар ва янгиликларни дарҳол англаш ва янгиликларни талабалар онгига йеткизиш ҳозирги кунда ҳам кафедра педагогларининг асосий бурчидир.

Банклар фаолияти бозор муносабатларининг субъекти сифатида бошқа бозор субъектлар фаолиятидан фарқ қилади. Корхона ва ташкилотлар ёки бозор муносабатларининг аксарият бошқа субъектлари асосан ўз маблағларига таяниб фаолият кўрсатадилар. Шу боис, бу субъектларнинг ўз фаолиятида хато ва камчиликларга йўл қўйиш, маблағини самарасиз ишлатиш, ўз даромадининг камайишига, молиявий аҳволининг ёмонлашувига олиб келади. Банклар фаолияти еса, бошқа хўжалик субъектлари фаолиятидан фарқ қилиб, улар асосан четдан жалб қилинган маблағларга таяниб фаолият кўрсатадилар. Банкларни ўз фаолиятида хато ва камчиликларга йўл қўйиши еса унинг даромади ва ликвидлилигига путур йеткизибгина қолмай, балки уларни миждозлар олдида ўз мажбуриятларини бажара олмаслигига ва бу охир оқибатда банка бўлган ишончнинг йўқолишига олиб келади. Шу сабабли, банк тизими учун тайёрланаётган кадрлар чуқур билимли бошқариш фаолияти натижасини олдиндан тахмин қила олиш қобилиятига ега бўлиши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда мутахассисликка кириш фанининг вазифаси талабаларга институтимиздаги таълим жараёни билан таништириб, уларни келажакда йетук мутахассис бўлиб йетишишларига замин тайёрлайди.

2. «Мутахассисликка кириш» фаннинг олдига қўйган мақсади

Ўзбекистон тараккиётида таълим устувор соҳа ҳисобланади. 1997 йил 27 августда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги таълим барча йўналишларини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун имкон яратади.

Таълим ислоҳоти ва истиқболини белгилашда қуйидаги тамойиллар:

1. Таълим-тарбиянинг инсонпарварлиги ва демократиявийлиги;
2. Таълим тизимининг узлуксизлиги, изчиллиги, илмийлиги ва дунёвийлиги
3. Таълимда умуминсоний ва миллий, маданий ва маънавий кадрларнинг устуворлиги
4. Миллати, ётиқоди, диндан қаътий назар барча фуқаролар учун таълим олиш имконияти яратилганлиги
5. Таълим муассасаларининг сиёсий партиялар ва ҳаракатлар таъсиридан холилиги асос қилиб олинган.

Таълим ислоҳотида асосий ётибор, таълим–тарбиянинг миллий замирини мустаҳкамлашга, таълимнинг иш бошқарув тизимларини такомиллаштиришга унинг моддий-техника базасини замон талабларига мослаштиришга, таълим–тарбия жараёнини жаҳон андозалари даражасига кўтаришга қаратилган. Янги ўқув дастурлари, дарсликларни ишлаб чиқариш таълим сифатини оширишда ягона мезон бўлди. Мамлакатимизда чуқур ўрганиладиган мактаб тармоғи тез ривожланди, масалан, 1991 йилда турли фанлар чуқурлаштириб ўрганиладиган мактаблар 799 та бўлса, 1998 йилда 9143 тага етди. Янги турдаги ўқув масканлари вужудга келди. Халқ таълими тасарруфидаги 185 та, 292 та лицей фаолият кўрсатган бўлса, 1998-1999 йилдан бошлаб академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари ташкил етила бошланди. Таълим муассасаларининг ўқув режалари, таълим шакллари ва усулларини ишлаб чиқишда еркинликларга ега бўлганликлари принципиал жиҳатдан янги бўлди. Уларда «Иқтисод алифбоси», «Иқтисодий билим асослари», «Инсон ҳуқуқлари», «Менежмент ва маркетинг асослари», «Маънавият ва маърифат асослари» каби фанлар ўқитиладиган бўлди.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида ҳунар таълим ҳам ислоҳ қилинади. Улардан 260 дан ортиқ ишчига касби бўйича таълим берилди. 1995-1996 йилларда 140 та ҳунар лицейи, 18 та миллий ҳунар лицейи, 50 бизнес мактаблари ташкил етилди.

Ўзбекистонда 12 йиллик мажбурияти таълим жорий қилинди. 9-синфни битирган ёшлар 3 йиллик академик лицей ёки касб-ҳунар коллежларига киритишни тақозо етадиган ислоҳотлар босқичма-босқич ўтказилади. Биринчи босқич ўтиш даври бўлиб, у 1997-2001 йилларда давом етди, таълимнинг ривожланиши учун ҳуқуқий меъёрлари, илмий методик, моддий шарт-шароитлар яратади. Иккинчи босқич 2001 йил ва 2005 йилларни ўз ичига олади ва миллий дастур тўлиқ амалга оширилади. Учинчи босқич 2005 ва ундан кейинги йилларга мўлжалланган бўлиб, ундан тўпланган тажрибаларни таҳлил етиш асосида кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштирилади ва

ривожлантиради. Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига еришиб, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаш, кадрлар тайёрлаш тизилмаси ва мазмунини қайта ташкил етишни зарур қилиб қўйди. Мактабгача таълим соҳасида уйларда ташкил етилган болалар боғчалари, ҳамда боғча мактаблар тармоқлари ривожланиб бормоқда. Болаларга чет тилларини хореография, тасвирий ва мусиқий саънати, компютер саводхонлиги асослари ўргатувчи 800 дан ортиқ гуруҳ ташкил етилди.

Янги типдаги мактаблар ва умумтаълим ўқув юртлири тармоғи ривожланиб бормоқда. Ҳозирги кунда 238 та лицей ва 136 та гимназиялар мавжуд. Республикада жами 197 минг киши таълим олаётган 258та ўрта касб-хунар таълими ўқув юрти ишламоқда. Уларнинг 16 минг ўқитувчи ва муҳандис педагог ходимлар меҳнат қилмоқда. Ўзбекистон Олий мактаб тизими 58 олий ўқув юртини шу жумладан 16 та университет, 42 та институтни ўз ичига олади. Улардан 164 минг талаба таълим олмақда, 16 та университетнинг 12таси Ўзбекистон мустақилликка еришганидан кейинги икки йил ичида ташкил етилади. Олий ўқув юртлирида ишлаётган 18,5 минг ўқитувчининг 52%и фан доктори, фан номзодларидан иборат.

Олий таълимда кадрлар тайёрлашнинг марказлаштиришдан ҳуқуқий йўналишга ўтказиш олиб борилмоқда, университет таълими ривожлантирилмоқда. Билимларнинг янги тармоқлари бўйича кадрлар тайёрлаш тизими йўлига қўйила бошлади. Олий мактабни кўп босқичли тизимига ўтказиш амалга оширилмоқда. Абутурентлар рейтинг асосида баҳоланмоқда. Олий малакали илмий ва илмий педагог кадрларга талаблар ошгани учун аспирантура ва докторантурада кадрлар тайёрлаш иши кенгаймоқда. Олий аттестация тизими ташкил етилди. Ҳозирги кунда республикада қарийиб 4 мингдан ортиқ аспирант бўлиб, улардан 69%, олий таълим тизимида ва 31% илмий тадқиқот институтларида таълим олишади. Жами илмий ва илмий-педагог кадрларнинг 8%ини докторлар ва 37%ини фан номзодлари ташкил ташкил етади.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларнинг қайта тайёрлаш тизимида 23 та институт, 16 та факультет, 4 та марказ 14 та малака ошириш курслари ташкил етилди.

Иқтидорли болалар ва ўқувчи ёшларни қувватлаш бўйича давлат сиёсати олиб борилмоқда. Истеъдодли ёшларга кўмак бериш, уларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг қобилият ва истеъдодини ўстириш бўйича махсус фондлар ташкил етилди, қобилиятлиларни чет елдаги йетакчи ўқув юртлирида ва илмий марказларда ўқитиш ва стажировкадан ўтказиш йўлга қўйилди. Фан ва таълим соҳасида халқаро алоқалар кенгайиб бормоқда. Шунга қарамай, содир етилган ўзгаришлар кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш ва шакллантириш иқтисодий ижтимоий ривожлантириш талабга мувофиқ бўлишини таъминлай олмайди. Кадрлар тайёрлаш тизимининг демократик ўзгаришлар ва бозор ислохотлари талабларига мувофиқ емаслиги, ўқув жараёнининг моддий-техника ахборот базаси йетарли емаслиги, юқори малакали кадрларни йетишмаслиги, дарсда ўқув-услубий ва илмий адабиёт ҳақида дидактик материалларни камлиги, таълим тизими ва фан, ишлаб чиқариш ўртасида пухта ўзаро ҳамкорлик ва

фойдали интеграцияни йўқлиги кадрлар тайёрлашнинг мавжуд тизимидаги жиддий камчиликлар сирасига киради. Мактабгача таълим ва тарбия аҳволи қониқарсизлигича қолмоқда.

Мактабда ва бошқа ўқув юртларида таълим шароитининг ўзидаги ва ўқитиш услубидаги ҳар хил камчиликлар оқибатида билим беришда юзага келган нодемократик ҳамда жамият учун зарурий муҳит шунга олиб келадики, ўқувчиларда мустақил фикрлаш ривожланмай қолмоқда. 9-11 синфни тамомлаган ёшлар мустақил ҳаётда ўз ўрнини аниқлай олмайди. Ўрта мактаб битирувчиларининг 10% гина олий ўқув юртларига ўқишга кирмоқда. Ўқитувчилар, педагог ва тарбиячиларнинг каттагина қисми яхши тайёргарлик кўрмаганлиги, уларнинг билим ва малакаси йетарли даражада емаслиги жиддий муаммога сабаб бўлмоқда, мактабгача таълим соҳасидаги жами тарбиячи ва педагогларнинг 20% игина олий маълумотли. Мактабларни ўқитувчилар билан таъминланганлиги ўртача 93 % ни ташкил этади. Бу кўрсаткич айрим вилоятларда 70-80 % дан муайян фанлар бўйича еса 50% дан ошмайди. Илмий ва илмий педагог кадрларнинг ёши улғайиб бормоқда. 40 ёшга тўлмаган фан докторларининг жами 0,9%, 50 ва ундан катта ёшдагиларнинг еса 79% ташкил этади. Фан докторларининг илмий даражасига тасдиқланган ўртача 50, фан номзодлари еса 36 ёшдадир.

3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ҳамда «Таълим тўғрисида»ги қонунлардан келиб чиқадиган вазифалар

Юқорида таъкидланганидек 1997 йил Олий Мажлис томонидан «Таълим тўғрисидаги қонун» ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинди. Ўз навбатида, давлатимиз томонидан таълимни ва кадрлар тайёрлаш миллий тизими такомиллаштириб борилмоқда. Унинг кўп вариантли тизими жорий этилиб, таълим муассасаларининг ўз-ўзини пул билан таъминлашни ривожлантириш, хусусий ва чет инвестицияларининг таълим соҳасига жалб этилиши ривожлантирилмоқда. Республика фуқаролари учун кейинчалик уларни тўлашнинг мослашувчан тизимга асосланган таълим кредитлари бериш механизмлари шакллантирилмоқда. Узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини моддий жиҳатдан қўллаб қувватлашда донорлар ва хомийларнинг мавқеи кучайиб бормоқда. Пуллик таълим хизматлари кўрсатиш, тадбиркорлик, маслаҳатлар, экспорт, ноширлик, ишлаб чиқариш вазифаларига мувофиқ бошқа тарздаги фаолияти ҳисобида таълим муассасаларининг даромадлари кўпайиши таъминланади. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари куйидагилардан иборат:

Шахс - кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматлар истеъмолчиси ва уларнинг амалга оширувчиси;

Давлат ва жамият- таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилишни кафиллари;

Узлуксиз таълим – малакали рақобатбардош, кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартини, кадрлар тайёрлаш тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;

Фан – юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқарувчи;

Ишлаб чиқариш - кадрларга бўлган еҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молиялаш ва моддий техника жиҳатдан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси;

Ўзбекистон Республикаси томонидан инсон ҳуқуқлари, таълим ва конвенцияларнинг бажарилиш, кадрлар тайёрлаш соҳасида жаҳон илғор тажрибасини ҳисобга олиш узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг барча жиҳатларига дахлдор бўлиб, уларнинг ривожланиш омилларидан биридир.

Мактабгача таълим.

Мактабгача таълим бола соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишни таъминлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади, уни мунтазам таълим олишга тайёрлайди. Мактабгача таълим бола 6-7 ёшга тўлгунча давлат ва нодавлат мактабгача тарбия болалар муассасаларида ва оилаларда амалга оширилади. Мактабгача таълим муассасаларининг мақсади ва вазифаларини рўёбга чиқаришда маҳалла, жамоат, ҳайрия ташкилотлари,

ҳалқаро фондлар фаол иштирок этади. Мактабгача таълимни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак бўлади:

- а) малакали тарбиячи ва педагог кадрларни устувор равишда тайёрлаш;
- б) мактабгача таълимни самарали психологик-педагогик услубларини излаш ва жорий этиш;
- в) болаларни оилада тарбиялашни ташкилий психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлаш;
- г) замонавий ўқув услубий қўлланмалар, техник воситалар, ўйинчоқлар ва уларни яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш;
- д) мактабгача ёшдаги болаларни, ҳалқнинг бой, маданий, тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида маънавий ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун шарт-шароитлар яратиш;
- е) мактабгача муассасаларнинг ҳар хил турлари учун турли вариантлардаги дастурларни танлаб олиш имкониятини яратиш;
- ж) мактабгача тарбия ва соғломлаштириш муассасалари тармоғини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш механизминини ишлаб чиқиш;

Умумий ўрта таълим:

9 йиллик ўқишдан иборат умумий ўрта таълимнинг бу тури бошланғич таълимни қамраб олади, шунингдек ўқувчиларнинг фанлар асослари бўйича мунтазам билим олишлари, уларда билим ўргатиш еҳтиёжини асосий ўқув илмий ва умуммаданий билимларни миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган маънавий ахлоқий фазилатларини, касб танлашни шакллантиради.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими.

Академик лицей, давлат таълим стандартларига мувофиқ ўрта махсус таълим беради. Касб-ҳунар коллежи тегишли давлат таълими асосида ўрта махсус, касб-ҳунар таълими беради. 3 йиллик дастур асосида Олий таълим, Ўрта махсус касб-ҳунар таълим негизига асосланади ҳамда икки босқичга ега.

Бакалаврият.

Мутахассисликлар йўналишлари бўйича фундаментал ва амалий билим бералиган, таълим муддати камида 4 йиллик таянч олий таълимдир.

Магистратура.

Аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим бералиган бакалаврият негизида таълим муддати 2 йил давом этадиган олий таълим.

2 - Мавзу: ОЛИЙ ТАЪЛИМ ДАРГОХИ ТАРИХИ

1. Тошкент Молия институтининг ташкил топиши

Тошкент Халқ хўжалиги институти мустақил олийгоҳ сифатида Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикалари учун молия мутахассисларини тайёрлаш мақсадида СССР Совет Халқ Комиссарлари томонидан 13 август 1931 йилда ташкил топган еди. 1932 йилда институтга 47та абитуриент қабул қилинган еди. 1940 йилда унда ўқиётган талабалар сони 240тага йетди. Улуғ Ватан урушигача даврда институт профессор-ўқитувчиларининг малакасини ошириш муаммолари яхши ҳал қилинган. Масалан, 1931 йилда Институтнинг 10 та кафедрасида илмий даражага ега бўлмаган бирорта ҳам ўқитувчилар бўлмаган бўлса, 1941 йилга келиб 58 та ўқитувчидан 10 та фан номзоди ва доцентлари, битта фан доктори бор еди.

1946 йилда Давлат банклари системасига кадрлар тайёрлаш учун кредит-иқтисод факултети ва ҳисоб-иқтисод факултети ташкил етилди. Сўнгги қабул қилинувчилардан колхозларда бухгалтерия ҳисобини юритиш учун мутахассислар тайёрлашга гуруҳлар ажратиб олинди. 1947 йилдан иқтисодий саноатга ва қишлоқ хўжалигига мутахассислар тайёрлана бошланди. 1948 йилда ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда иқтисодчиларни тайёрлаш учун кечки факултет очилди. 1950-1951 йилларга келиб институт 6 йўналиш бўйича иқтисодчи йетказиб берадиган 5та факултет ва 15та кафедрага ега бўлди.

Ўзбекистоннинг молия, банк, ҳисоб-иқтисод идоралари ва хўжалик корхоналарини малакали кадрлар билан таъминлашни яхшилаш мақсадида 1991 йил 13 майда Ўзбекистон Республикасининг Президенти Фармони ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 1991 йил 3 июн 154-сонли қарорига биноан Тошкент Халқ хўжалиги институтининг «Молия-иқтисод» ва «Ҳисоб-иқтисод» факултетлари заминида янги институт Тошкент Молия Институти ташкил етилди. Тошкент Молия Институтига иқтисод фанлар доктори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, академик М. Ш. Шарифхўжаев ректор этиб сайланди.

Бу олийгоҳ 1950-йилларда Тошкент халқ хўжалиги институти деб аталган. Бу институт иқтисодиётга турли иқтисодчиларини йетказиб берган. 90-йилларга келиб қуйидаги факултетлар бўлган:

- 1) Молия-иқтисод факултети;
- 2) Савдо-иқтисод факултети;
- 3) Режа-иқтисод факултети ;
- 4) Ҳисоб-иқтисод факултети
- 5) Иқтисодий кибернетика факултети;
- 6) Қишлоқ хўжалиги-иқтисод факултети.

Агар, бу факултетларга назар ташлайдиган бўлсак, Молия-иқтисод ва Савдо-иқтисод факултетига кўплаб абитуриентлар хужжат топширарди ва қолаверса, бу факултетлар йирик бўлган. Кейин Қишлоқ хўжалиги факултети, Режа-иқтисод факултети ва Ҳисоб-иқтисод факултети ва энг охирида

Кибернетика факултети турар еди.

Молия-иқтисод факултетида:

- 1) Молия;
- 2) Халқ хўжалиги тармоқлари;
- 3) Кредит;
- 4) Капитал қўйилмалар;

5) Банкларда бухгалтерия каби йўналишлари бўйича мутахассислар тайёрланар еди.

Дастлаб институтда Молия-иқтисод ва Ҳисоб-иқтисод факултетларида Молия-кредит, Халқ хўжалиги тармоқлари молияси, Баҳолаштириш каби йўналишлар мавжуд бўлган ва кейинчалик Бухгалтерия, Қишлоқ бухгалтерия ҳисоби, Аудитлар каби янги йўналишлар киритилган.

1992 йил Молия институтига янги бино берилган (ҳозирги кредит факултетети биноти). Янги бино берилгандан сўнг Молия факултети иккига бўлиниб кетган ва кредит-иқтисод факултети ажралиб чиқди ва факултетлар сони 3 тага етган, 2004 йил бошлаб Бошқарув факултети фаолият юритмоқда.

Тошкент Молия Институтида қуйидаги ўқув курслари мавжуд:

- 1) Бакалаврият – 4 йил
- 2) Магистратура - 2 йил
- 3) Аспирантура - 3 йил
- 4) Доктарантура - 3 йил
- 5) Малака ошириш факултети 1-3 ой

Сиртқи бўлимда еса 5 йил давомида таҳсил олади ва унда

- 1) Кредит-иқтисод;
- 2) Молия, ҳисоб-иқтисод факултетлари мавжуд.

Кундузги бўлим йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- а) Банк иши;
- б) Молия;
- в) Бухгалтерия ҳисоби ва аудит;
- г) Солиқ ва солиққа тортиш;
- д) Менежмент каби йўналишлари мавжуд.

Сиртқи бўлимда еса:

- 1) Банк иши;
- 2) Солиқ ва солиққа тортиш;
- 3) Молия;

4) Бухгалтерия ҳисоби ва аудит каби йўналишлари мавжуд. Талабалар 4 йил давомида қуйидагича таълим оладилар

1-курсда - тўлиқ ўқиш ва таътил;

2-курсда - назарий ўқиш ва ўқув амалиёти 3 ҳафта давомида;

3-курсда - назарий ўқиш ва ўқув амалиёти 7 ҳафта давомида;

4 курсда - назарий ўқиш ва битирув малакавий амалиёти 7 ҳафта давомида.

Бу босқичларни ўтаган ҳар бир билимдон талаба магистратурада ўқишни давом еттирса бўлади. Банк иши бўйича магистратурага кириш учун мавжуд.

- 1) Кредит;
- 2) Халқаро валюта кредит муносабатлари;
- 3) Банк ва аудит;
- 4) Банк рисклари

5) Банкларининг қимматли қоғозлар билан операциялари каби йўналишлари мавжуд. Келажакда еса:

- 1) Монетар сиёсат
- 2) Халқаро банк иши
- 3) Банк менежменти ва маркетинги каби магистратура йўналишлари очилади.

Тошкент Молия институтининг келажакдаги вазифалари Ўзбекистон равнақи учун, мустақилликни мустаҳкамлаш учун ва бутун дунё аҳлига кўрсатишга қодир бўлган ёш малакали ва теран фикрли, ўз ишига фаол ва ситқи дилдан хизмат қиладиган кадрларни йетказиб беришдир. Бундан ташқари, институт факултетлари ва йўналишларининг сони емас, балки сифатини кўпайтиришдир.

2. Институтда тайёрланадиган бакалаврият йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари

Ўзбекистон ўзининг давлат мустақиллигини қўлга киритгач, миллий ҳуқуқий давлат барпо этиш, демократик жамият асосларини яратиш, бозор муносабатларини шакллантириш, маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англашни тиклаш томон ўзига хос йўл билан ривожланиш йўлига кирди. Маъмурий-буйруқбозлик бошқарувига асосланган тоталитар тузумдаги янги, еркин, очиқ демократик жамиятга ўтиш молия-кредит йўналиши бўйича замонавий кадрлар тайёрлашга бевосита боғлиқ еди. Шу муносабат билан Тошкент Молия Институтининг мавқеи янада ўсди, у молия-кредит, ҳисоб-иқтисод мутахассисликлари бўйича кадрлар тайёрловчи асосий даргоҳга айланди.

Институтимиз 6 та факултет, 23 та кафедра, 5 та илмий тадқиқот гуруҳларидан иборат. Бундан ташқари, институтимиз қошида ходимларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тармоқлараро институти, солиқ органларига ходимлар тайёрлаш ўқув маркази, банк коллежи, молия, бизнес мактаби, банк ва солиқ лицейи фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек, маънавият ва маърифат маркази, янги демократик жамият қуриш назарияси ва амалиётини ўрганиш маркази, иқтисодий билимлар клуби ва бошқа бўлимлар фаолият кўрсатмоқда.

Тошкент Молия Институтида талабалар кундузги ва сиртки бўлимларида бакалавриятнинг 7 йўналишида, магистратуранинг 8 мутахассислиги бўйича тахсил оладилар.

Институтимиз Россия, Германия, Франция, АҚШ, Англия, Исроил ва бошқа давлатлар университетлари ва тадқиқот марказлари билан яқин алоқа қилади. Бир қанча илмий тадқиқот ишлари ҳалқаро грант соҳиби. Тошкент Молия Институтининг республикамизнинг иқтисодий-илмий ташкилотлари ва университетлари учун илмий-методик база ҳисобланади. Институт чет ел мамлакатлари ҳамкорлигида (Германия, Россия) ўқув китобларини тайёрлайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлигининг 1995 йил 18 декабр 277-сонли буйруғига биноан Тошкент Молия Институтига базавий олий ўқув юрти мақоми берилди ва унга битта регионал олий ўқув юртлари (АндМИИ, ҚҚДУ, ҚаршиДУ, НамМИИ, ТерДУ, ФарПИ) бириктириб қўйилди. Тошкент Молия Институтининг вилоятлардаги бу олий ўқув юртларига молия-кредит ва бухгалтерия ҳисоби бўйича мутахассислар тайёрлашда ўқув, услубий ишларни такомиллаштиришда кўмаклашмоқда.

Институтимиз шiori - фундаментал академик билимлар билан таъминлаш ва миллий иқтисодиётимизнинг барча тармоқларига аниқ иқтисодий билимларга ега мутахассисларни тайёрлаш ва Тошкент Молия Институтининг жамоасининг бутун куч-ғайратини бозор иқтисодиётининг барча қийин жабҳаларида оптимал йечим топа оладиган иқтисодчи мутахассисларни тайёрлашга қаратилган.

3. Институт жамоаси ва бошқарув тизими, институт тараққиётининг йўналишлари

Институт бугунги кун талабларига жавоб бера оладиган ўқув ва моддий техника базасига, ташкилотлараро заминига ега. Институтда 200 га яқин замонавий компьютерлар ишлаб турибди. Институт кутубхонасида йетарли даражада ўқув, услубий ва илмий адабиётлар тўпланган. Хориждан келтирилган адабиётлар ҳам анчагина.

Тошкент Молия Институти жаҳон иқтисодиёти фанининг ютуқларидан ҳамда молия-кредит йўналиши бўйича кадрлар тайёрлаш соҳасидаги тажрибалардан баҳраманд бўлиш ва унга ўз хиссасини қўшиш мақсадида АҚШ, Германия, Англия, Франция, Туркия ва бошқа кўплаб хорижий, шунингдек МДХ мамлакатларининг университет ва институтлари билан узвий алоқа ўрнатган ва ҳамкорлик қилмоқда.

1995 йилдан бошлаб институтда иқтисодчиларни тайёрлашнинг икки босқичли тизимига ўтилди. Биринчи босқичда тўрт йил давомида бакалаврлар тайёрланади. Иккинчи босқичда бакалавр дипломини олган иқтидорли ёшлар икки йиллик магистратурада ўқийдилар. Қолаверса бакалавриятда кундузги ва сиртки бўлимлари мавжуд.

Кундузги бўлимда Кредит-иқтисод, Молия-иқтисод, Ҳисоб-иқтисод ва Бошқарув факултетлари мавжуд.

Сиртки бўлимда еса 5 йил давомида таҳсил олинади.

Институт кадрлар тайёрлашда уч йўналишдаги молиявий манбалардан фойдаланмоқда:

- Давлат бюджети ҳисобидан
- Корхона ва ташкилотлар маблағлари ҳисобидан (шартнома асосида)
- Фуқароларнинг шахсий маблағлари ҳисобидан (шартнома асосида).

Тошкент Молия институтининг бошқарув таркиби 1-схемада келтирилган.

Тошкент Молия Институти бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатимизнинг молия ташкилотлари, Марказий банк ва унинг жойлардаги - бўлимлари, тижорат банклари, Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки ва унинг жойлардаги шаҳобчалари бухгалтерия ва аудит хизматлари, суғурта, солиқ ва солиққа тортиш инспекциялари, биржалар, турли мулк шаклидаги корхоналар ва муассасалар еҳтиёжларини қондиришга мўжалланган малакали бакалавр-иқтисодчи, магистр-иқтисодчиларни тайёрлайди.

4. Институтнинг кадрлар тайёрлаш миллий дастурини бажаришда ўрни, роли ва келажакдаги вазифалари

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида ҳар томонлама камол топган, жамиятда, турмушга мослашган, таълим ва касб ҳунар дастурларини онгли равишда танлаш, кейинча пухта ўзлаштириш учун ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий, психологик ва бошқа тарздаги шароитлар яратишни, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини хис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутди.

Бу қонунга асосан Ўзбекистон таълим системасини тубдан қайтақуриш ва такомиллаштириш назарда тутилган бўлиб, у мустақил Ўзбекистонни гуллаб яшнашига, унинг куч-қувватини оширишга ва доврўгини бутун дунёга тарқатишга лойиқ бўлган мутахассисларни тайёрлашга қаратилган.

Юқори малакали мутахассисларни тайёрлашда таълим ҳақидаги қонунда кўрсатилган ташкилий услублардан ташқари талабаларнинг фанларни мукамал ўзлаштиришни осонлаштирувчи янги замонавий услубларни жорий қилиш, ўқув жараёнини компютерлаштириш, фанни амалиёт билан узвий равишда боғлаб ўқитишни ҳам жорий қилиш керак бўлади. Мутахассислигингиз банк соҳаси бўлганлиги сабабли энди банк тўғрисида қисқача изоҳ бериб ўтамиз.

Банк деб пул маблағларини йиғувчи, сақлаб берувчи, кредит-ҳисоб ва бошқа воситачилик операцияларни бажарувчи муассасаларга айтилади. Товар пул муносабатларининг бўлиши ва уларнинг ривожланиб бориши барча иқтисодий-ижтимоий тузилмаларда банкларнинг бўлишини тақозо қилади. Банклар ўрта асрларда пулдорлар томонидан пулни қабул қилиб олиш ва бошқа давлат, шаҳар пулига алмаштириб бериш асосида келиб чиққан. Кейинчалик пулдорлар ўзининг бўш турган маблағларидан фойда олиш мақсадида уларни вақтинча фойдаланишга маблағ зарур бўлган субъектларга қарзга беришган. Бу ҳол пул алмаштирувчи пулдорларнинг банкирларга айланишига олиб келган.

Банк сўзи италянча «банка» сўзидан олинган бўлиб, стол аниқроғи «пуллик стол» деган маънони англатади. Ўрта асрларда италялик пулдорлар ҳамёнларидаги, идишлардаги тангаларни стол устига қўйиб ҳисоб-китоб қилганлар. Банклар пайдо бўлишининг нуқтаси бўлиб, ХИИ асрда Флоренция ва Венецияда ташкил қилинган кичик жиробанклар ҳисобланади. Кейинчалик шундай банклар Амстердамда, Гамбургда, Миланда, Нюренбергда, Генуяда вужудга келган. Бу банклар асосан миждозлари-савдогарлар ҳисобланган. Улар ўртасида нақд пулсиз ҳисоб-китобларни олиб борган. Бу банклар ўз миждозларини монеталар таркиби бузилиши туфайли зарар кўришдан ҳимоя қилган. Улар ҳисобларни маълум суммадаги қимматбаҳо металлни ифодаловчи махсус пул бирлигида олиб боришган, ўзларинг бўш пул маблағларини жиробанклар давлатга қарзга, чет ел савдогарларига ссудага берган.

Англия банк тизими юзага келган ва ривожланган биринчи давлат ҳисобланади. Англия банкирлари олтин билан шуғулланувчилар ва савдогарлардан келиб чиққан.

Тарихда биринчи юзага келган банк Англия банки ҳисобланиб, у 1694

йилда акционер банк сифатида ташкил бўлган. Бу банк акционер-емиссион банк бўлиб, унга давлат томонидан банкнотлар чиқаришга рухсат берилган. Кейинчалик саноат ривожланиши билан банклар бошқа мамлакатларда ҳам ташкил қилиниб борган. Банкларнинг келиб чиқиши ва ривожланиши ишлаб чиқариш билан боғлиқ ҳаражатлар ва талабларнинг ошиши савдо капитали айланишининг тезлашуви билан боғлиқ бўлган. Натурал хўжалик муносабатларининг тугаши савдо-сотик муносабатларининг ривожланиши пуллик ҳисоб-китоблар олиб боришга, кредитнинг ривожланишига йўл очди. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш ёлланма меҳнатнинг жалб қилинишига олиб келган, ёлланма меҳнат учун ҳақнинг пул шаклида тўланиши, доимий пул айланишини юзага келтирди. Пул айланиши еса, банк томонидан бошқариш жуда зарур еди. Шундай қилиб банклар маблағларини йиғиш ва тақсимлаш орқали ссуда капитали ҳаракатини бошқара бошлади. Ссуда капиталистдан фарқли ўлароқ банкир тадбиркор сифатида ўз ишлаб чиқариш фаолиятини олиб борган. Агар саноат соҳасидаги пулдор ўз капиталини, саноатга, савдогар савдога қўйса, банкир ўз капиталини банк ишига қўяди. Ссуда капиталисти асосан ўз бўш капитални қарзга берса, банкирлар асосан четдан келган маблағга таянади. Ссудага маблағ берувчи пулдорнинг даромади ссуда фоизи бўлса, банкирнинг даромади – банк фойдаси ҳисобланади. Банклар корхона ташкилот, давлат муассасалари, аҳоли бўш пулларини жалб қилиш орқали катта ҳажмдаги капитални ўз қўлларида жамлайдилар ва даромад келтирувчи капитал ҳаракатини бошқариб борадилар. Банкларнинг йириклашуви ва улар фаолиятининг такомиллашуви уларнинг махсус корхоналар – кредит муассасаларига айланишига олиб келади. Шундай қилиб, банк фаолияти ўз ҳужжатида мавжуд бу бўш маблағларни жалб қилиш ва ссуда капиталини тақсимланишини ўз ичига олади. Банк ўз фаолияти давомида маълум даромадга ега бўлади. Бу даромад банк жалб қилинган ресурсларга тўлайдиган фоиз билан жойлаштирилган ресурслар билан оладиган фоиз ўртасидаги фарқ (маржа)дан иборат бўлади.

Банк иш бажарадиган функциялар уларнинг бажарадиган вазифаларига қараб турли хил бўлиши мумкин. Банк тизими миқёсида олиб қарайдиган бўлсак банклар қуйидаги функцияларни бажаради:

- вақтинча бўш турган маблағларни йиғиш ва капиталга айлантириш
- кредит муносабатларида воситачилик қилиш
- тўлов жараёнларида воситачилик қилиш
- муомилага кредит воситаларини чиқариш

Иқтисодиётдаги вақтинча бўш турган маблағларни йиғиш ва уларни капиталга айлантириш – банкларнинг илк функцияларидан бири ҳисобланади. Бу функциянинг амалга оширилиши натижасида бир томондан, ҳуқуқий ва жисмоний шахслар жалб қилинган маблағлари бўйича маълум миқдорда даромадга ега бўладилар, иккинчи томондан, бу маблағлар банкларнинг кредитлаш қудратини ташкил қилади ва шу ресурсларга асосланган ҳолда банклар ссуда операцияларини олиб борадилар. Вақтинча бўш маблағлар банклар иштирокисиз бир корхона томонидан иккинчи корхонага вақтинча фойдаланишга бериладиган бўлса, бу муносабатларни ташкил қилишда маълум

қийинчиликлар юзага келиши мумкин:

- кредитга сўралаётган сумма билан кредитга берилиши мумкин бўлган сумма ўртасида номуносиблик бўлиши;
- ортиқча бўш маблағга ега бўлган корхонанинг маблағларни вақтинча фойдаланишга берадиган муддати маблағ зарур бўлган корхонани қониқтирмаслиги;
- банклар иштирокисиз корхоналарни тўғридан-тўғри кредитлашда қарз берувчи қарз олувчи корхонанинг молиявий аҳволини тўлиқ ўргана олмаслиги мумкин. Қарз олувчининг тўловга лаёқатсиз бўлиши кредитор корхонанинг ҳам молиявий аҳволини ёмонлашувига ва бошқа салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Халқ хўжалигидаги барча бўш пул маблағларининг банк томонидан йиғилиши натижасида вужудга келадиган кредит ресурслари ҳисобидан қарз олувчи корхонага зарур бўлган суммалар, зарур бўлган муддатда кредит беришга имконият яратилади. Ундан ташқари, банк корхоналарининг тўловга лаёқатлилигини ҳар томонлама ташкил қилиши, уларнинг молиявий аҳволини яққолроқ баҳолаб бера олиши мумкин.

Иқтисодий ривожланишнинг ўсиши банк кредитининг қўлланилиши кўламини кенгайтириб боради. Кредит фақатгина ҳар кунги фаолият билан боғлиқ ишлаб чиқариш ва муомила жараёнининг қисқа муддатли еҳтиёжлари учун емас, балки узоқ муддатли капиталга бўлган еҳтиёжни қоплашга йўналтиради.

XX аср 60-йилларидан бошлаб банклар йирик миждозларга хизмат кўрсатишга ихтисослаша борди. Бу мақсадни амалга ошириш учун банклар маблағларни жалб қилиш миқёсини, истеъмол учун кредитлар бериш кўламини кенгайтирди. Тўловнинг воситачилик функциясида банклар ўз миждозларининг топшириқларига асосан тўлов жараёнини амалга оширади. Ҳисоб варақаларига маблағларни қабул қилади, пул тушумларининг ҳисобини олиб боради, миждозларга пул маблағларини беради.

Ҳисоб-китобларнинг банк орқали олиб борилиши муомила ҳаражатларининг камайишига олиб келади. Миждоз мамлакат ичида ва бошқа мамлакат билан қийинчиликсиз ўз маблағларини банк орқали ўз ҳисоб варақасидан бошқа корхона ҳисоб варақасини ёки бошқа мамлакат банкига ўтказиши мумкин. Муомилага кредит воситаларини чиқариш. Банк кредитининг манбаи вақтинча бўш маблағлар ва капитал бўлиб қолмасдан, кредит асосида чек-депозит эмиссияси амалга оширилади. Банк томонидан бериладиган кредит миқдори мавжуд жамғармалардан кўп бўлса, банк чек-депозит эмиссиясини амалга ошириш мумкин. Ундан ташқари, кредит ёрдамида муомилага нақд пуллар – банкнотлар чиқарилади.

Банк кредит пуллар чиқариш депозитлар яратиш йўли билан тўлақонли пуллар ўрнини босувчи кредит воситаларини вужудга келтиради.

Ўзбекистонда банк тизимининг шаклланиши ва ривожланиши мамлакат раҳбарияти томонидан ишлаб чиқилган бозор иқтисодиётига ўтиш тамойиллари асосида босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, банк тизимида бозор ислохотлари иқтисодиётнинг бошқа соҳаларга нисбатан бирмунча

жадалроқ суръатлар билан рўй берди.

5. «Банк иши» мутахассислиги зарурлиги, иш хусусиятлари ва вазифалари

Бозор иқтисодиёти шароитида барқарор ва самарали ишловчи банк тизимини яратиш мустақилликнинг биринчи кунларидан Ўзбекистонда юритилаётган иқтисодий сиёсатнинг энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда республика ҳукумати ва Марказий банки мамлакатнинг мустақил банк соҳасини шакллантиришдек мураккаб вазифани муваффақият билан бажарилганлигини қайд етишимиз мумкин. Ҳозирги пайтда биз ўз ичига Марказий банк ва 33та тижорат банкларини оловчи икки поғонали банк тизимига егамиз.

Мамлакатимизда амалга оширилган ислоҳотларнинг биринчи босқичида пухта замонавий қонунчилик негизини шакллантириш, ислоҳотларни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш механизминини ишлаб чиқиш имконини берди.

Бунда, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумат томонидан амалга оширила бошланган ислоҳотларнинг асосий бўғини банк тизимини ислоҳ қилишдан бошланиб, ушбу соҳани янада такомиллаштириш мақсадида бир қатор қонунлар қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 1992 йил 8-10 декабрда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 11-сессиясида сўзлаган нутқида бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуриш учун, авваломбор, ривожланган бозор иқтисодиётига хизмат қиладиган тармоқлар, жумладан, тижорат банклари тармоғи фаолиятини ривожлантирмай туриб, маърифатли бозор сари аниқ қадам ташлаш тўғрисида сўз ҳам бўлиши мумкин эмаслиги қайд етилди.

Асосийси, давлат ва корхоналарнинг маблағлари алоҳида-алоҳида бўлиши, корхоналар фаолиятларини юритишда ўз маблағлари ёки тижорат маблағларини банклар берадиган қарзга умид боғлашлари лозимлиги бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий йўналишларидан бири бўлиши кераклиги белгилаб берилди.

Ўзбекистонда Банк тизимини шакллантиришнинг иккиламчи босқичи миллий валюта муомалага киритилган ва икки поғонали банк тизимининг ҳуқуқий асослари яратилган 1994-1996 йилларни ўз ичига олади.

1994 йил 1 июлда миллий валютанинг муомалага киритилиши республиканинг мустақил банк ва молия тузилмасини вужудга келтиришда сифат жиҳатдан янги босқичнинг бошланиши бўлди. Бу даврда Марказий банк асосий еътиборни макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга ва шу асосда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ҳамда иқтисодий ўсиш учун қулай шароитлар яратишга қаратди. Шу ўринда Вазирлар Маҳкамасининг «Банк тизимини такомиллаштириш ва пул-кредит муносабатларини барқарорлаштириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги 1994 йил 18 мартдаги 146-сонли қарори муҳим аҳамият касб этади. Мазкур қарорда банкларнинг ахборот инфратузилмасини тузиш ва республикада банк ишининг энг яхши ҳалқаро банклар иш тажрибасини ўрганиш ва уларни миллий банк амалиётига татбиқ етиш орқали такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

Мазкур қарор асосида банк тизимини янада такомиллаштириш, пул муомаласининг ҳолати ва пул-кредит муносабатларини тартибга солишга банкларнинг мустақиллиги ва жавобгарлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилди.

Банк тизимининг самарадорлигини ошириш банкларда ички ўзини ўзи тартибга солувчи механизмларни йўлга қўйиш билан бирга банк назорати тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этади. Бозор муносабатлари шароитида банк назорати режали иқтисодиётга хос назорат ва тафтиш тизимидан тубдан фарқ қилади. Бунда банк назоратининг бош вазифаси - омонатчилар ва кредиторлар манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида банк тизимидаги таваккалчилик даражасини тартибга солишдан иборат.

Бу вазифани бажариш учун Марказий банк томонидан банк назоратининг ҳуқуқий-меъёрий базаси Жаҳон Банки маслаҳатчилари иштирокида Банк назорати бўйича Базел кўмитасининг «Самарали банк назорати тамойиллари» асосида тўлиқ қайта ишлаб чиқилди. Ушбу вазифани бажаришда Марказий банк Жаҳон Банки ва АҚШнинг Халқаро Тараққиёт бўйича агентлиги (УСАИД) томонидан катта ёрдам кўрсатилди. Мазкур халқаро ташкилотларнинг экспертлари ёрдамида банк назоратини амалга оширувчи Марказий банк мутахассислари ўз малакаларини оширдилар. Шунингдек, банклар фаолиятига компьютер орқали масофадан туриб мониторинг қилиш тизими ва халқаро миқёсда тан олинган «САМЕЛ» тизимига мувофиқ банкларни жойларда инспекция қилиш жорий етилди.

Шунингдек, бу даврда мамлакат банк тизимига чет ел сармояларини жалб этиш бўйича бир қатор ишларни амалга оширилмоқда. Сайёрамиздаги Жаҳон Банки, Дойче банк, «Креди коммерсиал де Франс» банки каби катта-катта банклар Тошкентда ваколатхоналарини очган. Бугунга келиб, чет ел капитали иштирокида ташкил етилган банклар сони сезиларли даражада кўпайди. Яъни деярли ҳар олти банкнинг биттаси хорижий капитал иштирокида тузилди. Бу албатта ижобий ҳол. Чунончи, чет ел капитали билан бирга мамлакатимизга замонавий банк технологияларини ва бошқарув тизими кириб келади.

Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият юритаётган чет ел капитали иштирокида вужудга келган банклар нафақат миллий банк тизимини халқаро стандартга яқинлаштирмоқдалар, балки уларни ички молия бозорида рақобатни сезиларли равишда оширмоқдалар. Бу еса мижозларга кўрсатилаётган банк хизматларининг сифатига ижобий таъсир қилмоқда. Кейинги пайтларда мамлакат иқтисодиётида ташқи савдонинг ўрни тобора кучайиб бораётганини, шунингдек, хорижий инвесторларнинг мамлакатимизга нисбатан қизиқиши ўсаётгани бизга хорижий капитал иштирокида банклар тузиш жараёни янада фаоллашади дейишга асос бўлди.

Банк тизимини еркинлаштириш ва уларга бўлган ишончни мустаҳкамлашнинг муҳим йўналиши давлат тасарруфидаги тижорат банкларини хусусийлаштиришдан иборатдир. Ҳозирги кунда хусусийлаштирилиши кўзда тутилаётган банклар ТИФ МБ, «Асака банки», қаторига «Ўзсаноатқурилишбанки» ва «Пахтабанк»лар киритилган. Республика

тижорат банклари мулкчилик шаклига қараб давлат-акциядорлик, акциядорлик-тижорат, хорижий сармоя иштирокидаги ва хусусий банкларга бўлинади. Бугунги кунда, бошида таъкидлаб ўтганимиздек, тижорат банкларининг сони 33 тани ташкил етиб, капитал ҳажми ва активлари бўйича кенг фарқ қилади. Уларни йирик, ўрта ва кичик банкларга бўлиш мумкин.

Мустақиллик йилларида Президентимиз мамлакатимиз банк тизимини ривожлантиришга алоҳида еътибор берганликлари сабабли, банк тизимини техник жиҳатдан таъминлашда чинакам инқилоб амалга оширилди. МДХ давлатлари ичида Ўзбекистон биринчи бўлиб электрон тўлов тизимига ўтишни таъминлади.

Мустақилликнинг 14 йиллиги давомида республикамиз банк ишида юзага келган вазиятни баҳолар ва жаҳон даражасига еришиш йўналишида унинг ривожланиши йўлини белгилар еканмиз, келажакка умид ва ишонч билан қарамоқдамиз.

3-мавзу: ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ИЛМИЙ АСОСДА ТАШКИЛ ЕТИШ, ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ, ЎҚУВ РЕЖА ВА ДАСТУРЛАРИ

1. Ўқув жараёнини фан ва техникадаги сўнгги янгиликларни олган ҳолда ташкил етиш

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Оғир ижтимоий, сиёсий, иқтисодий қийинчиликларни йенгиб ўтиб, тараққиёт йўлига кирган мамлакатимизда илғор технологияларни жорий қилиш, миллий кадриятларни сингдирган ҳолда таълим ташкил етиш, бу жараёнини пухта ва самарали амалга ошириш ишлари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бу борада 1997 йил тарихий ҳужжат Республикамизда «Таълим тўғрисида»ги қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилиндики, улар мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилишнинг ташкилий, илмий ва методик асоси бўлиб, асосий мақсади комил инсон ва йетук малакали мутахассис тайёрлашдир.

Ҳозирги замон фан ва техникаси борган сари юқори даражада сифати жиҳатдан янги масалаларни ҳал етиш, яъни ижтимоий амалиётга туб янгиликларни жорий етиш. Уларни амалга ошириш жараёнларни туб ўзгартиришга йўналтирилган. Шу сабабли ХХ аср охирида барча ривожланган мамлакатларнинг илмий сиёсати ўз потенциалини мустаҳкамлашгагина қаратилмасдан, балки унинг ютуқларини самарали амалиётга татбиқ етишни таъминлайдиган жараёнларга ҳам қаратилади. Ҳозирги вақтда ўқитиш ва тарбиялашнинг янги технологияларига сифат жиҳатдан тез ўтиш учун объектив асос юзага келди, чунки ижтимоий ва иқтисодий ҳаётдаги инновацион жараёнлар ўз-ўзидан таълимда ҳам туб ўзгаришларни тақозо етмоқда. Ҳеч бир ўқитувчи ертами-кечми бу жараёнга қўшилмасдан четда қолиши мумкин эмас. Ўқитувчининг анъанавий иш усуллари, таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси, ўқитишни компютерлаштириш сифатларни ўзлаштириш зарурати буларни илмий-методик асослари еҳтиёжини туғилишида объектив омил бўлиб келмоқда.

Кейинги йилларда адабиётларда турли билим соҳаларида янги ахборот технологияларни яратиш ва ишлатиш масалалари кенг ёритилмоқда. Ахборотлаштириш муаммоларига бундай ёндашув тасодифий эмас. Кўплаб мамлакатларда ўтказилаётган тадқиқотларни кўрсатишича, бутун ижтимоий ишлаб чиқариш ахборотни ишлаб чиқаришга кўп даражада боғлиқ бўлиб, бунда энг муҳим сармоя одам билимидир.

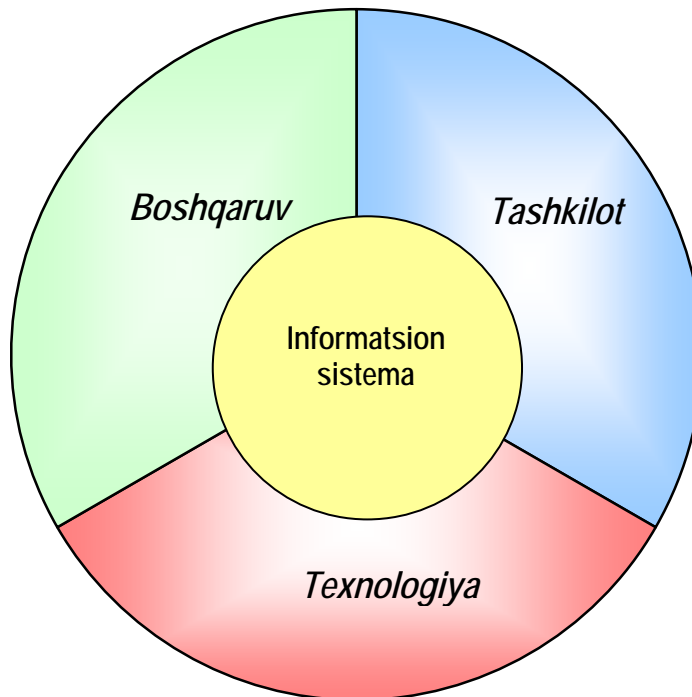
Ҳозирги кунда мактабданок компютерлар билан ишлаш ўзлаштирилмоқда. Демак, сиз ўз ҳаётингиз ва билим олишингиз жараёнида жуда кўп хилдаги информацион системаларга дуч келгансиз ва уларнинг хизматидан фойдалангансиз. Ушбу тажрибангизни ҳисобга олган ҳолда информацион системалар ҳақида бироз тушунчага егасиз деб ўйлаймиз? Ҳаётда деярли барча соҳаларда қўлланиладиган информацион системаларнинг қандай турлари мавжудлигини биласизми? Нега барча соҳаларда фақатгина бир хил

информацион системаларни ишлатиш мумкин эмас ва уларнинг хилма-хил турлари қайси кўрсаткичлар орқали аниқланади?

Информацион системалар маълумотларни йиғиш, узатиш, сақлаш, қайта ишлаш, қидириш ва натижаларни чиқаришга хизмат қилади. Бу системалар инсон фаолиятининг барча соҳаларида: саноатда, транспортда, банк-молия соҳаларида, илмий-текширув, лойиҳа-конструкторлик, ўқитиш системаси ва бошқа соҳаларда ишлатилади.

Информацион системалар ўқитиш жараёнида ҳам кенг кўламда қўлланилмоқда. Мисол тариқасида Иллинойс университетида бир қатор мутахассисликлар бўйича ўқитишга мўлжаллаб яратилган ПЛАТО системасини қисқача келтирамиз. Бу системада ҳар бир ўқувчи ўз компютери ёрдамида электрон дарслик ва электрон доскага мурожаат қилиши мумкин. Улар асосий маълумот манбаи бўлиб хизмат қилади. Электрон дарслик матн ва расмлардан иборат бўлиб, ўқувчи талабига кўра унинг мониторида исталган матн ёки сурат ўтказилади.

Ўқув жараёнида монитор экранида матн ёки график шаклдаги турли масалалар ҳосил бўлади, турли ҳолатлар моделлаштирилади, ўқувчи ўтказиши керак бўлган тажриба шартлари берилади ва ҳ.к. Ўқувчи жавоблари ва унинг иш натижалари дарҳол компютерда қайта ишланиб унинг билими баҳоланади. Асосий курсдан ташқари ўқувчи бошқа предметлар бўйича маълумот сўраши мумкин. Бундан ташқари ўқувчининг фан материали бўйича ва ўқитиш методикаси бўйича ўз мулоҳазаларини билдириши ҳам кўзда тутилган. Информацион системалар фақатгина компютер ва унинг қандайдир программий таъминоти эмас, балки ташкилотни бошқаришни сифат жиҳатидан тубдан ўзгартириб юборадиган программий-техник-ташкилий системадир. Уни самарадор ишлатиш учун ташкилотни, унинг бошқарувини ҳамда информацион технология воситаларини жуда яхши тушуниш лозим. Самарали информацион системалар ташкилотнинг ажралмас қисмидир ҳамда уларнинг ўзаро алоқасини қуйидагича схематик равишда ифодалаш мумкин:

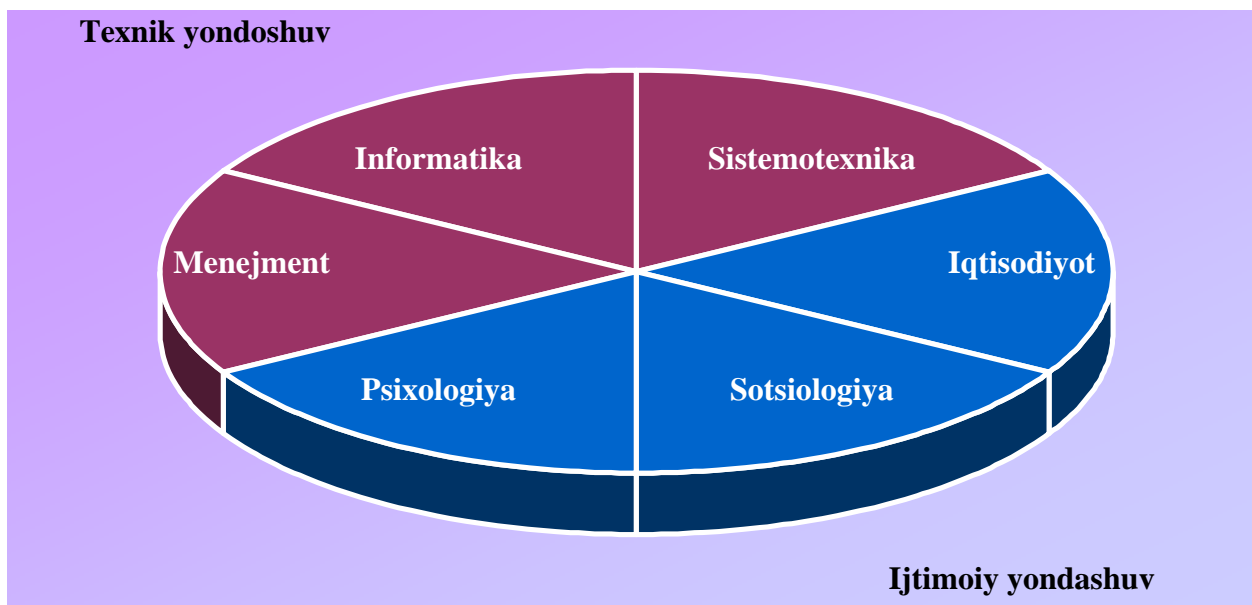

Ҳар бир ташкилотда мавжуд бўлган бўлимлар ва улар бажарадиган вазифаларни қуйидаги жадвал асосида аниқлашимиз мумкин:

Асосий ташкилий функциялар ва ишлар	
Функция	Мақсад
Сотув ва маркетинг чиқариш	Ташкилотнинг маҳсулоти ва хизматларини сотиш. Ишлаб Маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқариш
Молия	Ташкилотнинг молиявий маблағларини бошқариш (пул, акция, заём ва бошқалар)
Бухгалтерия	Ташкилотнинг молиявий операцияларини ҳисобга олиш ва бошқариш
Кадрлар	Ташкилотга ишчи кучини жалб қилиш, унинг малакасини ошириш, улар ҳақида ёзувлар юритиш

Ушбу функциялар бир-бирига жуда боғлиқ бўлгани учун ҳам ташкилот инфор­мацион системасини куришни бир уринишдаёқ амалга ошириб бўлмайди. Бунинг учун бир неча марта ҳаракат қилиб, хилма-хил бўлимларнинг муаммоларини ҳал қилган ҳолда охи­р­ги натижага еришилади.

Қуйида келтирилган тасвирда инфор­мацион системалар тузаётганда иш­ла­ти­ла­ди­ган билим соҳалари келтирилганки, уларга риоя қилинмаган тақ­дир­да бир қанча муаммолар келиб чиқиши мумкин.

Сиз жуда кўп марта «информация ташувчилар» деган жумлани ешитгансиз ва унинг нималигини биласизми? Қуйида информация ташувчилар, уларнинг турлари тўғрисида ва уларга маълумотлар қандай усуллар орқали ёзилиши ҳақида маълумот берамиз.

Ҳозирги пайтда информация ташувчиларнинг қуйидаги асосий турлари мавжуд ва улар ўз имкониятлари ҳамда сиғимларига мувофиқ равишда хилма-хил соҳаларда ишлатилишлари мумкин:

Магнит информация ташувчилар – магнит ленталар, каттиқ ва юмшоқ магнит дисклар, магнит цилиндрлар, магнит карталар ва ҳоказолар. Уларда маълумотлар асос материалнинг магнит хоссаларини ўзгартириш ҳисобига ёзиладилар ва ўқиладилар.

Оптик информация ташувчилар – уларга маълумотлар муҳитнинг оптик хусусиятларини ўзгартириш ҳисобига ёзиладилар ва ўқиладилар.

Магнитооптик информация ташувчилар – бундай турдаги маълумот ташувчиларга маълумотлар магнит ва оптик хусусиятларнинг бир-бирига боғлиқлиги туфайли ёзиладилар ва ўқиладилар.

Электрон информация ташувчилар – бундай турдаги маълумот ёзиш воситалари махсус микрочиплар асосида ташкил қилинган бўлиб, электрон схеманинг хусусиятларига боғлиқ равишда хилма-хил ҳажмдаги маълумотлар ёзиш имконини беради.

Голографик информация ташувчилар – уларда информация ёзишнинг голографик усулларида фойдаланган ҳолда ёзиладилар ва қайта ўқиладилар. Бундай хилдаги информация ташувчилар катта ҳажмлардаги маълумотларни ёза олиш хусусиятлари билан бошқаларидан ажралиб турадилар. Ёзилиш кўрсаткичларини ўзгартирган ҳолда бундай маълумот ташувчиларнинг биттасига бошқа ёзувлар сақланган ҳолда бир неча марта маълумот ёзиш ва ўқиш мумкин.

Махсус информация ёзиш воситалари – булар компютерда қўлланилаётган программавий таъминот билан боғлиқ бўлиб, катта миқдордаги

маълумотларни ёзиш, сақлаш ва ўқиш имконини беради. Мисол сифатида флеш-диск деб аталган кичик хотира қурилмаларни келтириш мумкин. Уларнинг габарит ўлчамлари жуда кичик бўлишига қарамай, бир неча юзлаб мегабайтдан гигабайтларгача ҳажмдаги маълумотларни ёзиш ва сақлаш имконини беради.

Ҳар бир турдаги информация ташувчига маълумот ёзиш ва ўқиш ўзига хос қурилмалар ҳамда мосламалар орқали амалга оширилади.

«Мултимедиа воситалар» деган тушунча сизга нимани билдиради ва уни компьютерда ишлатиш сизга қандай қўшимча имкониятлар беради? Мултимедиа деб номланган тушунча маълумотларни бир қанча ифодаланиш усулларидадан фойдаланган ҳолда ифодалаш бўлиб, у ҳар бир информация ифодалаш воситасида хилма хил турларда тасвир етилади ёки кўрсатилади. Масалан, китоб, газета ва журналларда матн ва график материаллар кўрсатилса, радиода овоз ва мусиқа, телевидение ва кинода еса ҳаракатланувчан объектлар, мусиқа ва овоз ифодаланади ёки тасвирланади. Демак, уларнинг ҳар бирида хилма-хил турдаги маълумотлар алоҳида ҳолда ифодаланади. Ҳисоблаш техникасининг ривожланиши ва унинг турли хил соҳаларга кириб бориши матнни, овозни, гапни, графикани ҳамда видео ҳужжатларни бирлаштириш ва уларни бир вақтда ифодалаш имконини яратди. Бу хилдаги комплекс ҳужжатларни мултимедиа ҳужжатлар деб атала бошланди ҳамда уларни яратишга ва улар билан ишлашга ёрдам берадиган программий воситаларни мултимедиа программалар деб аталди, бундай ишларни бажаришга имкон берадиган қурилмаларни еса мултимедиа воситалари деб номланди.

Булардан келиб чиққан ҳолда мултимедиа деб хилма-хил турларга мансуб маълумотларни бир бутун интерактив муҳитда бирлаштирувчи программий, аппарат ва инфорацион воситаларга айтилади дейишимиз мумкин.

Интерактив муҳит деганда, маълумотларни кўриб чиқиш жараёнини бир-бирига боғлиқ равишда бошқариш мумкинлиги таъминланган ҳолатга айтилади. Яъни, фойдаланувчининг инфорацион воситага таъсир кўрсата олиши интерактивлик деб аталади. Ушбу интерактивликни амалга оширилиш мумкинлиги имконияти ҳисоблаш техникасининг мултимедиа воситаларини бошқа техник воситалардан фарқини ташкил қилади. Кўпчилик ҳолларда мултимедиа тушунчаси овозни ешиттира оладиган воситалар ҳамда лазер компакт дисклари билан ҳам боғлиқ ҳолда тушунилади. Ҳар қандай мултимедиа компьютернинг ажралмас қисми бўлиб компакт дисклардан маълумот ўқувчи ва ёзувчи қурилма хизмат қилади. Демак, мултимедиа компьютер товуш картаси ва СД-РОМ билан таъминланган бўлади, мултимедиа монитор еса товуш колонкалари ва товушнинг баландлигини бошқара оладиган қурилмалар билан жиҳозланган бўлади, мултимедиа процессорнинг буйруқлар системасига овоз ва график тасвирлар билан ишлай оладиган махсус инструкциялар қўшилади, мултимедиа программий таъминот еса СД-РОМ ларда ёзилган бўлиб, унинг таркибига мултимедиа маълумотлар ва улар билан ишлаш имкониятини берадиган программалар киради. **WINDOWS** операцион

системасининг асосий менюсида **Мултимедиа** деб номланган меню бўлиб, мултимедианинг барча стандарт воситалари унда жойлашган.

2. Маъруза ва амалий дарсларни ташкил етиш асослари.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликни қўлга киритган илк кунлариданоқ Республикада таълимни ташкил етиш соҳасида туб ислохотларни амалга ошириш, уни юксак даражада такомиллаштириш ва жаҳон таълими даражасига кўтариш каби масалаларга алоҳида еътибор қаратилади.

Мустақил Ўзбекистоннинг илк «Таълим тўғрисида»ги қонуни 1992-йил июл ойида ва шу қонуннинг янги тарихи 1997 йил 29 августда қабул қилинади. Ушбу қонунларда Республикасида таълим тизими, унинг асосий йўналишлари, мақсад ва вазифалари, таълим босқичлари ва унинг моҳияти каби масалалар ўз ифодасини топган. Изчил таълимни ташкил етишдан кўзланган мақсад ёш авлодга чуқур билим бериш, улардаги мавжуд истеъдодларини ривожлантиришдан иборат. Самарали таълимни ташкил етиш ижтимоий жамият тараққиётининг миллатнинг, халқнинг порлоқ келажагини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ягона ва узлуксиз бўлиб, мазкур тизим доирасида фаолият юритувчи муассасалар таълимни босқичма-босқич амалга оширилиши учун хизмат қиладилар. Ўзбекистон Республикасида таълим тизими қуйидаги босқичларда амалга оширилади: Мактабгача таълим – бошланғич таълим – ўрта таълим – ўрта махсус таълим – олий таълим бакалавр - магистратура-аспирантура-доктрантура. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг қабул қилиниши бутун таълим тизимини тубдан ислох қилишга имкон яратди.

Дарс - мактаб таълимининг асосий ташкилий шакли. Дарсларни ташкил етиш ва унинг самарадорлигини таъминлашда ўқитувчининг ўрни беқиёс. Ҳар қандай жамиятда дарслар жамият томонидан таълим олдига қўйилган вазифаларни бажариш учун хизмат қилади. Замонавий таълим тажрибасида бир дарс учун белгиланган стандарт вақт мавжуд. Бу вақт таълим муассасаларининг табиати, таълим босқичлари ва ўқувчилар имкониятидан келиб чиқиб ташкил етилади. Бугунги кунда дарсларни ташкил етишга нисбатан қуйидаги дидактик талаблар қўйилмоқда:

- дарсларни демократик тамойиллар асосида ташкил етиш;
- дарсларда ўқувчилар еркинлигини таъминлашга еришиш ва бошқалар;

Айни вақтда таълим тизимида энг кўп қўлланиладиган дарс типлари қуйидагилар:

1. Янги билимларни баён қилиш дарси;
2. Ўтилган материални мустаҳкамлаш дарси;
3. Такрорий –умумлаштирувчи ва кириш дарслари;
4. Аралаш дарслар;

Дарсларнинг факултатив машғулоти, семинар, ўқув конференциялари каби турлари мавжуд. Мустақил Ўзбекистон Республикаси таълим муассасаларида ташкил етиладиган таълимнинг мазмуни аввало, комил инсон ва малакали мутахассисни тайёрлаш жараёни мазмуни билан белгиланади. Ушбу мақсадни ўзида акс еттирилган маълумот мазмуни ўқув режаси ва дарсликлар мазмунида намоён бўлади.

Ўқув режаси - барча таълим муассасаларида сўзсиз амал қилиниши лозим бўлган давлат ҳужжатидир. Унда ўрганилиши керак бўлган ўқув предметлари,

мазкур предметлар учун яратилдиган ҳафталик соатлар ҳажми кўрсатилади. Таълим муассасалари учун мўлжалланган ўқув режаси давлат таълим стандартининг таркибий қисми бўлган таянч ўқув режаси асосида ва тегишли вазирлик томонидан тасдиқланади. Дарслик – муайян ўқув предмети мазмуни ўқув дастурида кўрсатилган ҳажмида дидактик талабларга мувофиқ равишда батафсил баён қилиб берадиган ўқув китоби саналади. Дарсликнинг характерлик хусусиятлари - бу унинг мазмунининг ўқув дастури мазмунига мос келишидир. Дарсликда материал бўлимлар бўйича тақсимланади. Дарсликлар ўқув материалларини тўлароқ ва чуқурроқ егаллаб олишга ёрдам берувчи ўқув қўлланмалари билан тўлдирилиши керак. Бундай шарт шароитлар асосида таълим олаётган ёшлар ўз билимларини давом еттиришлари учун чет елларга бориш имкониятлари яратилади.

Таълимни ташкил етиш шакллари деганда, аниқ муддатда ўқитувчининг талабалар билан олиб борадиган машғулот турларини тушунамиз. Таълимнинг ташкилий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ илмий-назарий, услубий ва амалий муаммоларни ҳал қилиш ишлари олиб борилмоқда. Бу борада мустақил Ўзбекистонимизда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни амалга оширишда таълим тизимига янги педагогик илмий технологияларни татбиқ қилиш ишлари олиб борилмоқда. Таълимни асосий вазифаси талабаларни илмий билимлар, кўникмалар, малакавий билим билан қуроллантиришдан иборат. Таълим жараёни ўқитувчи ва талабаларнинг биргаликдаги фаолияти ва икки томонлама характерга ега бўлиб, яъни унда икки томон – талаба ва ўқитувчи фаол иштирок этади. Ўқитувчи ўқув жараёнида аниқ мақсадни кўзлаб, режа ва дастурлар асосида билим, кўникма ва малакаларни сингдиради, талаба уни фаол ўзлаштириб олади. Билдириш, билиш мураккаб зиддиятли жараёндир. Бу жараёнда инсон психологиясига тегишли сезги, идрок, тасаввур, тафаккур каби жараёнлар фаол иштирок этади ва муҳим рол ўйнайди.

Дарс таълимнинг асосий шакли экан, у илмий, тизимли, тушунарли, онгли, фаол бўлиши, билимлар мустаҳкам ўзлаштирилиши, талабаларнинг шахсий хусусиятлари еътиборга олинган ҳолда ташкил етилиши лозим. Ҳар бир дарснинг муваффақияти кўп жиҳатдан машғулотнинг тўғри ташкил етилишига боғлиқдир. Бу даврда аудиториянинг тинглашга руҳий жиҳатдан тайёр эканлигини ўрганиш лозим.

Иккинчи босқичли олий таълим тизимида ўзига хос таълим шакллари мавжуд, буларга маъруза, амалий машғулотлар, кафедра ўқитувчиларнинг очик маърузаларда қатнашиши, маъруза матнини тайёрлаш ва муҳокама қилиш, фанлар бўйича дастурлар тайёрлаш кабилар олий таълимнинг кўп қиррали йўналишлари ва шаклидир.

Олий таълим тизимида маъруза ўқув жараёнининг ҳам усули ҳам шакли ҳисобланиб, у талабаларга фан асосларини оғзаки, узвий ва мунтазам сингдиришга хизмат қилади. Маъруза туфайли талаба шу фаннинг моҳиятини тушуниб боради ҳамда уларни еркин фикрлашга, фан устида ўйлашга мажбур этади. Шу туфайли маъруза илмий тафаккурни ривожлантиришнинг ўзига хос мактабига айланади. Маърузани шундай ўқишлари керакки, унинг таъсирида талабаларда шу фанга, унинг вазифа ва келажагига нисбатан турли қарашлар,

илмий ёттикод, ғоя ва миллий мафкура асослари шакллансин. Бунинг учун ўқитувчи ҳар бир маърузанинг мазмунини фандаги янгиликлар билан бойитиши ва танлай билиши лозим. Маъруза ижобий ҳамкорликда ташкил қилингандагина самарали натижа беради. Бунинг учун маъруза жараёнида ҳам таълимий, ҳам тарбиявий вазифаларни самарали амалга ошириш йўлларида бири - ўқитувчи ва талабалар ўртасида дўстона, фаол муносабатларни тиклаб олинишидан иборат.

Бундан ташқари, маърузанинг самарали натижаси талабаларнинг ўқув жараёнидаги руҳий ҳолатларни қай даражада ҳисобга олинишига боғлиқ. Назарий билимларнинг амалиёт билан, турмуш тажрибалари билан боғлаб бориш таълимнинг йетакчи қоидаларидан ҳисобланади. Таълим соҳасидаги ютуқлар, энг аввало, назарий билим билан амалиётнинг ўзаро боғлиқлигига асосланади. Шундагина талаба ўрганаётган ўқув материалларини туб моҳиятини тушуниб етади ва амалиётда улардан фойдалана олади. Бунинг учун ўқитувчи таълим жараёнида талабаларнинг фаол иштирок етишларига еришмоқ лозим.

Ўқув жараёни ёшларга билим бериш, уларда кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш янги ҳақиқатларни оча олишга қодир бўлган ижодий мантиқий тафаккурни тарбиялашдир.

Талабаларнинг еркин фикрлаш қобилитини ўқув ва амалий машғулотлар ўтказиш йўли билан ўстириш лозим. Шунингдек, ўқув жараёнида талабага янада чуқурроқ билим бериш, уни яхши ўзлаштира олишлари учун фанга тегишли янги адабиётлар, қонунлар, йўриқномалардан фойдаланиб, мавзуларни кенг ёритиб бериш лозим. Шу билан бирга компьютер технологияларидан фойдаланиш ўқув жараёнини мустақамлашда муҳим аҳамиятга ега.

Ўқитувчи талабанинг билим фаолиятини ташкил етиш мақсадида ўқув ишларини олиб борар экан, аввало таълим бериш орқали 3 вазифани, яъни билим бериш орқали 3 мақсадни ҳал қилиши лозимлигини унутмаслиги керак. Бу мақсадлар ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги фаолиятни бирлаштиради.

3. Ўқув жараёнида намунавий ўқув режа ва дастурлар, уларни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ҳамда амалда қўллаш.

Ўқув жараёнида таълим мазмуни ўқув режалари ва дастурларга асосланиб олиб борилади.

Ўқув режаси – Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 343-сонли «Олий таълимнинг Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарорига мувофиқ институт кафедралари томонидан ишлаб чиқариладиган ҳужжатдир. Унга барча таълим муассасаларида сўзсиз амал қилинади. Бу ҳужжатда фанлар ва шу фанлар учун ажратилган соатлари кўрсатилади. У Олий таълим вазирлиги томонидан тасдиқланади. Ўқув режасида фан учун ажратилган соатлардан ташқари бу фанни қайси курсда ва қайси семестрда ўқитилиши ҳам кўрсатилади. Шу билан бирга ўқув режасида шу фан бўйича семестр якунида топширилиши лозим бўлган синов ёки имтиҳон ҳам бириктирилади. Агарда шу фанда курс иши, мустақил иш, лаборатория иши, назорат иши топширилиши лозим бўлса, бу ҳам ўқув режасида ўз аксини топади.

Ҳар бир алоҳида фан учун ўқув дастури тузилади. Дастур ўқув режасига асосланади. Фаннинг мақсади, ўқув режаси бўйича ажратиладиган соат ва билим ҳажми унинг тизим мавжуд жамиятнинг ғоявий сиёсий йўналишини ўзида акс еттирадиган давлат ҳужжати дир.

Ўқув дастурида фан бўйича талабаларга бериладиган илмий билим, кўникма ва малакаларнинг белгилаб борилади. Дастурда фаннинг мазмуни, кетма-кетлиги иккинчи мавзу биринчисини тўлдириши изчиллик билан ёритилади ва маълум мавзулар орқали кўрсатилади. Ўқув дастурида шу фан бўйича талабаларга берилиши лозим бўлган билим, кўникма-малакалар кичик мавзуларда ифодаланиб, мавзу мақсади қисқача изоҳланади. Фаннинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда йўналишларга ажратилади. Улар бобларга ажратилади. Боблар катта мавзуларга ажратилади, катта мавзулар кичкина мавзуларга бўлиниб, шу мавзу юзасидан талаба қанақа билим ва малака олиши лозим бўлса, шу қисқача ифодаланиб берилади.

Ўқув дастурининг ўзини амал қилиниши лозим бўлган куйидаги қоидалари мавжуд:

1. Дастурнинг аниқ бир ғояга асосланганлиги.

Мустақил жамиятимиз тараққиётининг тамойилларига асосланган ҳолда ислоҳ қилинган ҳар бир соҳадаги фан, техника ишлаб чиқариш, ижтимоий муносабатлар қирраларида еришилган ютуқлар илмий ўқув асосда акс еттирилиши лозим.

2. Дастур илмийлик принципига асосланади.

Ҳар бир таълим ғоялари илмий жиҳатдан текширилган, ишончли далиллар, кузатишлар, манбалар ва материаллар асосида киритилади.

3. Ўқув дастури аниқ мазмун ва мантиқ ғояларини ўзида акс еттириши лозим.

Дастурда фаннинг мақсад ва вазифалари, ундаги билим мисоллар асосида ўргатилади. Акс ҳолда ўрганилаётган билим асосларини назарий жиҳатдан тушуниш қийин бўлади.

4. Назария билан амалиётнинг бирлиги принципи.

Талабалар назарий олган билимларини амалиётда қўллай олиш кўникмасини шакллантиришни назарда тутати.

5. Ўқув дастурини фаннинг тарихий сабоқлари ҳисобга олилади.

Вақт ўтиши билан фан оламида янги-янги кашфиётлар, маълум бир илмий қонун қоидалар пайдо бўлиб, фан такомиллашиб боради. Дастур фаннинг келажакдаги истиқболини қисқача ифодалайди.

6. Ўқув дастури ҳужжатлар ислоҳ қилинган таълим, давлат томонидан тасдиқланган режа асосида тузилади.

1. Таълимий мақсад - ўқув материалларининг мазмунини билиш, яъни ушбу фанга тегишли илмий билимларни ўзлаштириш ва амалиётга татбиқ қила олишдир.

2. Тарбиявий мақсад - фан асосларини ўзлаштириш орқали унинг мазмунида ётган ғоялар, дунёқарашлар ўзининг шахсий сифатларини, имон-еътиқодини шакллантиришдир.

3. Ривожлантирувчи мақсад – таълим жараёни таъсирида шахснинг ақлий камолотини, билиш қобилиятини, ўқишга, меҳнатга, ўз мутахассислигига бўлган муносабатини ривожлантиришдан иборат.

Бу мақсадларни амалга ошириш натижасида талабада мустақил ишлаш истеъдоди пайдо бўлади. Уни ўйлашга ўргатади, таълим жараёнида тафаккур ҳукмронлик қилади. Таълим турли босқичларда амалга оширилади:

1-босқич: Ўқув материални идрок қилишдан иборат. Бунда талаба таълимнинг мазмуни билан танишиб, ўзининг билиш вазифалари нимадан иборат эканлигини билиб олади. Бунда сезги, идрок, тасаввур каби жараёнлар иштирок этади.

2-босқич: Улар ўқув материалларини тушуниб оладилар, унинг моҳиятини англайдилар ва умумлаштирадилар. Натижада уларда янги билимлар пайдо бўлади. Амалий синтез, таққослаш, ҳулоса чиқаришдан фойдаланадилар.

3-босқич: Янги билимлар, машқлар, мустақил ишлар, ўқитувчининг қўшимча изоҳлари, кўргазмалар қуроллари орқали мустаҳкамланади.

4-босқич: Улар ўзлаштириб олган билимларни имкониятига қараб амалиётга татбиқ қила оладилар.

Буларни билиш орқали ўқитувчи таълим-тарбия жараёнини самарали бошқариш мумкин. Шунинг учун ўқув жараёнининг ҳамма босқичларида ўқитувчи йетакчи ва бошқарувчи вазифасини ўтайди. Юқоридаги фикрлардан ҳулоса чиқарадиган бўлсак, ўқитиш жараёни билиш фаолиятининг муҳим тармоғи сифатида қатор вазифаларни бажаради.

Жумладан:

а) талабаларда билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилади.

б) уларда дунёқарашни, келажакка ишонч ва касбга еътиқодни ўстиради

в) ёшларни муайян даражада билимли, ўқимишли, маданиятли, тарбияли кишилар бўлиб етиштиришга, қобилияти ва истеъдодларини ўстиришга еришилади.

Бу вазифаларни бажаришда ўқитувчи ўз касбига лаёқатли бўлмоғи лозим. Шунингдек, ўқитувчи талабага ўз фаолиятининг объекти сифатида қараши, унинг еҳтиёж ва қизиқишларини тушуна билиши лозим.

Бундан ташқари, ўқитувчи таълим жараёнида ҳар бир талабанинг билими ва тарбияланганлик даражасини аниқлай олиши, ўқув материалларини тўғри танлай билиши, таҳлил қила олиши ва умумлаштира олиши педагогик маҳорат учун зарур бўлган таълим усуллари, воситалари ва шакллари мукамал билиши, талабага нисбатан талабчан бўлиши, педагогик вазиятга қараб улардан унумли фойдалана олиши, таълим натижаларини даслабки ва кейинги кўрсаткичлар билан таққослаши, таҳлил қилиши, ҳулосалаш лозим.

Шундагина ўқитувчи кадрлар тайёрлаш миллий дастури талабалари даражасида таълим жараёнини ташкил қилади ва бошқаради.

4. Мутахассисликка кириш фанини ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Оғир ижтимоий, сиёсий, иқтисодий қийинчиликлар енгиб ўтиб, тараққиёт йўлига кирган мамлакатимизда илғор технологияларни жорий қилиш, миллий кадриятларни сингдирган ҳолда таълим ташкил етиш, бу жараёнини пухта ва самарали амалга ошириш ишлари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Хусусан, таълимнинг ривожланган йўналишларини прогноз қилиш соҳасида ишнинг аниқ шароитларига мослашуви дастурий таъминот комплексларининг яратишга ёрдам берувчи математик аппаратдан фойдаланиш янги методни қўллаш долзарбдир. Кўпинча «инновация» атамасининг ўрнига унга яқин турдаги атамалар ҳам ишлатилади. Масалан, такомиллаштириш...

Инновациянинг таърифига тўхталсак, у лотинча «иноватис» - бу янгилик, янги тартиб қоида деган маънони беради. Янгилик – бу техник, технологик ихтиро ва ютуқларидан амалий фойдаланишдир. У илмий категория сифатида таълимга янгилик киритишни англатади. Янгилик кўпинча янги методлар, усуллар, воситалар, янги концепциялар, янги ўқув дастурлари тарбия усуллари бошқаларини киритиш ва қўллашдан иборат. Янгилик атама сифатида таълимни модернизациялаш ёки замонийлаштириш тушунчаси ичига тўла киради. Таълимдаги янгиликларни ўзлаштирибгина қолмасдан, балки улар сингиб кетиши лозим. Улар педагогик новаторларни тарбиялашга олиб келади. Новаторлик иши ҳамма вақт янгиликларнинг таркибий қисми бўлиб келган. Гарчи, вақти келиб ўқитувчиларни ўқитадиган машиналар алмаштирадиган фикрлар мавжуд бўлсада, ҳозир ўқитувчи таълимда билимлар жараёнини бевосита елтувчиси сифатида марказий ўрин тутаяди. Ўқитувчи доим зарур. Ўқитувчи меҳнатида техник ютуқлардан ва биринчи навбатда, компьютер технологиялари ютуқларидан фойдаланиш зарурлиги ҳақидаги ғояларни илгари суради.

Ҳақиқатдан ҳам, ҳозирги вақтда ўқитишнинг **индивидуал** ҳисоблаш ва техник воситаларга асосланган педагогик технологиялар ишлаб чиқилмоқда. Бироқ бу нарса ўз навбатида қуйидаги муаммони ҳал етишни зарур деб қўяди, яъни таълимий технологиялар бўйича мавжуд касбий билимлардан ташқари таълим соҳасида меҳнат қиладиган мутахассисларнинг махсус тайёргарлиги ҳамда техник, илмий, психологик ва иқтисодий тайёргарлик талаб етилади.

Маълумки, янгиликлар турли мамлакатларда ўзига мос равишда юзага келади ва татбиқ етилади. Улар соҳаларда, шу жумладан, таълим соҳасида турлича ўз ифодасини топади ва бунинг устига битта билим соҳасининг ўзидан турлича тарқалади. Ихтиролар кўпинча физика, химия, биологияда амалга оширилади. Педагогик назария ва амалиётнинг таҳлили шуни кўрсатадики, таълим соҳасида умумжаҳон аҳамиятига молик бўлган қуйидаги асосий янгиликлар хосдир:

- молиялаштириш ва бошқариш соҳаларидаги ўзгаришлар;
- таълим тизимидаги ўзгаришлар;
- таълим технологиясидаги ўзгаришлар;

Шундай қилиб янги техник воситалар, янги технологиялар таълимда янгиликлар киритиш йўлидаги компонентлардан биридир. Бироқ уларни татбиқ этиш ва амалда фойдаланишда билим аслида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бунинг учун махсус тайёргарлик, катта куч ва кўп вақт сарфлаш зарур, яъни таълимда инновацион жараёнларнинг татбиқ этилиши билан, ўқитувчининг роли пасаяди эмас, балки ўқув тарбия жараёнининг барча босқичларида янада ортади. Таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ҳар ўқитувчи ўз ролини ва вазифасини муваффақиятли амалга ошириши учун у фақат ўз фани соҳасида эмас, балки психология, иқтисодиёт ва таълим технологияларидан ҳам чуқур билишга эга бўлиши керак.

Кейинги йилларда адабиётларда турли билим соҳаларида янги ахборот технологияларни яратиш ва ишлатиш масалалари кенг ёритилмоқда. Ҳозирги замон ахборот технологияларининг асосини қуйидаги 3та техника ютуғи ташкил этади :

1. ахборотни машина ўқийдиган ташувчиларда жамлаш муҳитининг пайдо бўлиши (магнит ленталар, кинофилмлар магнит дисклар, компакт дисклар)

2. ахборотни йер шарининг исталган нуқтасига вақт ва масофа бўйича муҳим чегералашларсиз йеткирилишининг таъминловчи алоқа воситаларнинг ривожланиши, аҳолини алоқа воситалари билан кенг қамраб олиш (радио, телевидение, маълумотларни узатиш тармоқлари, йўлдош алоқа, телефон тармоғи ва ҳ. К)

3. ахборотни компютерлар ёрдамида берилган алгоритм бўйича автоматлаштирилган ишлаб чиқариш имкони (саралаш, таснифлаш, керакли шаклда ифодалаш ва яратиш)

Янги ахборот технология (ЯАТ) ларнинг 2та катта гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Ахборотни структуралашган кўринишда сақлаш ва шу билан унга кириш ҳамда ундан фойдаланишни осонлаштириш имконини берадиган барча технологиялар.

Фойдаланувчи керакли ахборотни турли излаш процедуралари, масалан, калит сўзлар ёрдамида топади.

2. фойдаланувчининг маълумотлар базалари ва банклардаги катта ҳажмли ахборотга киришини таъмин этадиган технологиялар мансуб. Ахборотни излаш диалог шаклида, доимо янгиланиб ва тўлдирилиб туриладиган маълумотлар базаларидан фойдаланувчилар ўз шахсий еҳтиёж ва қизиқишларига мос равишда ахборотни танлашлари лозим.

Иккинчи гуруҳга барча коммуникациялар, электрон почтани, телеконференциал алоқани, йўлдош алоқани, ЕҲМ тармоқларини ва ҳокозоларни ўз ичига олади.

Демак, ЯАТ – бу одамларнинг билимларини ривожлантирадиган ва уларнинг техника ва ижтимоий жараёнларни бошқариш бўйича имкониятларни кенгайтирадиган маълумотларни ташкил этиш, сақлаш, ишлаб чиқиш, тиклаш, узатиш усуллари ва техник воситалардир.

ЯАТ таълимда муҳим ўрин тутиб қўйидагича вазифаларни ҳал етишга ёрдам беради:

- ҳар бир одамга хос бўлган ноёб фазилатлардан иборат индивидуал қобилиятларни ўқитилаётган ўқувчи-талабаларда очиш, сақлаш ва ривожлантириш, уларда билиш қобилиятлари ўз ўзини комолотга йетказишга интилишни шакллантириш;
- боғлиқ ходисаларни комплекс ўрганишни, табиацхунослик, техника, ижтимоий фанлар ва саънат орасидаги ўзаро боғлиқликнинг чамбарчаслигини таъминлаш;
- ўқитиш ва тарбия жараёнларнинг мазмун, шакл ва методларни доимий динамик янгилаш. Таълим тизими нуқтаи назаридан ЯАТнинг жорий етилиши билан бирга юзага келадиган ушбу муаммолар муҳимдир:
- техник муаммолар – булар таълим тизимида фойдаланадиган электрон ҳисоблаш ва микропроцессор техникасига қўйиладиган талабларни, уни қўлланилиш хусусиятларини белгилайди;
- программа муаммолари – булар таълим тизимида фойдаланиш учун программа таъминотининг таркиби ва турларини, уларнинг қўлланиш таркиби ва хусусиятларини белгилайди.
- тайёргарлик муаммолари – булар ўқитувчи ва ўқувчи талабаларнинг ҳисоблаш техникасидан фойдаланиш уқувлари билан боғлиқ.

Ўқитиш технологиялари доимо ахбороти бўлган, чунки улар кўп хиллик ахборотни сақлаш, узатиш, фойдаланувчиларга йетказиш билан боғлиқ еди. Компютерлар ва коммуникация воситалари пайдо бўлиши билан ўқитиш технологиялари тубдан ўзгарди. Ўқитишнинг янги ахборот технологиясини ўқитишни ахборот технологияларининг бугунги кунги техник воситалардан фойдаланиб ташкил етишнинг сифат жиҳатидан янги жараёни деб таърифлаш мумкин.

Ўқитишнинг янги ахборот технологиясининг амалга оширилиши қўйидагиларнинг мавжуд бўлишини тақозо этади :

- ўқитишнинг техник воситалари сифатида компютерлар ва коммуникация воситалари ;
- ўқув жараёнини ташкил етиш учун мос системали ва программа таъминоти;
- ўқув-тарбия жараёнида янги ўқитишнинг техник воситаларини татбиқ етиш бўйича мос методик ишланмалар.

У ЯАТ доирасида ўқитишнинг янги шакллари, методлари, воситалари ҳақида гапирилганда, янги технологиялар техник воситаларнинг муҳимлигини қайд етиш лозим. Масалан, ўқитишнинг видеокомпютер системаларининг қўлланилиши 2 та технологиянинг аудиовизуал ва компютер технологияларининг афзаллигини амалга ошириш имконини беради.

У ахборотни визуал, матнли ва график шаклларнинг бирга қўшиш воситасини таклиф этади. Масалан, ўқитувчи-талабаларнинг ўқитишнинг якуний босқичи видео системадан фойдаланиш ишлаб чиқиш жараёнининг видео ёзувини синчиклаб кўриш ва муҳокама етиш асосида ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш йўлларини таклиф етишга, меҳнатни

моделлаштириш, вақт ва материаллар иқтисод қилиш йўллари топишга имкон беради. Таълим видеокомпютер системаларини тарқатиш техник ва программа таъминотининг юқори нархи ва ўқитиш жараёни учун программа таъминотининг йўқлиги ҳозирча йетарли эмас. Компютер системаларининг программа таъминоти такомиллашмоқда ва ривожланмоқда.

Интеллектуал автоматлаштирилган ўқитувчи системаларининг (ИАУС) жорий етилиши ўқитиш жараёнининг ўқувчи-талабанинг тайёргарлигига боғлиқ равишда мослашувчан бошқаришни амалга ошириш мумкин. Ўқув жараёнида ЯАТ техник воситаларидан фойдаланишда экспертлик-ўқувчи системалар (ЕУС) алоҳида ўрин тутиши мумкин. ЕУС – экспертлик ўқитувчилар, услубиётчилар ва мутахассислар жамоасини тайин фан соҳаларида самарали алмаштирадиган автоматлаштирилган ахборот системаларидан иборат. Масалан, ўқув мақсадларида гиперматнли системалардан фойдаланишда компютер зиммасига тушунчалар ва уларнинг боғланишлари кўринишида ифодаланадиган янги материални баён етиш бўйича иш юкланади. Тугунларни кўриб чиқиш бу саволлар, тушунчалар, мейллар ва кўрсатмаларни кўриб чиқишдир.

Бундай системалар билан ишлашда ўқитувчи талабалар учун фақат ўқув материали структурасигина эмас, балки унинг бу структурани ўзлаштириши билан боғлиқ ўз шахсий фаолияти ҳам таҳлил мавзуси бўлади.

Дарсда ўқитувчи билан талабанинг ўзаро муносабат жараёни шахсий алоқага асосланган. Ўқитувчи дарсда истисносиз барча ўқувчиларнинг фаолиятларини йўллайди ва контрол қилади, шунингдек, ўқувчиларнинг ўзлари орасидаги ўзаро алоқа ва ўзаро назоратни қўллаб-қувватлайди. Ўқитувчининг дарсидаги иши барча ўқувчиларнинг дарсининг ўзидаёқ ўрганилаётган билим асосларини егаллашлари, зарур кўникма ва малакаларни ҳосил қилишлари учун замин яратади.

Шундай қилиб, дарс – таълим муассасасидаги ўқув ишининг ташкилий формаси бўлиб, унда ўқитувчи аниқ белгиланган вақт доирасида ўқувчиларнинг доимий синф билан қатъий жадвал бўйича шуғулланади, ўқув программасига мувофиқ ўзи белгилайдиган дидактик ва тарбиявий вазифаларга еришиш учун хилма-хил методларидан фойдаланади.

Қадим замонлардаёқ тараққийпарвар олим ва педагоглар ўқув ишини ташкил қилишнинг таълим-тарбиявий масалаларни муваффақиятли ҳал қилишга ёрдам берадиган ҳамда ижтимоий тарақиёт еҳтиёжларига жавоб берадиган шаклларни излаганлар. **Дарс ўқитишнинг 3 системаси :**

1) *Индивидуал ўқитиш* – бунда ҳар бир ўқувчи ўз топшириғини бажарган ва хатто ўқитувчи группа билан шуғулланганда ҳам, улар бир бола билан алоҳида шуғулланади.

2) *Синф – дарс системаси* – унинг афзалликлари унинг тежамлигида, ўқитишнинг тушунарлилиги, изчиллиги, ҳамда ўқувчилар коллективини таркиб топтириш учун шароит яратишдир.

Бунда ўқитувчининг роли катта ва у таълим-тарбия жараёнининг ташкилотчиси ва бошқарувчиси ҳисобланади.

4 Лекция-семинар системаси – бунда ўқув жараёнининг алоҳида звеноларга бўлиниши ва ҳар бир звенода ўқув жараёнининг ихтисослашган формалари (лекциялар, семинарлар, амалий машғулотлар)нинг бўлиши характерлидир.

Унинг камчилиги ўқитувчининг ўқувчилардан маълум даражада узоқлашганидир. Афзаллиги еса, ўқитишнинг чуқурлиги, илмийлиги, енг яхши техник жиҳозланганлик, тежамкорлик таъминланади. Ҳозирги кунда ёшларга, уларнинг маданияти, маънавияти, жисмоний тарбияси ва билим олишига жуда катта эътибор берилмоқда. Шундай экан, ўқувчи ёки талаба дарсга келар экан, унда кизиқиш уйғотиш, уни бирор мақсадга йўналтириш керак. Бунинг учун, ўқув жараёнини фан ва техникадаги сўнгги янгиликларни ҳисобга олган ҳолда ташкил етиш керак. Дарс жараёнида фақат оғзаки маъруза емас, балки ҳар хил деворий газеталар келтириб ёки замонга мос қилиб ҳар хил янгиликлар билан талабаларни кизиқтириш зарур. Ўқув жараёнида намунавий ўқув режаси ва дастурлари, уларни ишлаб чиқиб, тасдиқлаш ва албатта амалда қўллаш керак. Бизга маълумки, Ўрта Осиё хусусан, Ўзбекистон ҳалқи назарий жиҳатдан бошқа ривожланган мамлакатларга нисбатан 50 йилга олдин турибди. Аммо, шу билан бирга, амалий жиҳатдан 50-100 йил орқада турибди. Шундай экан, кўпроқ амалий жиҳатдан ёндашиш керак. Токи ҳар бир талабами, ўқувчими ўқиётган нарсасини амалиётда қўллаб, ўз кўзи билан кўриб, ўзига хос хулосалар чиқара олсин.

Ўқув предмети ўзига тегишли фан асослари тушунчалари системасини, бу тушунчадан келиб чиқадиган асосий қоидалар ва қонунлар, натижаларни, шунингдек, бу қоидалар ва натижаларнинг ифодалашнинг сўз ва символик воситалари (термин, символ, формула ва ҳокозолар)ни ўз ичига олади.

Ўқув предмети тегишли фандан асосий қоидаларнинг ифодаланиши билан фарқ қилади. Унда натижа-хулосалар унчалик кенг берилмаган, тушунарлиликнинг дидактик принцип ва шуғланувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш зарурлиги билан белгиланадиган бошқа фарқлари бор. Бироқ бу фан маълумотларини қисқартирилган ёки соддалаштирилган ҳолда бериш емас, балки уларни ўқув процессига мувофиқ равишда педагогик жиҳатидан қайта ишлашдир. Ҳар бир ўрта, умумий таълим мактаблари, олий ўқув юртлари ўзларининг ўқув режасини тузишда, ўқув фанларини танлашда ўрта таълимнинг ёки олий таълимнинг вазифасига амал қилинади. Масалан, ўрта таълим фан асосларини пухта билишни, демократик, мустақил дунёқараш асосларини пухта билишни, соғлом ёш авлоднинг естетик, ахлоқий ва маънавий жисмоний тарбиясини таъминлаши керак. Мактабнинг ўқув режаси демократик маънавий тарбиянинг ҳамма томонларини – табиат, жамият, ишлаб чиқариш асослари, санъат ва жисмоний тарбия ҳақидаги билимларни қамраб олиши керак.

Академик лицей, коллежларда еса, ўқув режасида мажбурий фанлар билан бирга факультатив машғулотлар, ўзининг соҳасига хос фанлар бўлиши назарда тутилади. Олий ўқув юртлари учун ўқув фанлари танлашда бутунлай бошқача ёндашилади. Мисол тариқасида Тошкент Молия институти 1-курс барча кундузги бакавлариат йўналишлари учун тузилган ишчи ўқув режасини

кўриб чиксак. Бунда албатта, 1-курсда талабалар тўғри мактабдан келган бўлиши мумкин, уларда еса институт талабаларига кўникиш ҳосил қилиши учун мактаб программасига хос фанлар ўтилади. Масалан. Ўзбекистон тарихи, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Экология ва шунга ўхшаш фанлар. Лекин, шу билан биргаликда мутахассисликка тайёрлаш учун Иқтисодиёт назарияси, мутахассислик тили, Мутахассисликка кириш каби фанлар ҳам ўтилади. 2-3 курслардан бошлаб еса тўлиқ мутахассислик фанлари ўтилади.

Институт аудиторияларида олинган назарий билимларни мустаҳкамлашнинг асосий йўлларида бири банкларда мутахассислик фанлари бўйича малакавий амалиётнинг ташкил қилинишидир.

Ҳозирги кунда ҳаракатда бўлган Давлат таълим стандарти асосида тузилган ўқув режасига асосан ИИ курсдан бошлаб талабалар назарий ўқиш жараёнини амалиёт билан боғлаб олиб бориш имкониятига ега. Талабаларнинг мутахассислик фанлари бўйича олган назарий билимларини амалиёт билан боғлаш жараёни «Банк иши» кафедраси томонидан «оддийдан мурраккабга» тамойили асосида ташкил қилинган. Талабаларининг амалиётини ташкил қилишнинг бу тамойили моҳияти шундаки, ИИ курсда талаба банклар ва уларнинг фаолияти, хизмат турлари билан танишиши учун танишув амалиётига чиқадилар. Бу амалиёт дастури нисбатан содда бўлиб, талабалар банк билан, унинг бўлим ва бошқармалари, банкнинг таркибий структураси ва уларнинг вазифа ҳамда функциялари билан танишадилар. Бу амалиётда талаба кўпроқ тижорат банкларнинг жисмоний шахсларга кўрсатадиган хизматлари, аҳолидан омонатлар қабул қилиш ва уларни бериш, маблағларни бир ҳисоб варақдан бошқасига ўтказиш, талабаларга аҳолига кредитлар бериш ва уларни тўлаш жараёнлари, тижорат банкининг аҳолии билан боғлиқ бошқа воситачилик операциялари билан танишадилар ва ҳисобот тайёрлайдилар.

ИВ семестерда ИИИ курс талабалари «Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва операцион техника» фанидан ўқув амалиётига чиқишади. Бу амалиёт танишув амалиётига нисбатан мукамалроқ дастурга ега бўлиб, банк бухгалтерия бўлимининг фаолиятини тўлиқ ўрганадилар ва ҳисобот тайёрлайдилар.

ИВ курсда талабалар барча ўқитиладиган мутахассислик фанларни ўзида умумлаштирувчи битирув малакавий амалиёти ўтайдилар. Бу битирув малакавий амалиёт 7 ҳафтага мўлжалланган бўлиб, бу амалиёт банк фаолиятини чуқурроқ ўрганишга ундовчи мукамал дастурга ега. Амалиёт давомида талаба банкнинг умумий фаолияти ва мижозлари билан танишади ҳамда бухгалтерия бўлими, кредит бўлими, пул муомаласи бўлими, валюта бўлими фаолияти, кичик бизнесни кредитлаш, лойиҳаларни молиялаштириш бўйича дастурда белгиланган вазифаларни бажарадилар ва ҳисоботлар тузадилар. Малакавий амалиёт талабалар билимини мустаҳкамлашга, банк тизимида кечаётган ўзгаришларни билишга, талабани банкнинг жамоат ишларида қатнишишга, ўзини мутахассис сифатида тутишга, келажакдаги иш фаолияти тўғрисида тасаввурларга ега бўлишга имконият яратади.

4 – мавзу : ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШИНИ ТАШКИЛ ЕТИШ (4 соат)

1. Талабаларни ўқитиш жараёнида мустақил ишларини ташкил қилишнинг ўрни.

Президентимиз таъкидлаганларидек, «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдеворидир».

Инсониятнинг бугунги глобал тараққиёти ўзагида таълимнинг, айниқса, олий таълимнинг беқиёс ўрни бор. Дунё тамаддунининг айна даврдаги энг йирик муаммолари тўрт дастурий йўналиш атрофида жамланган. Булар – тараққиёт, атроф – муҳит муҳофазаси, тинчликни барқарор етиш ҳамда фан ва техникадир. Шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, ҳеч қачон фан ва техника амалиёт билан ҳозиргидек, бўлмаган еди. Ҳозирги даврга келиб, мамлакатларнинг саноат ва интеллектуал тараққиётлари орасида сиёсий-иқтисодий мусобақа фан ва техника, технология ва таълим соҳасига ўтди.

Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиш жуда кўп соҳаларни, жумладан таълим тизимини ҳам ислоҳ қилишни ўз ичига олади ва шу ўринда 1997 йили Республикаимизда «Таълим тўғрисида» ва «Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур тўғрисида»ги Қонунлар қабул қилинганини таъкидлаш лозим. Чунки, кадрларни тайёрлаш вазифаси, бугунги ва келажакдаги тараққиётни белгилаб берувчи муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Миллий дастур тизимли ёндошувга асосланган бўлиб, унинг учала босқичининг ҳам асосий мақсади – рақобатдош кадрларни тайёрлашга қаратилгандир.

Кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилинишини муваффақиятли амалга ошириш энг, аввало, олий таълимнинг барқарор ва аниқ мақсадли ривожланишини таъминловчи, ислоҳотларни амалга оширишнинг муайян йўл-йўриқларини қамраб олган меъёрий ҳужжатларни ўз вақтида ишлаб чиқиш ва татбиқ етишни кўзда тутди. Шу мақсадда, Олий ва ўрта махсус мактаб муаммолари институт томонидан ишлаб чиқилган ҳамда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишилган ҳолда Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги буйруғи билан тасдиқланган тегишли меъёрий ҳужжатлар амалга киритилмоқда.

Талабаларнинг билим олишларини осонлаштириш ва самарали қилишнинг асосий воситаси – уларни жалб қила олиш ҳисобланади. Юқорида айтиб ўтилган рейтинг тизими шундай услублардан бири ҳисобланади, амалий дарсларни «ўйин» тарзида ўтиш ҳам талабаларни фанни ўрганишга бўлган қизиқишларини оширувчи услублардан бири ҳисобланиб келинади. Иқтисодий фанларни «ўйин»лар ёрдамида ўрганиш услуги 40 йилдан ортиқ давр мобайнида АҚШ, Буюк Британия ва Германияда муваффақият билан амалга оширилмоқда. Айниқса, бу услубни талабаларга иқтисодий билимлар пойдеворини берувчи, талабада иқтисодиёт тўғрисида бир бутун тасаввурни билишга имкон берувчи «Иқтисодиёт назарияси» фани бўйича амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўларди.

Ҳозирги ахборот технологияларини иқтисодиётнинг барча соҳаларга кириб бориши таълим – ўқитиш жараёнларида ҳам илғор педагогик услубларни қўллаш имконини бермоқда. Улар қаторига XX асрнинг 90-йилларида шаклланиб, ҳозирги шароитда жадал суръатларда тарқалиб бораётган «Масофавий ўқитиш» киради.

Масофавий ўқитиш – бюджет телекоммуникация воситалари ва компьютерларда бажариладиган ўқитиш жараёни бўлиб, бюджет жараён икки томонлама ахборот алмашув - синхрон ва асинхрон тарзда амалга оширилади, ҳамда унда электрон почтаси, электрон диалог, электрон конференция, телефон, телефакс, пейджер, сунъий йўлдош алоқаси, аудио-видео ва телевизион каби воситалар кенг қўлланилади. Бюджет ўқитиш шакли анъанавий ўқитиш шакли ўрнини олмайди, балки уни тўлдиради ва мазмунан бойитади. Масофадан ўқитиш – бу адаптив, модуллик технология бўлиб, педагогик жараёнларни автоматлаштириш имкониятини беради. Бундан ташқари, масофадан ўқитиш талабаларда масъуллик ҳиссасини кучайтириш билан бир пайтда, ўқитувчини ҳам мустақил равишда ўз билимларни ошириб боришга ундайди. Шу билан бирга, масофадан ўқитишни жорий қилишда ҳам муаммолар мавжуд. Истиқболда бюджет технология мамлакатимизда замонавий телекоммуникация тармоқларини ривожланиш даражасига қараб, янада кенгроқ тарқалади ва кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини амалга оширишда ўз ўрнини олади.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, ҳар бир индивиднинг ақлий камолоти, билимдаги фаоллигининг юксаклиги, ижодий фикрлаш қобилиятининг ривожининг ўз устидан қандай даражада мустақил ишлай олишиги боғлиқдир. Талабаларни рақобатбардош мутахассислар қилиб тарбиялаш, бир томондан, уларга билим беришнинг янги шакл ва услубларини кенг жорий этиш, бу борада профессор-ўқитувчиларнинг масъулиятини ошириш, шунингдек йетакчи хорижий давлатлар тажрибасидан унумли фойдаланишга боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, уларнинг мустақил билим олишларининг даражасига ҳам боғлиқдир.

2. Мустақил ишлари тематикасининг тузилиши.

Ҳар бир талабанинг мустақил ишлашини ташкил етиш энг оддий бўлиб кўринадиган қуйидаги ҳолатларга боғлиқдир:

- Вақт тақсимоти ва кун тартибининг мавжудлиги ;
- Дарсдан ташқари вақтдан унумли фойдалана билиш технологиясига;
- Ҳар бир ўқитиладиган фан бўйича талабанинг ўзи устида мустақил ишлашини тақозо етувчи топшириқлар мажмуасининг ишлаб чиқилганига;
- Мутахассисликка кириш курсини юқори савияда ўқитишни йўлга қўйиш орқали мустақил ишлашга еҳтиёжни шакллантириш ва шу кабилар.

Олий ўқув юртидаги бу ҳолатларнинг қандай даражада ҳал етила бориши, яъни талабанинг ўз устида мустақил ишлашини самарали ташкил етиш – мазкур таълим-тарбия талабларига унинг муваффақият билан мослашиб олиш ишига хизмат қилади. Талабанинг ўз устида мустақил ишлаш шакллари турли-тумандир, улар жумласига :

- Янги адабиётлар рўйхатини тузиш
- Мустақил конспект
- Фанлар бўйича таянч ибораларнинг изоҳли луғатини яратиш
- Ўрганилаётган фаннинг энг долзарб муаммоларини қамраб олган мавзулар бўйича реферат ёзиш, турли жамғармалар томонидан еълон қилинган танловларда иштирок етиш
- Илмий тезислар тайёрлаш
- Ижтимоий-сиёсий, иқтисодий мавзуларда бўлиб ўтадиган илмий-амалий анжуманлар, семинар-мулоқотлар ва давра суҳбатларига тайёргарлик кўриш
- Ўрганилаётган фани бўйича мавжуд асосий адабиётлардан аннотациялар ёзиш
- Машқ ва масалаларни йечиш, лойиҳалар устида ишлаш, амалий иш ўйинларига ёки бошқа амалий ишларни бажаришга тайёргарлик кўриш
- Ҳар бир ўрганаётган фани бўйича ишлаб чиқилган топшириқлар тизимида назарда тутилган барча назорат ишларини бажариш
- Ўрганаётган фани бўйича жадвал, схема, график, слайдларни тайёрлаш
- Интернет тармоғидан самарали фойдаланиш
- Курс иши, ҳисобот, битирув малакавий ишлар тайёрлашлар кўзда тутилади

Енди мустақил ишлаш шаклларининг айрим турларига қисқача тўхталиб ўтайлик :

Конспект қилиш – мустақил ишлашнинг аниқ шаклидир. Конспектлаштириш ижодий жараён бўлиб, у талабанинг мантиқий қобилиятини ўстиради, фикрини аниқ ва қисқа баён етишга ўргатади.

Реферат – бу ўрганилаётган фан бўйича энг долзарб ёки талаба учун катта қизиқиш уйғотган мавзу билан боғлиқ бўлган бир ёки бир неча адабиётлардан фойдаланган ҳолда, уларнинг мазмунини танқидий ёндошув асосида мустақил қайта баён қилиш.

Назорат иши – талаба бажариши лозим бўлган мустақил ишларнинг шаклларида бири бўлиб, амалий машғулот дарсларидан ўтиб улгурилмаган мисол ва масалалар, амалий иш ўйинлари ва бошқотирмалар тест топшириқлари кўринишида бажариш учун уйга вазифа тариқасида берилади.

Талабаларнинг ўз устида мустақил ишлашининг қолган шакллари, хусусан, аннотация, тезис, луғат, жадвал, схема, график ва слайдларни тайёрлаш ва ёзиш кабилар ҳам муҳим бўлиб, уларнинг қай даражада бажарилишини талабанинг умумий рейтингини аниқлаш чоғида еътиборга олиниш аҳамиятидир.

Маълумки, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» кенг қамровли бўлиб, таълим беришнинг кетма-кет босқичлари билан биргаликда ўқитишнинг турли шакллари янада такомиллаштиришни ҳам назарда тутади.

Талабаларнинг келажакда ўз соҳасининг йетук мутахассиси бўлиб йетишишида турли меъёрий ҳужжатлар ва адабиётлар билан ишлашида уларнинг олий ўқув юртларида мустақил таълим бўйича олган малака ва кўникмаларининг аҳамияти каттадир. Ҳозирги замон талабларидан келиб чиқиб яратилган янги намунавий ўқув дастурларида деярли барча фанларга мустақил таълим соатлари ажратилгандир. Ана шу ажратилган соатлардан талабаларга билим беришда ва мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш ўқитишнинг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади.

Талабаларнинг мустақил таълим олиш самарадорлигини оширишда қуйидаги омилларни янада кучайтириш зарурдир.

1. Ҳар бир талабанинг ўқитилаётган фан бўйича дарслик, ўқув қўлланмалари, маъруза матнлари ва бошқа ўқув-услубий материаллар билан тўлиқ таъминланишига еришиш;

2. Ўқув режасида мустақил таълим мавзуларини ўзлаштириш учун зарур бўлган асосий ва қўшимча адабиётларни аниқ кўрсатиш;

3. Ўқитувчининг мустақил таълим кўникмаларини ҳосил қилишда ҳар бир гуруҳга талабага индивидуал ёндошувига еришиш;

4. Мустақил таълим бўйича талабаларнинг олаётган билими ва ўзлаштириш даражасини доимий назорат қилишга еришиш;

5. Институт ва кафедралар доирасида ўтказиладиган анъанавий тадбирлар конференцияларига кўплаб талабаларни жалб етиш.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир талабанинг ўқув жараёни ва ўқув машғулотларидан ташқари вақтларда амалга оширадиган ишларнинг барча шакл ва хусусиятларини ўзаро уйғунлаштириш услубиятини жорий қилиш–мамлакатимизда Ватанга, ҳалқга баркамол авлодни - йетук тарбияланган мутахассисни вояга йеткизиш «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»да илгари сурилган вазифаларни тўлиқ амалга оширишга хизмат қилади.

3. Талабалар билим даражасини оширишда мустақил ўқишнинг зарурлиги ва аҳамияти.

*Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмагай
(Имом ал-Бухорий)*

Ҳа, улуғ бобомиз таъкидлаб ўтганидек, бу дунёда инсон учун енг зарури илмдир. Билимдонлик инсоннинг олий ва муқаддас фазилатидир. Билимлилик инсонни маданият, маърифат сари юксалтиради ва ёмон иллатлардан сақлайди. Шунинг учун ҳам билим нурга, зиёга ўхшатилади.

Ҳар бир давлат келажакда ҳам ўз мақомини сақлаш ва янада ривожланиш учун ёш авлодга чуқурроқ билим беришга интилади. Шу жумладан, Ўзбекистон ҳам мустақилликка еришганидан кейин таълим-тарбия соҳасида кўпгина ислохотлар ўтказди. Айниқса, олий таълим соҳасида анча ўзгаришлар юз берди. Олий ва ўрта махсус ўқув юртларига қабул қилишнинг тест тизими жорий етилди. Олий мутахассислик таълими бакалаврлик ҳамда магистратурага бўлинди ва ҳақозо. Бу қилинган ишларнинг ҳаммаси талабаларни янада чуқурроқ илм олишига, ўз касбининг устаси бўлиб йетишиши учун қилинган ҳаракатлардир.

Олий таълим ўрта мактаб таълимидан анча фарқ қилади. Олий даргоҳ билан ўрта мактабнинг асосий фарқи шуки, ўрта мактаб таълими мажбурий бўлиб, мактабда ўқувчилар мажбуран ўқитилади. Олий даргоҳда еса аксинча. Олий даргоҳда талабалар, асосан, мустақил таълим оладилар. Мустақил ишлаш юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг асосий усулидир. Ҳозирча республикамизда умумий таълимнинг 30 фоизини мустақил таълимга ажратилган. Бу еса, ҳозирги давр талаби бўйича кам кўрсаткичдир. Чунки, лекцияни фақат тинглаб, 20 фоиз ўзлаштириш мумкин. Агар, лекцияни ҳам тинглаб, ҳам ёзиб олинса, 30 фоиз ўзлаштириш мумкин. Агар, талабанинг ўзи мустақил ўқиса, 70-80 фоиз ўзлаштириши мумкин. Шунинг учун ҳам Йёвропа давлатларида ва бошқа ривожланган давлатларда мустақил таълимга умумий таълимнинг 70 фоизи ажратилган. Хорижда мустақил ўқишнинг аҳамияти катта. У ёерда лектор асосий тушунчани беради. Талабанинг ўзи еса мустақил ўқиб, тайёрланиб, ўз устида ишлайди. Ҳозирги кунда талабалар учун имкониятлар чексиз. Минглаб китоблар жамланган кутубхоналар талабалар хизматида. Интернетда хоҳлаган соҳа бўйича маълумот олиш мумкин.

Ҳозирги бизнинг талабаларимиз ҳам аста-секин чет ел таълим технологияси бўйича билим олишга ўтишмоқда. Юртимизда Англия билан ҳамкорликда «Westминистер» университетининг ташкил қилиниши бунга яққол далилдир. Бу университетда талабаларнинг мустақил ишлари асосий ўринда туради.

Мустақил ўқишнинг моҳияти, бунда талабалар бир дақиқа ҳам тинчимайди. Тинмай ўқийди, ўрганади, ўз устида ишлайди. Ҳар бир талаба худди шундай тартибда билим олиши керак. Акс ҳолда институт ёки университетни тугатган мутахассис ҳозирги замон мутахассиси олдига кўйилган талабларига жавоб бера олмайди.

Ҳозирги кунда республикамизда давр талабларига жавоб берадиган мутахассислар тайёрлаш яхши йўлга қўйилмоқда. Бунда хориж университетлари билан алоқалар асосий ўрин тутди. Президентимизнинг қуйидаги сўзлари фикримизнинг яққол далилидир. «Олий ўқув юртини ислоҳ қилаётганда, уларнинг бошқа давлатлардаги олий ўқув юртлари билан алоқасини мустаҳкамлаш зарур. Ўз домлаларимиз билан чекланиб қолмай, четдан ҳам домлалар чақиришни йўлга қўйишимиз керак»¹.

Талабаларнинг билимини оширишда нафақат четдан домлалар чақириш, балки домла ва талабаларни хориж университетларида ўз малакаларини оширишлари яхши самара беради.

¹ «Xalq so'zi» gazetasi 2001 yil avgust.

4. Мустақил иш талабаларнинг таълим олишдаги асосий жараён сифатида.

Мустақилликка еришган мамлакатимизда ёшлар таълими ва тарбиясига ниҳоятда катта эътибор берилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонунида таълим республика ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб айtilган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001-йил 16-августдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 343-сонли қарорига мувофиқ ва Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2005-йил 21-февралдаги 34-сонли буйруғи билан тасдиқланган «Талаба мустақил ишини ташкил етиш, назорат қилиш ва баҳолаш тартиби тўғрисида»ги низомга асосан ишлаб чиқилган ва кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилишда талабаларнинг мустақил ишларини ташкил етиш, назорат қилиш ва баҳолаш тартибини белгилайди.

Талабанинг мустақил иши ўқув режасида муайян фанни ўзлаштириш учун белгиланган ўқув ишларининг таркибий қисми бўлиб, у услубий ва ахборот ресурслари жиҳатидан таъминланади ҳамда бажарилиши рейтинг тизими талаблари асосида назорат қилинади.

Ўқув семестри якунида талабанинг мустақил иши бўйича тўпланган рейтинг баллари ҳар бир фан бўйича гуруҳ рейтинг қайдномасида жорий баҳолаш, оралиқ баҳолаш, якуний баҳолаш қаторида мустақил баҳолаш (МБ) шаклида қайд етилади. Умумий балл ҳисобланиб, мустақил иш учун ажратилган соатлар ҳажмида аниқланади ва талабанинг рейтинг дафтарчасида ҳамда ўқиш якунида биритувчига тақдим етиладиган диплом иловасида қайд етилади.

Ўқитиладиган фаннинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, талаба мустақил ишини ташкил етишда бошқа шакллардан ҳам фойдаланиши мумкин.

Ўқув фанлари бўйича намунавий ва ишчи дастурларда талаба мустақил ишини шакли, мазмуни ва ҳажми ифода етилади.

Талаба мустақил иши учун ажратилган вақт бюджетига мос равишда ҳар бир фан учун тегишли кафедраларда мустақил ишнинг ташкилий шакллари, топшириқлар, вариантлар ишлаб чиқилади ва факултет илмий-усулбий кенгашида тасдиқланади. Ўз навбатида, мустақил ишни бажариш учун фанлар бўйича талабаларга зарурий методик қўлланма, кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади.

Институт ректорати томонидан талабаларга мустақил ишларни ўз вақтида бажариши учун компютер техникаси ва интернет тармоғидан самарали фойдаланиши учун шарт-шароитлар яратиб берилади.

Шунингдек, талабаларнинг мустақил ишлари кафедра йиғилишларида ва факултет Илмий кенгашларида муҳокама етиб борилади ҳамда, институт раҳбарияти томонидан юқори даражада баҳоланган мустақил иш маънавий ва моддий жиҳатдан рағбатлантирилади.

Ўз навбатида, мустақил ишларни ёзишда талаба турли-туман ахборот воситаларидан фойдаланади. Шу ўринда, республика аҳолисининг ярмини ёшлар ташкил етиши, тарихимиз, миллий анъаналаримиз, кадриятларимизнинг

тикланиши, ёшларда ўзлигини билишга бўлган ҳиссиётнинг кучайиши, хилма-хил ахборотларга бўлган еҳтиёжнинг кучлилиги, жамиятнинг, даврнинг тезкор ривожланишига муносиб, ҳозиржавоб бўлишда кутубхона ва ундаги ахборот воситаларининг ўрни бекиёс. Чунки, дунёда бўлаётган барча воқеа ва ҳодисалар, янгиликлар, кашфиётлар, янги технологиялар аввало, китобда ўз аксини топади.

Кутубхонада китобхонларнинг талаб ва еҳтиёжига, қизиқишига мослашган китоб фонди жамланиб, керакли ва зарур манба ҳамда ахборотларни тез, осон йетказиб бериш йўллари усул ва воситалари ишлаб чиқилган.

Китоб таълим ва тарбия беришда жуда катта ўрин егаллайди. Бусиз ҳақиқий инсонни тарбиялаш мумкин емас. Талабаларга билим берувчи асосий манбалардан биридир. Китоб ўқиш ва ўқитиш жараёни билан узвий боғлиқ.

Кутубхона мустақил равишда китоб танлаш ва китобдан ўзига керакли билимни олиш йўлларини, ўқилган нарсалари устида фикр юритишни ва унга танқидий қарашни, шу билан бирга китобларни тартибли равишда ўқишни ўргатади.

Китоб тавсия етилганда унинг бадиий қиймати, мазмуни ғояси, таъсир кучини албатта билиш лозим. Бунинг учун у адабиёт, санъат, китобшунослик каби фанларнинг асосини ўзлаштирган бўлиши керак. Китобни шунчаки ўқиш ва ўқиганни сўзлаб беришгагина емас, ўқилган материал китобхонни фикрлаш, чуқур ҳис етиш, уни ўрганиш ва баҳолай олишига ўрганиш зарур. Шундагина ўқилган материал китобхоннинг есида қолади, уни тарбиялайди, китобни севишга ўргатади, шаклланишига ёрдам беради. Шунинг учун ҳам китобхонларнинг билимини оширишда улар ўқийдиган китобларни тушунарли ва кўргазмали бўлишига ҳаракат қилинади.

Китоб танлашда қуйидаги қоидаларга амал қилинади:

Танланган китоб мавзуни тўлиқ ёритиб бериши ва алоҳида саволларга жавоб бериши, мавзу ғоясини очиб бериши, бадиий юксак бўлиб, китобхоннинг билим олишига ёрдамлашиши, уни қизиқтириши ва унга янгиликлар ҳақида тўлиқ хабар бериши лозим. Китобни танлашда хилма-хил воситалардан фойдаланиш лозим.

Адабиётларни танлаш манбалари катологлар, картотекалар, махсус библиографик кўлланмаларни кўллаш мумкин.

Китоб кишиларнинг ҳаёти ва турмушида муҳим ўрин олган. У ҳалқ маданиятининг енг муҳим манбаларидан бири, ёш авлодни тарбиялашнинг қудратли воситаси. Китоб жаҳон маданияти хазиналаридан, фан-техника ютуқларидан баҳраманд қилади.

Китоб дунёни билишга енг яқин ёрдамчи. Китоб билим манбаи инсонни естетик-ахлоқий тарбиялаш воситаси. Машҳур кишиларнинг ҳаёти ва фаолиятида китобларнинг ўрни юксак.

5. Китоб устида ишлаш ва унинг боскичлари.

Кутубхона – босма ва айрим қўлёзма асарлардан оммавий фойдаланишни таъминловчи маданий-маърифий ва илмий муассаса: мунтазам равишда босма асарлар тўплаш, сақлаш, тарғиб қилиш ва китобхонларга йетказиш, шунингдек, ахборот-библиография ишлари билан шуғулланиш, омманинг маданий савиясини оширишда фаоллик кўрсатади. Китобхонларга хизмат кўрсатиш кутубхонанинг асосий фаолияти бўлиб, қолган барча фаолиятлар асосий фаолият учун хизмат қилади. Китобхонларга хизмат кўрсатишнинг асосий мақсади уларни ахборот ва адабиётга бўлган талабларини имкон борича тўлиқ қондириш ва адабиёт танлашларига ёрдам беришдан иборат. Ҳар бир кутубхона ўз турига кўра китобхонларни табақаларга бўлиб, алоҳида китобхонлар гуруҳларига ажратган ҳолда хизмат кўрсатишни ташкил қилади. Адабиётлар тарғиботининг барча шакл ва усуллари китобхонлар талабларини имкон қадар тўлиқ ва тезкорлик билан қондиришга қаратилади.

Ёзувнинг пайдо бўлиши ва ҳужжатли манбаларни, айниқса, қўлёзма ва кейинчалик босма китобларнинг кўпайиши кутубхоналарнинг ривожланиши ва юзага келишига шароит яратди. Кутубхоналар ёзма ёдгорликларни сақловчи хазина сифатида жуда қадимда пайдо бўлган. Милоддан аввалги 2-минг йилликда сопол битиклари сақланган кутубхоналар бўлган. Милоддан аввалги 7 аср ўрталарида Шарқдаги кўп саройларда, қадимги Миср ва Рим ибодатхоналари қошида кутубхоналар бўлган. Қадимги даврдаги кутубхоналардан энг машҳури Александрия (Искандария) кутубхонасидир.

Гарбий Йеуропада илк ўрта асрларда монастыр ва ибодатхоналар қошида кутубхоналар ташкил етилган. Китоб босишнинг ихтиро қилиниши кутубхоналар ривожланишида янги даврни бошлаб берди. Сарбонна, Гейделберг университети қошида, шунингдек, Ватикан кутубхонаси, Париждаги Қироллик кутубхонаси каби кутубхоналар пайдо бўла бошлади.

Ўзбекистон ҳудудида Милоддан аввалги 1-минг йилликнинг сўнгги асрларида дастлабки кутубхоналар пайдо бўлган. Дастлабки кутубхоналар ҳукмдорлар саройларида ва ибодатхоналарда ташкил етила бошланган. Турон ҳалқлари Миср, Ерон, Юнон ва уларга кўшни бўлган ҳалқлар билан яқин алоқалар ўрнатган, ўша даврдаги мавдуд қўлёзмалар билан ҳам таниш бўлган. Ўзбекистон халқларининг қадимги ёзма ёдгорликлари сақланмаган. Берунийнинг хабар беришича, китоб хазиналари ва уларни сақловчилар турли истилолар даври (**7-9 асрлар**)да йўқ қилиб юборилган. **9-10 асрларда** Ўрта Осиё фан ва маданият ривожланди. Бухоро, Самарқанд, Марв, Урганч, ва бошқа йирик шаҳарлар ҳукмдорлари саройларида кутубхоналар мавжуд бўлганлиги ҳақида маълумотлар бор. **13-асрда** Самарқанд, Бухоро, Фарғона, Балх ва бошқа шаҳарлар маданият марказлари, олимлар тўпланадиган жой бўлиб, уларда йирик кутубхоналар бўлган.

Ҳозирги кунда замонавий техника кутубхоначини қўл меҳнатидан озод етиб, уни асосий вазифаси – китобхонлар билан маданий тарбиявий ишлар олиб боришга кўпроқ вақт ажратишга имкон яратмоқда. Дунёдаги энг йирик кутубхоналар: АҚШнинг КОНГРЕСС кутубхонаси (Вашингтон); Британия кутубхонаси (Лондон); Франция, Австрия, Швеция, Япония ва бошқа

мамлакатларнинг миллий кутубхоналари, Россиядаги РОССИИ давлат кутубхонаси (Москва); Россия миллий кутубхонаси (Санкт-Петербург) ва бошқалар.

Ўзбекистонда Ўзбекистон миллий кутубхонаси, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг асосий кутубхонаси, Ўзбекистон Миллий Университетининг асосий кутубхонаси, «Турон» кутубхонаси ва бошқалар.

Электрон кутубхона – интернетнинг ажойиб имкониятларидан биридир. Бу кутубхонанинг электрон шаклидир. Кутубхона деганда, одатда кўз олдимизда китоблар турган узундан узоқ китоб жавонли катта хоналар келади. Электрон кутубхонада жавонлар вазифасини жилдлар, китоблар вазифасини Интернет саҳифалари бажаради. Бу кутубхона маълумотлари электрон кўринишда бўлади ва компютерда жойлашади. Бу кутубхонадан фойдаланиш жуда қулай.

Бир неча йил аввал бир мақолини топишга бир неча ой вақт сарфлаш зарур еди. Бугун бунинг учун бошқа шаҳарга бориш ва вақт сарфлаш зарурати йўқолди. Электрон кутубхоналар ёрдамга келди.

Бундан хулоса чиқаришимиз мумкинки, бугунги кунда ўқиш учун қўлланма дастурлар йетарли.

Электрон кутубхона одатдаги кутубхонадан бир қанча қулайликларга ега :

- Жойнинг тежалиши, яъни китобларни сақлаш учун махсус жойнинг зарурати йўқлиги;
- Нодир асар ва маълумотларни сақлаш ва улардан фойдалана олиш имкониятининг мавжудлиги;
- Фойдаланишнинг қулайлиги ва йенгиллиги;
- Қидирув тизимларининг мавжудлиги;
- Маълумотлар ҳажмининг чекланмаганлиги;
- Вақтнинг тежалиши ва чекланмаганлиги, яъни ундан 24 соат мобайнида фойдаланишингиз мумкин;
- Қўшимча хизматларнинг мавжудлиги;
- Маълумотнинг аудио, видео ва компютер графикаси ёрдамида сифатли ва яхшироқ акс еттириш мумкинлиги.

КОНГРЕСС Кутубхонаси Конгресс кутубхонаси Капитолий биносининг шарқий қисмида жойлашган. Кутубхона бюджети ўзининг катталиги жиҳатдан дунё кутубхоналари ичида ўзига хос аҳамият касб этади. Кутубхонада **100 млн.** нусхадаги мақола, турли мавзудаги **29 млн. китоблар** мавжуд. Бундан ташқари у йерда турли ҳариталар, мусиқа композициялари, фотографиялар мавжуд.

Кутубхонадан Америка ҳаёти ва маданияти тўғрисида тўлиқ маълумот олишингиз мумкин. Айниқса, ҳар бир президент ҳақида, Жорд Вашингтондан то Калвин Кулидж ҳақида тўлиқ ва қизиқарли маълумотлар мавжуд. Кутубхона коллекцияларида Хитой, Япония, Россияга оид информациялар ҳам керагича топилади. Кутубхонанинг биринчи навбатдаги мажбурияти АКШ Конгрессига илмий жиҳатдан ёрдам беришдир. Лекин, у миллий кутубхона вазифасини ҳам

базаради. Бош кутубхоначини АҚШ президенти тайинлайди ва у Сенат аъзоси ҳисобланади.

Конгресс кутубхонаси 1800 йилда ташкил етилган. Кутубхонанинг афзалликларидан бири, бу йерда турли тоифадаги кишилар, ногиронлар ва кўзи ожизларга ҳам турли имкониятлар мавжуд. Кутубхонада китоблар 21 алфавит, нарфи бўйича фан тармоқларига ажратилган. Масалан :

А – умумий масалалар

Б – Философия, Социология ва диний масалалар

С дан Ф гача – Тарих

Г – География, Антрапология

Ҳ – Ижтимоий масалалар

Ж – Сиёсий масалалар

К – Ҳуқуқ

Л – Таълим

М - Мусиқа

Н – Санъат

6. Кутубхонадан фойдаланиш йўллари ва аҳамияти.

Кутубхонанинг киши онгини шакллантириш ва ривожлантиришда, кишиларнинг фикрлаш қобилиятларини чуқурлаштиришда, унинг комил инсон бўлиб йетишишидаги тутган ўрни жуда катта. Ҳар бир инсон ким бўлишидан, қандай соҳада иш юритишидан қатъий назар, китоблардаги билимларга таянади ва кутубхона фондидан фойдаланади.

Кутубхона бу китобларнинг, қўлёмаларнинг қоғозга ёки бошқа нарсаларга ёзиб қолдирилган маълумотларнинг йиғиндиси ҳисобланади.

Дунёнинг деярли барча мамлакатларида кутубхоналардан маълумот алмашиш, алоқа воситалари ва таълим соҳасида кенг фойдаланади. Кутубхоналардан ҳар хил жабҳаларда фаолият юритувчилар, яъни талабалар, ўқитувчилар, олимлар, тадбиркорлар ва мамлакатни бошқариш аппаратида меҳнат қиладиган ходимлар ва бошқалар фойдаланади.

Кўплаб одамлар кутубхоналардан ўз ихтисосликларидан бошқа соҳалар ҳақида қўшимча маълумотларга ега бўлиш учун ва бўш вақтларидан унумли фойдаланиш учун ва бўш вақтларидан унумли фойдаланиш учун ишлатади.

Талабалар кутубхоналардан, асосан, газета-журналлар ўқиш, лексияларни тўлиқлаштириш, мустақил бажариш учун берилган вазифаларни бажариш учун фойдаланади.

Кутубхоналарнинг маданий, тарихий урф одатларимизни, тарихимиз ҳақидаги маълумотларни сақлашда ва келажак авлодга йетказишда тутган ўрни катта. Масалан, бизгача тарихимизга тааллуқли кўплаб китоблар, қўлёмалар, ёзма ёдгорликлар йетиб келган. Бебаҳо диний китобларимиз «Авесто» ва «Қуръону Карим» бунга мисол бўла олади. Шу билан тенги йўқ алломаларимизнинг, яъни Ал-Хоразмийнинг «Алжабр», Берунийнинг «Геодезия», «Ҳиндистон ўтмиши» аждодларимиздан ёдгорлик», Ибн Синонинг «Ал қонун фит тиб», Юсуф Хос Хожибнинг «Кутадғу билик», Муҳаммад Қошғарийнинг «Девони луғат ат турк», Алишер Навоийнинг кўплаб ғазалу дostonлари бизга ўтмиш билан алоқа воситаси ҳисобланган китоблар орқали йетиб келди. Китоблар бизга ўтмишимизни, давлатчилигимиз тарихини, машҳур цивилизацияларни ўрганишда, ўтмишда йўл қўйилган хатоларни келажакда қайтармаслик учун ёрдам беради.

Замонавий кутубхоналар олдингилардан нафақат мазмуни, турлари билан, балки ундаги хизмат кўрсатиши, китоблар сифати билан ҳам ажралиб туради. Замонавий кутубхоналарда китоблар билан бир қаторда қўшимча маълумот берувчи материаллар кўплаб фактларга мосланган статистик маълумотлар, газета-журналлар, брошюралар ва компьютерлар бор. Аудио ва видео материалларга ҳар хил компакт дисклар, оддий дисклар, аудио магнитофонлар, видео магнитофонлар, филмлар, ҳариталар ва расмлар киради. Булар фан-техниканинг охириги ютуқларидан бўлиб, улар ўқувчининг янги маълумот қабул қилишини осонлаштиради ва тезлаштиради. Буларнинг ҳаммаси талаба ёки фойдаланувчининг вақтини кам сарф қилишга олиб келади ва фойдаланувчининг қўшимча вақти кўпроқ бўлади.

Китобларнинг пайдо бўлиши ёзувнинг пайдо бўлиши билан бевосита боғлиқ ҳисобланади. Ёзув бундан 6 минг йил, милoddан аввалги 4 минг йилда

ўша даврнинг маданият ўчоғи ҳисобланган Месопатомияда пайдо бўлган. Кейинчалик шу ёзув асосида тошларга, териларга, ёғочларга ва кейинчалик қоғозларга ҳар хил маълумотларнинг ёзилиши дастлабки китобларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Китоб деганда, қоғозга ёки бошқа материалларга ёзилган, босмадан чиқарилган ва шуларнинг бир томонини мустаҳкамланиб иккинчи томонидан очиш мумкин бўлган нарсани тушунамиз. Кўпинча китоб ташки химоя қобиғида бўлади. Китоб маълумотларни сақлаш, маълумотни ташиш учун енг арзон ва қулай восита ҳисобланади.

Бизгача биринчи пайдо бўлган китоб тўғрисида маълумотлар йетиб келмаган, лекин дастлабки китоблар милоддан аввалги 2700-йилда Мисрда пайдо бўлган. Мисрликлар Нил дарёси бўйида ўсадиган папирус дарахтидан хат ёзиш воситаси сифатида фойдаланганлар. Инглиз тилида қоғоз деган маънони билдирадиган « паге » сўзи ана шу «папирус» сўзи асосида пайдо бўлган. Мисрдан топилган ески китоблар асосан узун, ўралган папирус дарахтидан тайёрланган. Лекин шундай бўлса ҳам китобни ким ва қачон ихтиро қилгани фанга номаълум, масалан, мисрликлар папирус дарахтига ёзувлар ёзган даврларда бабилонияликлар соз лойга ҳар хил белгиларни кўйиб белгилаб, уларни ўтда куйдириб келтирган. Улар соз лойга давлатни бошқариш тўғрисида, тадбиркорлик тўғрисида ва тарихлари ҳақида маълумотларини ёзиб қолдирган. Бундан 3 минг аввал хитойликлар ёғочларга ва бамбукка ёзув ёзиб уларни бириктириб боғлаб, китоб сифатида фойдаланганлар.

Кейинчалик, милоддан аввалги 500 йилларда қадимий греклар, милоддан аввалги 300 -100 йилларда римликлар ўралган қоғозлардан (папирус) кенг фойдаланган ва қоғозларнинг дунё бўйлаб тарқалишига асосий сабаблардан бири бўлди.

Китобчилик тарихида сув ўтказмайдиган ҳайвонлар терисига маълумотларнинг ёзилиши катта силжишларга олиб келди.

Римликлар 300 – йилларга келиб узун папирус қоғозларни кесиб уларни саҳифаларга ажратиб бириктирадилар. Кейин унинг бир томонини тикиб ташқаридан тери билан қоплаганлар ва биз ҳозирги кунларда қўлланадиган китобларимизга ўхшаган китоблар қўллана бошлади. Ушбу китоблар олдингилардан қулайроқ, сабаби бу китобларнинг хоҳлаган варақларини очиш ва ҳар бир саҳифанинг икки томонига ҳам ёзиш мумкин.

Ўрта асрларга келиб, черковлар Йевопада асосий таълим марказларига айланди. Авлиёлар ва монархлар черковда ишлаш билан бирга ёзиш ва китоб ясаш, ёзганларини китоб шаклига келтиришни ҳам ўрганди. Ўтган даврларда китобларнинг катта қисмини, китоб ёзишнинг мутахассиси ҳисобланган ҳаттотлар ёзган. Бу даврда Йевопада диннинг жамиятда тутган ўрни катта бўлган. Шу сабабли, ҳаттотлар кўпинча диний китоблар, яъни «Библия» билан алоқадор бўлган китобларни ёзганлар ва дин асосида ижод қилганлар.

Диний китоблар билан бир қаторда ҳаттотлар Грек ва Рим файласуфларининг асарларини ҳам қайтадан китоб қилиб тиклаганлар. Бу китобларга кўплаб рангли суратлар ва воқеаларнинг тасвирлари чизилган. Бу китоблар орасида олтин безаклар билан безалган расмлар ҳам мавжуд.

7-асрнинг охирига келиб, ўқишни осонлаштириш учун пунктуация

белгилари ва бош ҳарфларидан фойдаланила бошланди ва ҳар бир сўздан кейин белгили масофа ташлаб кейин иккинчи сўзни ёза бошладилар.

13 асрга келиб ҳозирги кунда қўлланилган қоғозларнинг дастлабки шакли пайдо бўлган. Қоғозлар терилардек мустаҳкам бўлмаса ҳам, улар териларга нисбатан анча арзон бўлган. Китоблар учун қоғоз ишлаб чиқариш ғояси дастлаб хитойликлардан 1105-йилда чиққан.

14 асрга келиб адабиёт фанининг ривожланиши натижасида китобларга бўлган талаб анча кучайди. Инсонлар китоб чиқаришнинг осон, арзон ва тез йўлини қидира бошладилар.

Босмахонадан чиққан китоблар тарихи 868-йилдан бошланади. Бу йил хитойликлар «Бутра алмози» деб номланган. Бундай китобларни тайёрлаш учун дастлаб текстлар ёғочга ўйиб ёзилган ва ёғочга сиёҳ сурилиб уни қоғозга босиб чиқарган. Бу усул Йеуропада 1300 йилларга келиб тарқала бошлади. 1500 йилларга келиб деярли барча Йеуропа мамлакатларида босмахоналар мавжуд бўлган. Бу борада немис миллати бироз олдинда юришган.

1465-йили немиц фуқороси Италияда биринчи босмахонани очди. Италиянинг шимолий маркази ҳисобланган Венеция китоб босиб чиқариш ва уни сотиш билан дунёга машҳур бўлиб кетди.

1470-йилга келиб Франциялик муҳаррир Николац Женсон энг зўр китоб дизайнери деган ном билан машҳур бўлди. «Едлаин пресс» 17-18 асрларга келиб Йеуропада ўқишни ва ёзишни биладиган одамлар сони кўпая бошлади ва кичкина ва арзон китоблар кўп сонда босилиб чиқарила бошланди.

АҚШ да биринчи босмахона 1539-йил Мехико Сити шаҳарида очилди. 1763 йилга келиб, Америкадаги барча 13 калонияда босмахона мавжуд бўлди. 1800- йилларга келиб, босмахоналарда янги ихтиролар кашф этила бошладилар. Механик машиналар кашф этилди, буғга асосланган босмахона, қоғоз ишлаб чиқариш ривожланди ва китобларни тўплаш машиналари кашф этилди.

Бу даврда сиртқи қобиғи қоғоздан бўлган арзон китоблар сони ошиб борди. 1935-йилга келиб, ҳозирги кундаги энг машҳур китоблардан ҳисобланган «чўнтак китоби»ни Америкалик редакторлар босиб чиқарди.

1900-йилларга, келиб, китоб чиқариш «механизациялашган саноат»га айланган десак хато қилмаймиз. Ҳозирги кунда китобларнинг деярли барчасини компьютерлар орқали чиқарилди. Китоблар «литограф» деб аталадиган рангли фото босма тобоқларда босилиб чиқарилади. Янги замонавий техникалар орқали биз рангли, чиройли, арзон ва дизайнлаштирилган китобни фақатгина бир амални бажариш натижасида чиқаришимиз мумкин. Янги ихтиролардан яна бири бу гапирадиган китоблардир, бу китоблар кўр кишиларга, кўзи ожизларга жуда қўл келмоқда.

Демак, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, кутубхона инсоният яратган езгу ишлардан энг олийси. Биз ватанимиздаги ҳар бир кутубхонани ўз уйимиздек асрашимиз керак.

5-мавзу. ТАЛАБАЛАРНИНГ ЎҚУВ ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ИШЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ.

1. Илмий-тадқиқот ишлари ва уларни турлари.

«Илм бир чироқдурким, сени роҳат ва фароғатга ҳеч бир заҳмациз йетказади». Абу Лайс Ас-Самарқандий

Биз илм ҳақида фикр юритар еканмиз, бобомиз Ас-Самарқандийнинг айтганларидек, илм – бу бир ёруғлик, унда фақат роҳат ва фароғат борлиги маълум бўлади. Илмни қанчалик чуқур ўрганиш орқали шунчалик маънавиятли, маърифатли бўлиб борамиз. Илм – бу инсонни езуликка елтувчи кучдир. Ҳар бир инсон илмли бўлишга интилади ва ўз олдига мақсадлар қўйиб яшайди. Мақсадли инсондан бир нималар кутиш мумкин, чунки унда мақсад бор, унга етишиш учун ҳам интилади, изланади ва шу қатори илмга еришади. Ҳозирги кунда ёшларни илм олишига ва мақсад билан яшашига, интилишига кўп йўллар очилган. Айниқса, талабаларга кўпгина имкониятлар берилган. Дунё фанларини ўзлаштириш учун турли хил кутубхоналар ташкил етилган. Талабаларнинг ўз устида ишлашлари учун бу енг кулай имконият ҳисобланади. Бу ўз навбатида мустақил ўқиш тизимини кучайтиришга олиб келади.

Биламизки, мустақил ўқиш тизими ҳар томонлама фойдали ҳисобланади, чунки талаба бу учун ўзи кўп изланишига, кўпроқ топиб ўқишига тўғри келади. Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига еришиб, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаши кадрлар тайёрлаш тузилмаси ва мазмунини қайта ташкил етишни зарур қилиб қўйди ва қатор чора-тадбирлар кўришни: «Таълим тўғрисида»ги Қонунни жорий етишни; янги ўқув режалари, дастурлари, дарсликларни жорий етишни, замонавий дидактик таъминотни ишлаб чиқишни; ўқув юртларини аттестациядан ўтказишни ва аккредитациялашни, янги типдаги таълим муассасаларини ташкил етишни тақозо етди.

Шуни тан олиш керакки, ўтган давр мобайнида амалга оширилган тадбирлар бугун ҳаёт талаб қилаётган натижаларни бераётгани йўқ. Барча амалдаги ўзгаришлар ва тадбирлар асосан юзаки бўлиб, таълим-тарбия ва ўқув жараёнларининг таркибини босқичларини бир-бири билан узвий боғлаш, яъни узлуксиз таълим-тарбия тизимини ташкил қилиш муаммоларини йечиб берган емас.

Бизнинг амалдаги таълим-тарбия тизимимиз бугунги замонавий, тараққий топган демократик давлатлар талабларига жавоб бера олмаслиги кўп жойларда яққол кўринмоқда.

Бугунги кунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва билим бериш тизими, ҳаётимизда, жамиятимизда бўлаётган ислохот, янгиланиш жараёнлари талаблари билан яқиндан боғланмаганлиги ҳар томонлама сезилмоқда.

Аввало, жамиятнинг ҳар бир соҳаси каби таълимда ҳам ислохотлар амалга оширилди. Мустақилликка еришганимиздан сўнг биринчи йилида Мустақил Ўзбекистонимизнинг «Таълим тўғрисида»ги биринчи қонуни қабул

қилинди. Мазкур қонун аввало, Ўзбекистон таълимида илгари еришилган муваффақиятларни сақлаб қолишга хизмат қилди. Бу қонун ўша давр учун жуда зарур еди. Ахир жамият қонунсиз яшаса, вужудга келадиган бўшлиқни бир тасаввур қилинг. Айниқса, таълим соҳасида бундай ҳол жуда салбий оқибатларга олиб келиши тажрибаларда кўп синалган. Мазкур қонуннинг яна бир хусусияти шунда едики, у ески тузум сарқитларини кўрсатиб беришга хизмат қилди. Демак, тўпланган ижобий жиҳатларни сақлаб қолган, иллатларни англаб олишимизга хизмат қилган, аниқроғи ески тизимдан янгисига ўтишга кўприк вазифасини ўтаган қонуннинг аҳамияти улкандир.

Шу билан бирга 1992 йилда қабул қилинган «Таълим тўғрисида» ги қонун яратган имкониятлар сабаб таълим тизимига қатор янгиликлар кириб келди. Уларнинг асосийларини қисқача изоҳлаб ўцак арзийди. Олий ва ўрта махсус ўқув юртларига адолат мезони ҳисобланган тест тизими жорий етилди. Бунинг оқибатида ески тизимдан сарқит бўлиб қолаётган таниш-билишчилик, порахўрликка, қисқаси адолацизликка барҳам берилди.

Бундан ташқари, бундан сўнг ҳар бир мактаб, коллеж, академик лицей ва олийгоҳларда ўқувчиларнинг ва талабаларнинг билимлари балли системада баҳоланиши таъкидланди. Бунинг оқибатида, ески тузумдан сарқит бўлиб қолаётган адолацизликларга барҳам берилди. Балли баҳолашга нисбатан, аниқроғи давлат олиб бораётган сиёсатга нисбатан ҳалқнинг ишончи ортди. Бу ишнинг бошида ҳам давлатимизнинг раҳбари бош бўлиб турди.

Кадрлар тайёрлаш тизимининг демократик ўзгаришлар ва бозор ислохотлари талабларига мувофиқ емаслиги, Ўқув жараёнининг моддий техника ва ахборот базаси йетарли емаслиги юқори малакали педагог кадрларнинг етишмаслиги, сифатли ўқув-услубий ва илмий адабиёт ҳамда дидактик материалларнинг камлиги, таълим тизими, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида пухта ўзаро ҳамкорлик ва ўзаро фойдали интеграциянинг йўқлиги кадрлар тайёрлашнинг мавжуд тизимидаги жиддий камчиликлар сирасига киради.

Таълим-тарбия ва ўқув жараёнларининг таркибини, босқичларини бири-бири билан узвий боғлаш, яъни узлуксиз таълим-тарбия тизимини ташкил қилиш муаммолари ҳал қилинган емас. Амалдаги таълим тизими замонавий, тараққий топган демократик давлатлар талабларига жавоб бера олмаётир.

Реферат, мустақил иш кабиларни ёзиш учун кўпроқ ўқиб ўрганишга тўғри келади. Булар ҳақиқий мутахассис тайёрлашда муҳим аҳамият касб етади. Илмий-тадқиқот ишлари мутахассислар йетиштиришда йетакчи ўринда туради. Йетук мутахассис бўлиб йетишишни олдига мақсад қилиб қўйган ҳар бир киши мустақил ўқиши, ўрганиши, ўз соҳасини мукамал тушуниб етиши лозим. Лекин фақат бу билан чегараланиб қолмасдан, шу ўрганганларини татбиқ қилган ҳолда, илмий ишлар билан ҳам шуғулланиши керак.

Талабалар қиладиган ишлари, илмий-тадқиқот ишлари бир неча турлари бўлиб, уларга реферат, мустақил иш ва курс ишлари киради. Рефератнинг таркибий тузилиши: режа, адабиётлар рўйхати ва албатта, шу мавзу ёритилган бўлиши керак. Рефератда китобдан ўқиб фойдаланиш керак, аммо кўчирмасдан, мустақил фикрлар ёзилиши керак бўлади. Реферат ҳамма фандан ёзилиши

мумкин. Уларнинг сони ҳар бир фаннинг ишчи ўқув дастурида берилган бўлади.

Мустақил ишга келадиган бўлсак, дарсда маълум бир мавзуларни мустақил ўзлаштириш учун ёзиладиган иш ҳисобланади. Унда режа, адабиётлар рўйхати ва мавзу ёритилган бўлиши лозим. Талаба мустақил фикрларни билдириб, ўзидан янгилик киритиб ёзиши зарур. Мустақил иш орқали талабанинг шу мавзунини қандай ўзлаштирганлиги ва қанчалик мустақил изланганлигини билиб олишимиз мумкин. Талабалар ишни ёзиш билан ўз билимини ошириб борадилар ва шу фанни яхши ўзлаштириб оладилар. Бу мустақил таълимнинг бир кўриниши ҳисобланади. Бундай мустақил ўқишлар орқали биз миллатимиз раънақига, ривожланишига ҳисса қўшган фарзандлар қаторида бўламиз. Зеро, Президентимиз таъкидлаганларидек: Ҳар қандай миллатнинг раънақи, умумбашарият тарихида тутган ўрни, мавқеи ва шуҳрати бевосита ўз фарзандларининг ақлий ва жисмоний йетуклигига боғлиқдир. Ақлий баркамолликка еришиш бу, албатта, яхши ўқишдир.

2. Илмий иш, унинг мазмуни, мақсади ва вазифалари. Илмий ишларни бажариш тартиби. Илмий маъруза. Илмий амалий конференциянинг ўқув жараёнида тўтган ўрни.

Илмий-тадқиқот ишининг турларидан яна бири курс иши ҳисобланиб, у ўз мутахассислик фанидан ёзилади. Курс ишини ёзиш тартиби бўлиб, олдин курс иши мавзуси бўйича берилган адабиётлар билан танишиб чиқилади ва улардан ёзиладиган цитаталар белгилаб чиқилади, шулар асосида маълумотлар тўпланиб борилади. Кейин шуларга асосланиб режа тузилади. Режа 3 қисмдан иборат: кириш, асосий қисм ва хулоса. Киришда мавзу нима мақсадда ёзилаётганлиги, нима учун айнан шу мавзу танлангани ҳақида баён етилиши лозим. Кейин асосий қисмга ўтилиб, унда мавзуга тегишли асосий фикрлар баён қилинади. Мавзу маълум режалар асосида, ҳар бир режа алоҳида ёритилади. Ҳар бир режа ёритилишига алоҳида ётибор берилади.

Кейин хулоса қисмига ўтилиб, унда талаба ўз фикрини тўлиқ баён етиши керак бўлади. Талабанинг албатта хулосаловчи фикри бўлиши талаб етилади.

Биринчи курсда талабалар шу каби илмий-тадқиқот ишларини ёзадилар. Бу билан талабалар ўз билимини оширадilar.

Илмий-амалий конференцияларнинг ўтказилиши талабаларнинг, умуман, таълим олувчининг ҳаётида жуда катта рол ўйнайди. Илмий-амалий конференциялар талабаларнинг ўз устида кўпроқ ишлашга, изланишга ундайди. Аввало талабаларнинг олган билими ҳар хил йиғилишларда, конференцияларда мустаҳкамланади. Талабаларнинг ўзлари бирор мавзу юзасидан илмий иш ёки маъруза қилиши талабанинг шу мавзу бўйича кўпгина маълумотга ега бўлишига туртки бўлади.

Олий таълим олиш тизимининг заиф томонларидан бири олий ўқув юртларида тайёрланаётган талабаларни олдиндан аниқланган фан ва техника: иқтисодиёт, ишлаб чиқариш ва бошқа соҳаларнинг еҳтиёжига, бир сўз билан айтганда, талабларига қараб ташкил қилинмаганидир.

Ўқув юртларини битириб, таълим-тарбия олиб чиқаётган ёшларимизнинг олган мутахассислиги ва тайёргарлиги кўп жиҳатдан замон талабларига, бозор иқтисодиёти еҳтиёжига жавоб бермаслиги кўзга ташланмоқда. Таълим соҳасида ҳалқаро меъёрлар ва андозалар асосида давлат стандартларини мукамал ишлаб чиқолмаганлиги, шунга қараб, ўқув юртларини замонавий ускуна ва жиҳозлар билан таъминлаб, керакли моддий база яратилмаганлиги авваламбор, ўқув дастурлари ескича қолиб кетаётгани бугун тайёрланаётган мутахассислар сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳам олий ўқув юртлари ислохотини амалга ошираётганда мана шу ҳолатдан чиқаётган баъзи нуқсонларга алоҳида ётибор беришимиз зарур.

Биринчидан, олий ўқув юртини битираётганлар қандай талабларга жавоб беришини аниқлаб олишимиз керак.

Иккинчидан, билимга чанқоқ, билим олишни ўзининг олий мақсади қилиб қўйган истеъдодли талабаларни топиш, танлаш ва қабул қилишда объектив, адолатли тизим ва тартиб ўрнатиш, уларнинг йетарли маълумот олиши учун барча замонавий имкониятларни яратиб беришимиз керак.

Учинчидан, олий ўқув юртларида қандай ва неча хил мутахассислик бўйича таълим берилиши лозимлигини белгилаб олишимиз керак. Олий ўқув юртини ислоҳ қилаётганда уларнинг бошқа давлатлардаги олий ўқув юртлари билан алоқасини мустаҳкамлаш зарур. Ўз устозларимиз билан чекланиб қолмай, четдан ҳам устозлар чақиришни йўлга қўйишимиз керак.

Юртимиз йигит-қизлари таҳсилнинг охириги йилларини тараққий топган давлатларнинг ўқув марказларига бориб ўқишларини ташкил қилишимиз мақсадга мувофиқ иш бўларди. Бунга ҳеч қандай мафкура аралашмаслиги керак. Енг муҳим масалалардан бири шуки, домлаларнинг савияси ва билимини оширишга шарт-шароит туғдириб беришимиз керак. Домлалар, профессорлар, кафедра мудирлари ўз устида ишламасалар, ўз соҳаси бўйича чет мамлакатларга илмий сафарларга бориб келмасалар, тажриба алмашмасалар, албатта, бундай аҳвол ўқув жараёнига ва унинг самарасига салбий таъсир қилади.

Ҳаммамизга маълумки, ҳаётимизнинг барча соҳаларида ислоҳотларни ўтказиш, ўзбек модели деб ном олган ислоҳотлар сиёсатининг асослари бўлиши беш тамойилнинг бирида ислоҳотларни босқичма-босқич ўтказиш вазифаси қўйилган. Тараққиётнинг ўзбек модели қуйидаги тамойилларга асосланади:

1. Иқтисодиётни мафкурадан холи етиш, иқтисодни сиёсатдан устунлиги, ўзига хос ички қонунларига мувофиқ ривожланиши.

2. Давлат бош ислоҳотчи, иқтисодий ўзгаришларнинг ташаббускори.

3. Қонун устуворлиги, қонун олдида ҳамманинг бараварлиги ва ҳамманинг қонунга бўйсунishi.

4. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг барча босқичларида кучли ижтимоий сиёсат юритиш, аҳолининг муҳтож табақаларини ижтимоий ҳимоялашнинг устуворлиги.

5. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ва изчил равишда ўтиш, яъни ислоҳотларни инкилобий сакрашларсиз амалга ошириш.

3. Талабаларнинг услубий ва илмий-тадқиқот ишларини ташкиллаштириш. Фанлар бўйича илмий тўғаракларни ташкил етиш.

Ўн тўрт йиллик мустақил ҳаётимиз бу муҳим тамойилларни бизнинг шароитимизда нақадар тўғри еканлигини тасдиқлади. Шунинг учун таълим-тарбия соҳасида ҳам белгиланаётган ислоҳотларни ҳаётга татбиқ қилишда мана шу принцип – ислоҳотларни босқичма-босқич ўтказиш принципи қўйилган.

Биринчи босқич – ўтиш даври бўлиб, у 1997-2001 йилларда, яъни тўрт йил давомида жорий етилади. Бунда кадрлар тайёрлаш тизими салоҳиятини сақлаб қолиш, унинг ривожланиши учун ҳуқуқий-меъёрий, илмий-методик, молиявий-моддий шарт-шароитлар яратиш лозим. Бу босқичда, асосан, қуйидаги вазифаларни бажариш лозим.

Миллий дастурни амалга оширишнинг бошланиши: янги талабларга жавоб бера оладиган педагог кадрларни тайёрлаш; Ўқув стандартларини яратиш ва янги дастурлар устида ишлаш; умумтаълим мактабларини тузилиш жиҳатидан қайта қуриш; уч йиллик таълим – ўрта махсус ва касб-ҳунар билим юртлари тизимига замин тайёрлаш; узлуксиз таълим-тарбия тизимига асос солинадиган тадбирларни амалга ошириш; ижтимоий ҳимояни кафолатлаш каби масалаларни ечиш босқичи.

Иккинчи босқич – 2001-2005 йилларни ўз ичига олади. Бунда миллий дастурни кенг миқёсда тўлиқ амалга оширишга еришиш даркор. Табиийки, тизим фаолиятининг самарадорлигини; меҳнат бозорини инобатга олиб, ижтимоий-иқтисодий шароитдан келиб чиқиб, дастур ғоялари ва қоидаларига тегишли ўзгартиришлар киритилади.

Учинчи босқич – 2005 йил ва кейинги йилларга мўлжалланган бўлиб, унда тўпланган тажрибаларни таҳлил етиш ва умумлаштириш асосида ўзгарувчан ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни еътиборга олган ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш зарур. Умумлаштирилган ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатишининг асосий тамойиллари қуйидаги вазифаларни ўз ичига олади:

- барча хил ва турдаги таълим муассасаларини юқори малакали мутахассислар тайёрлаш учун узлуксиз таълим фонди ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш;
- давлат таълим стандартларини жорий етиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш механизмини ишлаб чиқиш;
- ихтисосликлар, малака даражасига кўра мутахассисларга бўлган умумдавлат ва минтақавий ишловларнинг истиқболини аниқлаш;
- таълим тизимини тузилиш ва мазмун жиҳатидан ислоҳ қилиш учун ўқитувчиларни ва мураббийларни қайта тайёрлаш;
- давлат ва ижтимоий муассасаларнинг касбга йўналтириш бўйича фаолиятини такомиллаштириш. Бунда касб танлашнинг бозор еҳтиёжлари ва имкониятларини еътиборга олиш зарур, токи ҳар бир шахс ўзгармас касбни егаллай олсин;

- ўқувчи ёшларни Ватанга садоқат, юксак ахлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга виждонан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялаш;
- таълим муассасаларининг, биринчи навбатда умумтаълим мактабларини давлат томонидан молиявий ва моддий-техникавий тўлиқ таъминлаш меъёрларини ошириш ва унинг механизмини такомиллаштириш;
- кадрлар тайёрлаш тизими истеъмолчилари–корхоналар, муассасалар, фирмалар, ҳиссадорлик жамиятлари, банклар ва бошқа тузилмаларнинг имкониятларидан, биринчи навбатда, ўрта махсус касб-ҳунар ўқув юртлари ва олий ўқув юртларининг моддий ва молиявий базасини мустаҳкамлаш учун мумкин қадар кенгроқ фойдаланиш;
- кадрлар тайёрлаш ва таълим соҳасига чет ел сармоялари, халқаро донорлик ташкилотлари ва жамғармаларининг маблағларини жалб етиш;
- қонун доирасида ўқув режалари, дастурлари ва ўқитиш йўриқлари, таълимий хизматларни белгилашда таълим муассасаларига, биринчи навбатда, олий ўқув юртларига мустақиллик бериш ва ўзини ўзи бошқариш усуллари жорий етиш. Табиийки, бундай мураккаб вазифаларни амалга оширишда давлат ва жамиятнинг масъулияти алоҳида аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, илмий-амалий конференцияларнинг ўтказилиши кадрларнинг интеллектуал салоҳиятини, фикрларини, ақлини чархлайди.

Тошкент Молия институти кафедралари томонидан айниқса, мутахассислик кафедраларида фан йўналишлари бўйича илмий тўғараклар ташкил етилган ва ҳар бир ўз устида ишловчи талабалар бу тўғаракларга аъзо бўлишлари мумкин. Тўғаракларда ташкил етилган иш фаолиятлари орқали талабалар ўзлари учун қизиқарли бўлган мавзуларни ўрганишлари ҳамда мустақил илмий иш билан шуғулланишлари мумкин.

Ушбу тўғараклар талабаларга янги маълумотлар беради ва мутахассисларни кўпроқ изланишларга ундайди.

4. Курс, малакавий битирув ишлари ва ҳисоботларни ёзиш тартиби тўғрисида тушунча.

Талабаларнинг ўқув илмий тадқиқот ишларидан бири курс ишидир. Талаба институтда тегишли йўналиш бўйича олган назарий билимларини амалий материаллар асосида умумлаштириб, хулоса ва таклифларни асосли ҳолда ишлаб чиқиши, курс ишини замон талабига мос равишда бажариши керак.

Курс иши талабанинг назарий билимларини мустаҳкамлаш билан бир қаторда, амалий маълумотларни ўрганиш, таҳлил етиш ҳамда умумлаштириш асосида бажарилувчи мустақил тадқиқот ишидир. Шунинг унутмаслик керакки, замон талабига мувофиқ келадиган юқори малакали мутахассисларни тайёрлашда курс иши муҳим аҳамият касб этади.

Курс ишини бажаришдан асосий мақсад:

- йўналаши бўйича олинган назарий билимларни мустаҳкамлаш;
- талабада мустақил ва ижодий фаолият кўникмаларини ривожлантириш;
- талабаларга амалдаги қонунчилик ҳужжатлари, адабиётлар, даврий нашрлар, маълумотномалар ва бошқа манбалардан фойдаланишни ўрганиш;
- талабаларда ҳимояга тавсия етилувчи курс ишини расмийлаштириш ва тўғри тузиш кўникмаларини ҳосил қилиш.

Шунинг алоҳида таъкидлаш зарурки, курс ишининг муваффақиятли бажарилиши, кўп жиҳатдан, мавзунинг тўғри танланишига боғлиқ. Талаба ўз илмий ва амалий қизиқишларига таянган ҳолда рўйхатда келтирилган курс иши мавзусини мустақил танлайди. Талабалар танлаган мавзуга тегишли қонун ҳужжатлари, Олий Мажлис қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари билан танишиб чиқади. Сўнгра улар курс иши мавзуси режасининг бир нечта кўринишларини ишлаб чиқадилар ва кўриб чиқиш учун уни илмий раҳбарга тақдим этадилар.

Курс иши таркибига кўра, унинг мазмуни одатда кириш, 2-3 та асосий бўлимлар ва хулосадан таркиб топади. Курс иши мавзуси танлангандан то у бутунлай бажарилгунча талаба илмий раҳбар билан доимий алоқада бўлиши тавсия етилади. Курс ишининг умумий ҳажми 24-35 бет атрофида бўлиши лозим. Муқовадан кейинги варақда курс иши мавзуси ва режа бўлади. Курс иши варақнинг бир томонига ёзилади. Курс иши А-4 форматдаги қоғозга раво, тушунарли, мантиқий кетма-кетликда ва фикрларнинг изчиллигига эътибор қилган ҳолда бажарилади. Талаба курс ишини бажариш давомида матнни ўчириб ёзмаслиги ҳамда грамматик хатоларга йўл қўймаслиги лозим. Курс ишининг кириш қисми 2-3 варақ атрофида бўлиши мақсадга мувофиқдир. Унда танланган мавзунинг иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг ҳозирги босқичида қанчалик долзарб эканлиги ва амалий аҳамияти асосланади. Курс иши мазмунини баён етиш тартиби илмий тил тартиби талабларига жавоб бериши, узвийлиги, мантиқийлиги ҳамда аниқ тузилиши билан ажралиб туриши лозим. Курс ишида бевосита амалиёт матеиаллари бўлиши ҳамда батафсил бўлиши керак.

Талаба курс иши мавзусини танлаши биланок, режани тузишдан олдин,

мавзуга оид манбаларни – илмий-иқтисодий адабиётлар, қонунчилик ҳужжатлари ва бошқаларни излаб топиши лозим. Фойдаланилган адабиётларнинг рўйхати курс ишининг мантиқий тугабини таъминлайди.

Битирув-малакавий иши ҳам талабаларнинг мустақил илмий тадқиқот ишларидан биридир.

Битирув-малакавий ишини бажариш қуйидаги мақсадларга еришишга йўналтирилгандир:

✓ талабаларда мустақил илмий-тадқиқот ишини бажариш кўникмаларини ҳосил қилиш;

✓ соҳани амалий маълумотлар асосида чуқур таҳлил қилиш ва мавжуд муаммоларни аниқлаб, уни йечиш йўллари кўрсатиш;

✓ назарий ва амалий билимларни умумлаштириш асосида тегишли хулосалар қилиш ҳамда таклифлар ишлаб чиқиш;

✓ илмий-иқтисодий адабиётлар билан ишлаш қобилиятини ривожлантириш;

✓ масалани иқтисодий ёндошган ҳолда ҳал қилиш кўникмасини шакллантириш;

Битирув-малакавий ишини юксак илмий-назарий савияда тайёрланиши ва ҳимоя етилиши, институтда таълим бериш жараёнлари ҳалқаро стандартларга мувофиқ ташкил етилганлигини кўрсатади. Профессор-ўқитувчилар ҳар йил ўқув йили бошланиши билан енг долзарб масалаларни ўз ичига олган битирув-малакавий иши мавзуларини ишлаб чиқади.

Битирув-малакавий ишининг ҳажми ўртача 80-90 бет атрофида бўлиши лозим.

Ишнинг кириш қисми 4-5 бет ҳажмда бўлиб, унда талаба танлаган мавзусининг иқтисодий ислохотларни еркинлаштириш ва янада чуқурлаштириш шароитида нечоғли долзарб еканлигини асослайди. Шунингдек, бу қисмда илмий-тадқиқот ишининг мақсади ва вазифалари ҳам ўз аксини топади. Агар амалий материал илмий адабиёт, журнал ёки газетадан олинган бўлса, у ҳолда талаба, манбанинг номи ва муаллифи, манбанинг қачон чиққанлиги ва материал олинган бетни кўрсатади.

Битирув-малакавий ишининг матни соф адабий тилда раво баён қилиниши лозим. Шунингдек, фикрлар ва жумлалар мантиқан ўзаро боғлиқ ва аниқ ифодаланиши керак.

Талаба битирув-малакавий ишида фойдаланиш учун амалий материалларни, асосан, ўзи ишлаб чиқариш амалиётини ўтаётган ташкилотдан олади.

Битирув-малакавий иши А-4 форматда қўлда ёзилиши ёки компютерда териши мумкин.

Талаба битирув-малакавий ишини ёзишда адабиётлардан, интернет сайтларидан, банклар ва Вазирликлар маълумотларидан фойдаланиши лозим. Адабиётларни ўрганишда асосий етиборни бевосита малакавий иш муаммоси билан боғлиқ бўлган бўлим, боб, бандларга қаратиш муҳим аҳамиятга ега.

Шундай қилиб, талабаларнинг йетук мутахассис бўлиб йетишишларида бундай ишларнинг аҳамияти катта.

6-мавзу «РЕЙТИНГ ТИЗИМИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА ЯКУНИЙ ДАВЛАТ АТТЕСТАЦИЯЛАРИНИ ТОПШИРИШ ТАРТИБИ».

1. Рейтинг тизими ва унинг ўқув жараёнида тутган ўрни.

Рейтинг тизими ҳақида фикр билдирар еканмиз, бу тизим «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» томонидан 1997 йилдан бошлаб амалда қўллашга киришилган.

Бизга маълумки, рейтинг тизимидан олдин бизда баҳо системасига асосланган таълим жараёни ўрнатилган еди. Бу системанинг ўзига хос камчиликлари бор еди, чунки баҳо тизимига асосланган ўқитиш дастурида ўқувчилар унчалик кўп изланишмас еди, чунки муаллим дарс жараёнида боладан бир, икки, ошиб борса тўрт ёки беш мартаба сўраши мумкин еди.

Бу ҳолда муаллим ҳам болалардан унчалик кўп сўрашга тиришмас еди, ўзидан-ўзи маълумки иккита, учта сўраш билан ўқувчига баҳони шу натижаларга асосланиб қўйиб қўя қолар еди.

Ўз йўлида ўқувчи ҳам унча кўп изланмас, баҳо олдим деб кейинги дарсларга тайёрланмай келиши мумкин еди. Бу еса, ҳар тарафлама рейтинг тизимига нисбатан қолоқ тизим еди.

Рейтинг тизими, Ўзбекистонда қўлланишидан олдин чет ел мамлакатларида қўлланилаган, йетарлича тажрибадан ўтказилган. У барча институт, университет, мактаб, коллеж ва бошқа таълим муассасаларида қўлланилган ва ўзига хос ижобий натижаларга еришилган.

Ўзбекистонда ҳам бу таълим муассасаларидан ўрناق олинган ҳолда таълим системасига киритилди.

Рейтинг системасининг баҳо системасига нисбатан ўзига хос ижобий омиллари мавжуд:

1. Таълим системаси томонидан белгиланган балл жорий қилинган ва муаллим бу бални йиғиш учун ўқувчилардан кўпроқ сўрайди.
2. Ўқувчи ҳам ўз навбатида белгиланган баллни ҳаммасини йиғиш учун ҳар дарсда тайёр бўлишга интилади ва ўзидан домлани кўпроқ сўрашга ундайди.
3. Баҳо системасида таркибий уч, тўрт, беш деб таркибий баҳо қўйилса, рейтинг системасида минимал ёки максимал уч, тўрт, бешлар киритилган яъни 56, 6 дан 72, 0 гача 3; 72, 1 дан 86, 0 гача 4 ва 86, 1 дан 100, 0 гача 5 баҳо киритилган.

Хуллас, рейтинг тизимининг ана шундай ўзига хос ижобий хусусиятлари бор. Бундан ташқари дарс жараёнида ҳам маълум балл белгиланади ва ўқитувчи ўқувчидан жавоб берганига қараб, белгиланган бални маълум фоизга ажратиб қўяди, яъни тўрт ёки беш баҳо қўйилса, у минимал ёки максимал бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, давлатимиз томонидан амалга киритилган бу тизим нафақат ўқувчини ўқишга ундашга, фанимизни чуқур ўзлаштиришга, балли баҳолаш тизимида ўзига хос адолатлилик акс етишига йўл очиб беради.

Шу ўринда, шуни такидлаш лозимки, иқтисодиёт институтларида ва бошқа кўп институтларда математика умум таълим курси сифатида ўтилади. Бошқача айтганда математикадан бошқа иқтисодиёт фанларини ўтишда «калит» сифатида фойдаланилади. Бундан ташқари, математика фани талабаларнинг мантикий фикр юритиш қобилиятини оширади, мустақил равишда адабиётдан фойдаланишга, ўз вақтини режали равишда омилкорлик билан сарф қилишга ўргатади. Математика фани шундай фанки, уни системали равишда ўқиб, ўрганиб бориш керак. Ҳар бир ўқитиладиган мавзу олдинги ва кейинги ўқитиладиган мавзулар билан узвий боғлиқ бўлганлиги учун уларнинг ҳар бирининг ўз вақтида ўзлаштириб бориш керак.

Шу сабабли «Таълим тўғрисида» ги қонунга асосан институтларда жорий қилинган талабаларнинг билимини баҳолаш рейтинг тизими асосида амалга ошира бошлаганлиги айниқса, математика фанини ўтилган ҳар бир мавзунини ўқитиш ва ўргатишда катта аҳамиятга ега бўлади.

Рейтинг тизими ўтилган ҳар бир мавзу талабалар томонидан қандай ўзлаштирилганлигини баҳолаш имконини беради.

Дарсларни ўзлаштириш жараёни узлуксиз равишда баҳолаб бориш талабаларнинг кундалик дарсларини ўзлаштириб боришга, конспект китоб устида ҳар куни ишлаб боришга ундайди, натижада, унинг билими узлуксиз равишда олиб боради.

Ҳар ойда бир марта амалга ошириладиган жорий баҳолаш талабаларнинг кундалик билимини, уларнинг аудиториядаги мустақил ишини ва уй вазифаларининг бажарилиши даражасини баҳоласа, ҳар ярим йилда икки марта ўтказиладиган оралиқ баҳолаш маълум бир мавзу ёки фаннинг қисми бўйича талабанинг назарий билимини баҳолайди. Оралиқ баҳолаш тест ёрдамида, коллоквиум ёки «таянч» сўз ва иборалар бўйича ёзма иш шаклида ўтказилади.

Жорий ва оралиқ баҳолашларда тўплаган асосий рейтинг балига қараб ҳамда талабалар билимини рейтинг асосида баҳолаш учун ўтказиладиган махсус мезон ва саралаш интерваллари асосида талабалар билими баҳоланади, масалан:

72 соатга мўлжалланган «Олий математика», «Еҳтимоллар назарияси ва математик статистика» ва «Математик программалаш» курсларида жорий ва оралиқ баҳолашларга 50 балл, якуний баҳолашга еса 22 балл ажратилган. Якуний баҳолаш фан бўйича тузилган таянч сўз ва ибораларга асосланган ёзма иш кўринишда ўтказилади ҳамда кафедра томонидан тасдиқланган махсус мезон асосида баҳоланади. Тошкент Молия институтида 5 йил давомида талабалар билими рейтинг тизими асосида назорат қилинмоқда. Рейтинг 3 босқичда – жорий – оралиқ – якуний назорат кўринишида амалга оширилиб, ижобий натижаларга олиб келмоқда. Жумладан, математика фанидан талабаларнинг билимини оширишда, уларни математика фанига бўлган қизиқишини оширишда катта рол ўйнамоқда.

Республикаимиз Президенти И. А. Каримов «Ўзбекистон ХХИ асрга интилмоқда» номли асарларида жамиятимиз ҳаётининг сиёсий, иқтисодий, маънавий ва таълим соҳаларида еркинлаштиришнинг асосий йўналишларини белгилаб берилган. Унда ўтаётган ҳар бир кун, тиним билмас вақт бизни ХХИ

асрга тобора яқинлаштираётгани, шу муносабат билан «Биз келгуси асрга ўзимиз билан нималарни олиб ўтишимиз мумкин ва зарур? Янги минг йилликда қандай муаммоларни йечими бизнинг диққат етиборимиз марказида турмоғи лозим» деган саволларга жавоб излашга тўғри келаётганини таъкидлаб ўтилган.

Президентимиз томонидан баён қилинган ислохотларни чуқурлаштириш, ХХИ аср бўсағасида жамият ҳаётининг барча томонларини еркинлаштириш дастури ва устиворликлари ундан келиб чиқадиган вазифалар аниқ белгилаб берилган бўлиб мамлакатимиз истиқболи ёки авлоднинг қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар егаси бўлиб вояга етишига, маънавий-ахлоқий жиҳатдан юксак, йетук билимига ега, жисмонан соғлом бўлишлари учун қайғуриш ва курашишни асосий вазифа қилиб қўймоқдалар.

Жамият маънавиятини янада юксалтириш ҳамда кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илгари сурилган назарий ва амалий ғояларини атрофлича чуқур ўрганиш юзасидан амалга оширилаётган ишларни янада такомиллатириш ва самарали ошириш уларни ҳаётга татбиқ етишда олий таълим соҳаси вакилларининг фаол иштирок етиши муҳим ва долзарб вазифадир.

Хулоса қилиб, шуни таъкидлаш мумкинки, юқорида айтилган фикр-мулоҳазалар асосида талаба-ёшларнинг илм олишлари, ўз мутахассисликлари бўйича билимларини янада оширишлари, мустақил илмий мулоҳазаларни ташкил етишлари учун ҳар бир кафедра қошида фаолият юритаётган илмий тўгараклар ишини жонлаштириш зарурдир.

2. Жорий назорат, оралиқ назорат ва якуний назорат ўтказиш тартиби.

Олий таълим муассаларида талабалар билимининг назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида намунавий низом Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим Вазарлигини 1999 йил 8 июн 194 сонли буйруғи тасдиқланган.

Ушбу Низом Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» Қонунлари ҳамда Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигини 1998 йил 30 окт. Якуний баҳолаш 305 сонли буйруғи билан тасдиқланган «Олий таълим тўғрисида»ги Низом асосида ишлаб ва олий таълим муассасаларида талабалар билимини баҳолашда меъёрий ҳужжат сифатида қабул қилинган.

Талабалар билимини рейтинг тизими орқали баҳолашдан мақсад, талабаларда ўқитилаётган фанларни чуқур егаллаш, топшириқларга ёндошиш, мустақил фикрлаш, ўз билимининг мунтазам равишда оширишга интилиш ҳамда адабиётлардан кенг фойдаланиш каби хусусиятларни ривожлантириш ва ушбу тарих рақобатбардош мутахассисларини тайёрлашга еришиш. Рейтинг тизими кўйидаги вазифаларни бажаришга қаратилган:

- талабалар ўзлаштиришнинг мунтазам равишда назорат етиб бориш, уларни семестр давомида ўз устуларида узлуксиз фаол ишлашни таъминлаш;
- талабалар билимини ҳаққоний, аниқ ва адолатли баҳолаш ҳамда натижаларни уларга мунтазам равишда маълум қилиш;
- талабаларда мустақил ишлаш кўникмаларни кенг ривожлантириш;
- профессор-ўқитувчиларда маъруза ва амалий машғулотларга пухта тайёргарлик кўриш, баҳолаш саволлари тизимида маъсулиятни ошириш.

Фан бўйича максимал рейтинг бали ўқув режасида айнан шу фанга ажратилган соатлар миқдори билан.

Талаба билимини баҳолашда, аввал унинг ўзлаштириш кўрсаткичи аниқланади, сўнг дарс соатлари миқдорига мувофиқ, унинг фан бўйича рейтинг ҳисоблаб топилади.

Талабанинг фан бўйича ўзлаштиришнинг баҳолаш семестр давомида мунтазам олиб борилади ва кўйидаги турлар орқали амалга оширилади:

- **жорий баҳолаш (ЖБ)**
- **оралиқ баҳолаш (ОБ)**
- **якуний баҳолаш (ЯБ)**

Жорий баҳолашда фаннинг ҳар бир мавзуси бўйича талабанинг билим даражасини (ўзлаштиришини) аниқлаб бориш назарда тутилади ва у одатда, амалий, контрол ишларни балларини, коллоквиум, суҳбат ва шу каби бошқа шаклларида ҳам амалга оширилади.

Деканат ва кафедралар белгиланган тартибда фан бўйича талабанинг Оралиқ баҳолаш, Жорий баҳолаш ва Якуний баҳолаш турларида кўрсатган ўзлаштириш кўрсаткичларини таҳлил етиб боришлари ва уларнинг натижаларини белгиланган шаклда қайдномада қайд етишлари шарт.

Баҳолаш натижалари ўқув бўлимида оператив равишда ишловдан ўтказилади.

Рейтинг натижалари Олий таълим муассасининг Илмий Кенгашида мунтазам равишда муҳокама етиб борилади ва тегишли қарорлар қабул қилинади.

Олий таълим муассасаси фан бўйича баҳолаш турларининг ҳар бири бўйича рейтинг балларини ҳисоблаш критерияларини ишлаб чиқади (назорат ишлари, тест синовлари, саволлар тўплаш ва ҳ. к.) ва Услубий Кенгашда тасдиқлайди.

Семестр давомида ўқитилган фан бўйича максимал балнинг камида 55% фоизини тўплаган талаба қониқарли ўқиётган деб ҳисобланади. Семестр давомида ўқитилган фан бўйича максимал балнинг 55% дан кам балл тўплаган талаба академик қарздор деб ҳисобланади. Семестр давомида фанлар бўйича тўпланган баллар қуйидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари билан баҳоланади:

- **86-100% - «аъло»;**
- **71-85% - «яхши»;**
- **56-70% - «ўртача»;**
- **55% дан кам «қониқарсиз».**

Талабанинг барча турдаги амалиётлардан олган билим ва кўникмалари, курс иши ёки курс лойиҳаси, битирув малакавий иши машғулотлар (семинар ва лаборатория ишлари) дарсларида амалга оширилиши мумкин.

Оралиқ баҳолашда фаннинг бир неча мавзуларни қамраб олган бўлим ёки қисм бўйича назарий машғулотлар ўтиб бўлингандан кейин талабанинг назарий билимлари баҳоланади ва унда талабанинг муайян савол ёки муаммони ечиш маҳорати ва қобилияти аниқланади.

Яқуний баҳолашда фаннинг семестр давомида ўтилган ҳажми доирасида талабанинг билими баҳоланади. Яқуний баҳолаш турига ажратилган баллар миқдори ўқув режасида фанга семестр учун ажратилган соатнинг 30 % миқдорида белгиланади.

Фан бўйича Жорий баҳолаш ва Оралиқ баҳолаш турларида талаба тўплаши мумкин бўлган максимал рейтинг балнинг миқдори, ўқув режасида фанга семестр учун ажратилган соатнинг 70 % миқдорида белгиланади. Олий таълим муассасаларига ўз хусусиятларидан келиб чиқиб, Жорий баҳолаш ва Оралиқ баҳолаш турларининг фоизларини белгилаш ҳуқуқи берилади. Яқуний баҳолаш тури таянч тушунчаларга асосланган "ёзма иш" усулида ёки бошқа усулларида (оғзаки тест ва ҳоказо) ҳам ўтказилиши мумкин.

Таянч тушунчаларига «ёзма иш» усулини ўтказиш тартиби «Рейтинг тизими»нинг яқуний баҳолаш босқичида «ёзма иш» усулини татбиқ етиш бўйича намунавий Низом билан белгиланади.

3. Талабалар билимини баҳолашда балл тизимининг авзалликлари.

Ўқув режасига мувофиқ ўқитилиши бир неча семестрга режалаштирилган фан бўйича талабанинг умумий рейтинг бали, ҳар бир семестр давомида шу фан бўйича талаба томонидан тўпланган рейтинг баллар йиғиндиси билан аниқланади.

Баҳолаш турлари ҳар бир фаннинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, дарс жараёнида сўров ўтказиш, тест саволларига жавоб бериш лойиҳаси, давлат аттестацияси натижалари ўзлаштириш кўрсаткичлари билан баҳоланади ва рейтинг дафтарига алоҳида қайд етилади.

Рейтинг балларини ҳисоблашда талабанинг ўқув машғулотларидаги фаоллиги, мустақил ишларини бажаришга ижодий ёндаша олиш ўқув меҳнат интизомига амал қилиш сифатлари ҳам ҳисобга олинishi (рейтинг балл доирасида 10% гача) мақсадга мувофиқ;

Жорий баҳолаш, Оралиқ баҳолаш ва Якуний баҳолаш турларида фанни ўзлаштира олмаган ёки сабабли баҳолаш турларида иштирок, ета олмаган талабаларга бир ҳафта муддат ичида қайта баҳолашдан ўтишга рухсат берилиши мумкин.

Фан бўйича белгилланган максимал рейтинг баллнинг 55% дан кам балл тўплаган талаба, белгиланган тартибда ректорнинг буйруғи билан талабалар сафидан четлаштирилади (биринчи курс талабаларига нисбатан ўқув йили якунлари бўйича амалга ошириш мувофиқ). Талабани курсдан курсга ўтказишда ўқув режасида муайян семестрга белгиланган фанлардан талаба тўплаган рейтинг баллари миқдори ҳисобга олинади ва ректорнинг буйруғи билан амалга оширилади. Ҳар бир фан бўйича ўтказилган баҳолаш турларида талаба тўплаган рейтинг баллар миқдори белгиланган тартибда тасдиқланган шаклдаги қайдномада қайд қилинади. Семестр давомида фан бўйича ўтказилган баҳолаш турларида талаба тўплаган умумий балл, талабанинг «Рейтинг дафтарчаси»га ёзилади.

Талаба, фан бўйича ўтказилган баҳолаш турларида, фанга ажратилган максимал баллнинг 55% дан кам балл олган ҳолда, унинг шу фан бўйича тўплаган рейтинг балларни «Рейтинг дафтарчаси»да қайд етилмайди.

Ҳар бир фан бўйича ўтказиладиган баҳолаш турларининг (ЖБ, ОБ ва ЯБ) натижалари деканат ва кафедралар томонидан рейтинг назорати экранида мунтазам равишда ёритиб борилади. Рейтинг назорат экранини ташкил етиш ва уни белгиланган муддатларда расмийлаштириш вазифаси факултет декани зиммасига юклатилади.

Талабалар билимини рейтинг тизими бўйича баҳолашнинг таянч тушунчаларига асосланган «ёзма иш» усули, талабаларда ўтилган фанларга нисбатан ижодий ёндошиш, мустақил фикрлаш ўз билимини доимий равишда ошириш, адабиётлардан фойдаланиш, ўтилган фанларни муайян мавзулар бўйича тузилган таянч тушунчаларга асосланган ҳолда, ўз фикрларини ёзма равишда аниқ ва лўнда ифодалаб бериш ҳамда таҳлил етиш каби хусусиятларини ўзида мужассамлаштириши керак. Шунингдек, профессор-

Ўқитувчилардан ҳам ўз фанларини чуқур егаллаши ҳамда маъруза ва амалий машғулотларга пухта тайёргарлик кўришда, «ёзма иш» саволларни тайёрлашга маъсулият билан ёндашишни талаб этади.

Талабалар билимининг баҳолаш таянч тушунчаларига асосланган «ёзма иш» усули, рейтинг тизимининг якуний баҳолаш босқичида амалга оширилади.

Якуний баҳолаш босқичини «ёзма иш» усулида ўтказиш фанларни танлаш ҳуқуқи олий таълим муассасасига берилади (Ўқув режада белгиланган фанларнинг 50% дан кам бўлмаган ҳолда).

«ёзма иш» ўтказиладиган фанлар ректорнинг буйруғи билан расмийлаштирилади. Қолган фанлардан якуний баҳолаш турини ўтказиш тартибда (оғзаки ҳимоя) олий таълим муассасаси томонидан белгиланади. Якуний баҳолаш босқичида «ёзма иш» усулида белгиланган фанлардан, Жорий баҳолаш ва Оралиқ баҳолаш босқичларида тўпланган баллар миқдоридан қатъий назар, талаба «ёзма иш» топшириш шарт. Семестр бошида «ёзма иш» ўтказилиши белгиланган фанларнинг номи кафедралар ва талабалар еътиборга йетказилади.

«ёзма иш» ўтказилиши белгиланган фанлар бўйича дарс берувчи кафедралар томонидан саволлар ва уларни ёритишга ёрдам берувчи таянч тушунчалар ишлаб чиқилади, ҳамда кафедра мажлисида кенг муҳокама етилиб тегишли қарор қабул қилинади. «ёзма иш» Ўқув бўлими томонидан тасдиқланган жадвалга мувофиқ, фан бўйича дастур тўла ўтилгандан сўнг ўтказилади ва ушбу ҳақида талабаларга бир ой олдин маълум қилинади.

Кафедра талабаларга «ёзма иш» ўтказиш тартиби ва унга қўйиладиган талаблар бўйича консултациялар ташкил этади.

«ёзма иш»ларни ўтказиш учун, олий таълим муассасаси ректорининг буйруғи билан комиссия ташкил етилади.

«ёзма иш» саволлари ва уларни ёритишга ёрдам берувчи таянч тушунчалар факултет декани томонидан комиссия аъзоларига «ёзма иш» ўтказилиши белгиланган вақтдан 1 соат олдин, махсус конвертда тақдим етилади.

«ёзма иш» ҳажми 1000 - 1200 сўзгача деб белгиланади ва уни ўтказиш учун 3 соат вақт берилади.

Комиссия «ёзма иш»ларни белгиланган тартибда текширувчиларга тарқатади ва натижаларни 2 ҳафта ичида талабаларга маълум қилади. «ёзма иш» ларни текшириш ва баҳолашга малакали профессор-ўқитувчилар, шунингдек илмий тадқиқод институтларининг олимлари ҳамда ишлаб чиқаришларнинг йетакчи мутахассислари жалб етилиши мумкин.

«ёзма иш» ларни ўтказиш ва текширишга жалб етилган шахсларга меҳнат ҳақи бюджетдан ташқари маблағ ёки соатбай жамғарма ҳисобидан амалга ошириш назарда тутилади.

«ёзма иш»ларни баҳолаш мезонлари таълим йўналишлари бўйича таянч олий таълим муассасалари томонидан ишлаб чиқилади ва барча олий таълим муассасаларига йетказилади.

«ёзма иш» ларни 10% ташқи тақриз учун Вазирлик томонидан бошқа олий таълим муассасаларига жўнатилиши назарда тутилади. Талабаларни «ёзма

иш» лари натижаларига кўра бевосита дарс берган ўқитувчининг рейтинги белгиланади ва уни қўшимча равишда моддий ва маънавий рағбатлантириш масаласини кўриб чиқилади.

Талабаларнинг «ёзма иш»лари икки йил мобайнида деканатда сақланади.

4. Якуний Давлат Аттестациясини ташкил етиш.

Битирувчи курс барча таълим йўналишлари талабалари якуний босқич жараёнида битирув малакавий ишини тайёрлайдилар ва ҳимоя қиладилар. Битирув малакавий ишини бажаришда Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлигининг 1998 йил 31 декабрдаги 362-сонли буйруғи билан тасдиқланган «Олий ўқув юртларида бакалавр битирув малакавий ишни бажаришига қўйиладиган талаблар»га риоя қилиниши керак.

Талаба ўзи танлаган мавзуга мос келадиган режа саволларини тузиб олади, ҳамда шу мавзунинг ўрганиш учун зарур бўлган маълумотлар базасини шакллантиради. Унда мавзунинг ифода қиладиган назарий қарашлар, амалий маълумотлар, статистик кўрсаткичлар, диаграммалар, схемалар таҳлилий жадваллар ва уларга оид бўлган хулоса ҳамда таклифлар умумлаштирилади, республикада ва чет елларда нашр етилган махсус адабиётлардан фойдаланилади.

Институт раҳбарияти томонидан тасдиқланган Якуний Давлат Аттестацияси комиссияси томонидан битирув малакавий иш ҳимояси белгиланган тартибда қабул қилинади. Битирув малакавий иш 100 баллик тизимда баҳоланиб, у қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. Танланган мавзунинг долзарблиги, тузилган режанинг мазмунан тўлиқлиги, битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифаларини аниқ кўрсатилганлиги – 15 балл;
2. Режада берилган саволларнинг матнда акс еттирилиши, битирув малакавий ишнинг талаб даражасида расмийлаштирилиши – 5 балл;
3. Мавзунинг ёритишда, уни ўрганилганлик даражасини таҳлили қилишда, хорижда ва республикамизда нашр етилган адабиётлардан фойдаланиш даражаси -10 балл;
4. Мавзу бўйича келтирилган жадвал маълумотларидаги кўрсаткичларнинг охириги йилларини қамраб олинганлиги, таҳлил қилиш бўйича иқтисодий усулларни билиши – 15 балл;
5. Мавзу юзасидан мамлакатимиздаги ва хорижий давлатлар тажрибасини ўрганилганлик даражаси ва уни тадбиқ етиш бўйича берилаётган таклифлар-15балл;
6. Мавзу бўйича қилинган хулосалар, берилган таклифларнинг илмий ва амалий жиҳатдан асосланганлик даражаси – 10 балл
7. Матнда келтирилган манбаларнинг адабиётлар рўйхатига мослиги, улардан ўз ўрнида фойдаланганлик даражаси – 10 балл;
8. Битирув малакавий иши мавзусини ёритиб беришда, уни ҳимоя қилишда кўргазмли маълумотлардан, илғор ахборот ва педагогик технологиядан фойдаланиш даражаси – 10 балл
9. Битирув малакавий иши чет тилида талаб даражасида бажарилиши ва ҳимоя қилиниши – 10 балл;

Талаба томонидан бажарилган битирув малакавий иши Якуний Давлат Аттестацияси комиссияси аъзолари томонидан юқорида келтирилган мезонлар асосида баҳоланиб, баҳо шакллари қуйидагича табақалаштирилади:

55 баллгача – «қониқарсиз» баҳо;

56 баллдан – 70 баллгача «қониқарли» баҳо;

71 баллдан – 85 баллгача «яхши» баҳо;

86 баллдан – 100 баллгача «аъло» баҳо

Битирув малакавий ишини баҳолашда ҳар бир битирувчи кафедра ўзининг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда битирув малакавий ишини баҳолаш мезонини ишлаб чиқади ва махсус баённома билан уни тасдиқлайди.

Битирувчи курс талабаларига мутахассислик кафедралари томонидан битирув малакавий иш мавзулари берилиб, институт раҳбарияти томонидан ҳар бир талаба учун илмий раҳбар бириктирилади ва уни буйруқ билан тасдиқланади.

7 – мавзу: БАНК МУТАХАССИСЛАРИНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАСИ.

1. Банк мутахассисларининг мақсади ва вазифалари.

Ўзбекистон мустақилликка еришгандан сўнг мамлакатимизда чуқур ижтимоий-иқтисодий ислохотлар бошлаб юборилди. Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида хусусий мулк ҳамда тадбиркорлар манфаатини ҳимоя қилиш борасида бир қатор ишлар амалга оширилди. Республикамизда банк ва кредит тизими ривожланмоқда. Ислохотлар тақдири еса юқори малакали мутахассисларга боғлиқдир. Йетук мутахассислар тайёрлаш тизимини шакллантиришда Ўзбекистон Республикасининг «таълим тўғрисида»ги қонуни ҳамда «кадрлар тайёрлаш миллий дастури» муҳим аҳамият касб етмоқда. Маълумки бакалавр-иқтисодчи мутахассислиги учун талаба 4 йил таълим олади. У 4 йил давомида 45-50 фандан рейтинг натижаси бўйича якуний назорат топшириши, 4-5 та курс иши, битирув малакавий иши ёзиши лозим. Тошкент молия институтида бакалавр-иқтисодчи қўйидаги йўналишлар бўйича тайёрланади: касб таълими, менежмент, молия, банк иши, солиқлар ва солиққа тортиш, бухгалтерия ҳисоби ва аудит. Юқори малакали бакалавр-иқтисодчиларни тайёрлаш еса таълим тизимига боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов Олий Мажлиснинг IX сессиясида кадрлар тайёрлаш муаммосининг ҳал қилувчи масаласи барча босқич ўқув юртларида ўқув адабиёти билан таъминланиш таъкидлаб ўтдилар: «Таълим дарсликдан бошланади, деярли барча соҳада дарсликларимиз аҳволини бугунги ва ертанги кун талаблари даражасида емас».

Шу сабабли, давр руҳига мос тушувчи бозор иқтисодиёт ғояларини акс еттирувчи янги ўқув қўлланмаларини, дарсликлар ҳамда оммабоп рисоаларни яратиш бугунги куннинг енг долзарб муаммоларидан биридир. Бозор иқтисодиёти шароитида ислохотларнинг самараси ва иқтисодиётнинг ривожланиши кўп жиҳатдан банклар фаолиятига боғлиқ. Замон талаби ва давр масъулиятини ҳис етиб ишлаётган банклар ҳалқимизнинг оғирини енгил қилмоқда. Барча турдаги банклар мижозлар ишончини оқлаш ва улар билан ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш йўлида тинмай изланиш олиб бормоқда. Ўз фаолияти ва хизмат турлари билан ҳалқ ичига янада чуқурроқ кириб бориш уларнинг ягона мақсади. Банкнинг ривожланиши банк ходимларига боғлиқ. Банк ходимлари билимли, маданиятли ва ҳозиржавоб бўлиши керак. Тошкент Молия институти банк иши йўналишини тутган мутахассисларнинг иш ўринлари асосан банк ҳисобланади. Банк мутахассисларининг иқтисодиётни ривожлантириш, банк мижозларни жалб етиш ва уларни мамнун қилиш. Банк ходимлари чет тилларни мукамал билишлари, янги информацион технологиялардан фойдаланишни билиши керак. Улар ўз билимларини банк-молия академиясида, магистратура, доктарантура, аспирантурада оширишлари мумкин. Ёки чет банклари билан тажриба алмашиб улардан ўрнак олишлари мумкин.

Шу билан бир қаторда пайғамбаримиз замонида банк, омонат кассалари бўлмаган, у пайтда фақат кишилар бир-бирларига қарз берар ва олар едилар. Рибо (судхўрлик) тақиқланган еди. Чунки, кўпинча фоизга қарз олганлар қарз берувчининг асоратига тушиб қолар, мол-мулк, уй-жой, йерини сотиб бўлсада қарзини тўлашга тўғри келар еди. Бу исломий ижтимоий одатга умуман зид ҳолат, зулм еди. Замона зайли билан иқтисодиётни кескин ривожланиб кетиши, ишлаб чиқариш ва омонат кассаларини юзага келишини тақозо этади. Банк ва омонат кассалар еса ўз табиати ва мазмунига кўра айлантирилган маблағлардан фойда олмай туролмайди. Ана энди шу фойда банклар мусулмонлар учун ҳалолми, ҳаромми деган саволни келтириб чиқаради. Бу масалада ислом уламоларининг берган қуйидаги 3 фатволарига амал қилади.

1. Судхўрликнинг шаръан ҳаромлигини еътироф етган ҳолда банк, омонат касса фойдаларини ҳалол деб ҳисобловчи уламоларнинг далилари шундан иборатки, банкка омонат касса қўйиладиган маблағ банк ёки омонат кассага егасига берилган қарз емас, уни қарзга берилиши сўралган ҳам емас, балки ихтиёрий равишда ўз молини хавфсиз жойда сақланишини таъминлаш ва ўзи ҳам банк ҳам фойда олишини таъминлашда. Бундан чиқадиган фойда бирёқлама бўлмай, балки умумий екани ва бундан ҳеч ким жабр ва зарар кўрмаётгани, балки ислом дини тарғиб етган иқтисодий ҳамкорлик вужудга келаётгани учун у рибога кирмайди.

2. Бундан ташқари, 1965 йил май ойида Мисрнинг Қоҳира шаҳрида бўлиб ўтган Ислом тадқиқот марказининг 11-ҳалқаро конференцияси қарорларида банклар ва савдогарлар, ташкилотлар ўртасидаги пул муаммолари ўзаро шартномалар асосида бўлса рибо ҳисобланмаслиги қайд етилан.

3. 1905 йилда вафот етган Миср муфтийси шайх Муҳаммад Абдуллоҳ, ислом жамиятида омонат кассаларининг фаолияти ва бу фаолиятдан фойда кўриши мумкин деб фатво берган еди.

4. Ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 5 августдаги «Банклардаги депозит ҳисобварақларидан нақд пул тўловларини узлуксиз таъминлаш кафолатлари тўғрисида»ги қароридан ҳам тижорат банклари томонидан аҳоли ва корхоналарни ўз вақтида нақд пул билан таъминлаш масаласи кўрилган.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон олдингидан тубдан фарқ қилувчи янги иқтисодий муносабатларга асосланган иқтисодий ривожланишнинг навбатдаги босқичларига ўтиб бормоқда. Бозор иқтисоди асосида товар пул муносабатлари ётади.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида бозор муносабатларини қарор топтириш долзарб тадбирлардан бўлган банклар тизимида ҳам чуқур ўзгаришларни амалга оширишни тақозо қилади. Бозор муносабатларига ўтиш иқтисодий категория сифатида пулнинг, кредитнинг, фоиз, солиқ ва бошқа категорияларнинг моҳияти ва аҳамиятига бошқача ёндашиш зарурлигини тақозо қилади.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида банк-молия тизимининг аҳамияти тубдан ўзгармоқда. Бозор муносабатларини бошқариш соҳасида давлат томонидан олиб бориладиган барча ишларнинг оғирлик маркази шу тизимларга

кўчди.

Шу сабабли, банк тизимини такомиллаштириш, банкларнинг мустақиллиги ва пул муомиласидаги аҳвол учун жавобгарлигини ошириш, пул-кредит муносабатларин тартибга солиш, сўмнинг барқарорлиги ва юксак нуфузини таъминлаш соҳасидаги муаммоларни ўрганиш, шунингдек тегишли илмий хулосалар чиқариш ва тавсияларни ишлаб чиқиш ўта долзарб масалалардан ҳисобланади.

Бугунги кунда қуйидаги саволлар илмий нуқтаи назардан жавоб кутмоқда:

- нақд пул ва кредит эмиссиясининг ўсишига сабаб нима?
- аҳоли қўлидаги пулнинг ҳаракатиз туриб қолишига қандай қилиб чек қўйиш мумкин?
- маҳсулот ишалб чиқаришнинг ўсишини таъминламаган корхоналарга кредит берилишига йўл қўймаслик учун қандай чора тадбирлар ишлаб чиқиш лозим?
- инфляциянинг олдини олиш ва пасайтириш омиллари нималардан иборат?

Бозор муносабатларини талаб даражасида ташкил қилиш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш, кенгайтириш ва шу асосда иқтисодий тараққиётга еришиш кредитдан фойдаланишни, банклар фаолиятининг самарадорлигини оширишни, кредитдан фойдаланишида салбий ҳолларнинг олдини олишни тақозо қилади. Ҳозирги вақтда тижорат банклари томонидан бериладиган кредитларнинг салмоғи ва сифати соҳасида анча муаммолар мавжуд.

Ҳар бир жамиятда банк тизими унинг иқтисодий тизимининг муҳим ва ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Бозор иқтисоди шароитида банк тизимида катта таркибий ўзгаришлар юзага келди ва банкларнинг таркиби, улар бажарадиган функциялар, уларга юклатилган вазифаларнинг моҳияти ва сифати ўзгариб бормоқда. Бозор муносабатлари шароитида ишлаш банкларда янги хизмат турларини татбиқ қилиш, мижозларнинг қизиқишларини ҳисобга олиш, уларга хизмат кўрсатишнинг янги усулларини жорий қилиш, янги кредит воситаларини банклар фаолиятида қўллаш, турли хил кредит институтларининг барпо қилиниши билан боғлиқ жараёнларнинг юзага келишига олиб келди. Бозор иқтисоди шароитида банкларнинг ўрни ва аҳамиятининг муҳимлиги пул, кредит ва банк тизимининг такомиллашиб бориши шу соҳада юқори малакали кадрлар тайёрлашни ва мавжуд муаммолар ечимини тақозо қилади.

2.«Банк иши» йўналишини тугаллаган мутахассисларининг иш ўринлари ва фаолияти, янги инфор­мацион технологиялардан фойдаланиш имкониятлари

Қадим замонлардан то ҳозиргача мураккаб ҳисоблаш ишларини механизациялаш ва автоматлаштиришга бўлган талаб ҳамда бу билан боғлиқ муаммолар мавжуд бўлган. Инсоният бу муаммоларни ҳал қилиш учун хилма хил усулларни қўллаб келган. Ҳар бир конкрет соҳада бу муаммони йечишга уриниш ўзига хос йечим ва муваффақиятларга олиб келган. Лекин ҳисоблаш техникаси ва информатиканинг пайдо бўлиши билан инсоният бир қанча кўшимча имкониятларга ега бўлганки, булар жамиятнинг катта тезлик билан ривожланишига олиб келган. Бу имкониятлар ҳақида нималар дея оласиз? Ушбу имкониятлар инфор­мацион технология программий-техник воситаларининг қайси кўрсаткич ва хусусиятлари туфайли юзага келган?

Илмий техника ривожининг диққатга сазовор хусусиятларидан бири - ҳисоблаш техникасининг инсон фаолиятининг барча соҳаларига кенг миқёсда татбиқ қилинишидир. Иқтисодиётни ривож, ўз навбатида, юқори унумли электрон ҳисоблаш машиналарини (ЕҲМ), рақамли-программали бошқариладиган станоклар ва қурилмалар, саноат роботлари ва ишлаб чиқариш модулларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва кенг миқёсда татбиқ этишни талаб этади. Автоматлаштиришнинг асосий қуроли бўлиб, ўзининг алгоритмик ва программа таъминоти­га ега бўлган компютерлар хизмат қилади.

Двигател ва роботларнинг кашф қилиниши жисмоний меҳнатни автоматлаштириш асрини очган бўлса, компютер ва сунъий интеллект воситаларнинг пайдо бўлиши инсон ақлий фаолиятида худди шундай янги даврни бошлаб берди. Шунинг учун илмий - техника ривожининг ҳозирги босқичи кўпинча "компютер инқилоби" деб юритилади.

Компютерларни янги алоқа воситалари орқали боғлаш имконининг вужудга келиши инфор­мацион технологиянинг ва шу жумладан "қоғозсиз" информатиканинг имкониятларини кескин оширди. Бу замонавий технология жамият турмушининг барча соҳаларига ўз амалий таъсирини ўтказмоқда.

XX асрнинг 70-йилларида ЕҲМлар махсус ҳисоблаш марказларида жойлаштирилиб, фақат мутахассис-операторлар бу ЕҲМларда ишлаган бўлса, ҳозир еса компютерлар ихчам, лекин жуда имконияти кенг бўлган қурилма бўлиб, мутахассисларга автоматлаштирилган равишда маълумотлар ва билимлар банкига бевосита му­рожаат қилиш имконини таъминлайди.

Маълумотларни автоматлаштирилган қайта ишлаш бўйича компютерларни самарали қўллаш доираси кундан-кунга кенгайиб бормоқда. Информатикани татбиқ этишнинг асосий соҳалари қуйидагилардир:

- ишлаб чиқаришни тўлиқ автоматлаштириш ва роботлаштириш;
- илмий изланишлар ва лойиҳалаштиришни автоматлаштириш;
- ташкилий-иқтисодий бошқаришда информатикани қўллаш;
- мактаблар, коллежлар, олий ўқув юртларида ўқитиш ва кадрлар тайёрлашни компютерлаштириш;

- хизмат кўрсатиш, соғлиқни сақлаш ва аҳоли турмуш соҳаларига информатикани татбиқ етиш.

Хусусий компьютерларнинг пайдо бўлиши информатикани татбиқ етиш ва "компютер бўйича саводсизлик"ни тугатишни тезлатишга асосий туртки бўлди. Ҳозирги замон компьютерларига бўлган қизиқиш шунинг учун ҳам ошдики, улар масалани ечишда меҳнат унумдорлигини кескин оширди. Масалан, катта интеграл схемаларини лойиҳалаштиришни автоматлаштиришда компьютерларнинг қўлланиши лойиҳаларни ишлаб чиқишни бир неча йилдан бир неча ойгача қисқартириш имконини берди. Бу интеграл схемалар янги компьютерларда қўлланишини ҳисобга олсак, компьютерларнинг мукаммаллашиб бориши жуда тез юз бериши ва яқин орада жуда ҳам мукаммал компьютерлар яратилиши кутилишига умид қилишимиз мумкин.

Хусусий компьютерларнинг имкониятлари автоматлаштирилган иш ўринлари (АИЎ) нинг янги авлодини яратиш имконини беради. Бундай ақлли станциялар программа таъминотининг асосий қисмларидан бири бўлиб функционал процессорлар хизмат қилади.

Функционал процессорлар турли хилдаги маълумотлардан қулай ҳолда фойдаланиш, фойдаланувчи ва компютер орасида самарали диалог режимини таъминлаш билан бирга катта ҳажмли маълумотлар базаси билан ҳам ишлаш имконини беради.

Ҳисоблаш техникасидан ҳисоб-китоб, маълумотларни қайта ишлаш ва бошқариш ишларини бажаришда фойдаланиш, бу ишларни юқори савияда бажаришдан ташқари бошқарув аппаратидаги хизматчилар сонини камайтириш, тўлиқ ва аниқ маълумотларни исталган вақт оралиғи учун олиш имконини беради. Ҳозирги замон алоқа системалари компютерларни исталган узокликдаги электрон маълумот манбаларига улаш имконини беради. Бунга мисол бўлиб, сунъий йўлдошлар орқали боғланган космик алоқа системаси ҳамда дунёнинг 36 дан ортиқ мамлакатларидаги 2500 дан ортиқ илмий марказларни боғловчи халқаро компютер тармоғи хизмат қилиши мумкин.

Бу соҳада чет елларда жуда кўп ибратли ишлар қилинган. Шуларни тарихий жиҳатдан қисқача кўриб ўтамиз.

Францияда **Видеотех** деб номланган миллий тармоқ яратилган. Бу тармоқдан фойдаланиш учун ҳар бир телефон аппарати бор бўлган хонадан ўз хонадонига терминални ўрнатиши мумкин. Бу терминал ёрдамида телефон тармоғи орқали керакли ташкилот номерини териб, у йердаги компютердан фойдаланиб турли хил хизматларни, шу жумладан, банк хизматларини ҳам олиш мумкин.

Телетал номли лойиҳага биноан 2 мингдан ортиқ хил хизмат кўрсатиш тури мавжуд бўлиб, шулардан 30 хили банк хизматлари кўрсатиш учун мўлжалланган. Улар ёрдамида истеъмолчилар ва ишбилармонлар учун электрон счетлар очилди. Франция ва АҚШдаги бир қанча хонадон егалари ўз уйларида банкларнинг бўлимларига ега бўлдилар.

Бу йўналишларни Буюк Британияда "Ноттингхем Билдинг Сосайети" ва "Бенк оф Скотланд", Германияда "Келн жамғарма банки" ва Гамбургдаги

"Фербраухер Банк" ташкилотлари бошлаб берди. Швецияда уйлардаги банклар билан ишлашни Стокгольмдаги "Гота банкен" бошлаб берди.

Ўзбекистон Республикаси учун кўриб чиқиладиган муаммо жуда ҳам долзарбдир. Банк тизимини кескин равишда ривожлантиришда фақат янги техник базага таяниш керак. Ўзқарали даражада автоматлаштирилган ҳолда банк бўлими ўз кассаси билан бирлаштирилиши ва терминаллари алоқа бўлими, магазинларда, вокзалларда ва ҳоказоларда жойлашган ҳисоблаш тармоғини ташкил қилиш мумкин.

Германиянинг "Никсдорф" компанияси электрон пулларни татбиқ қилиш бўйича илғорлардан бири ҳисобланади. Бу компанияда **Еуросард** номли стандарт кредит карточкалар ишлатилиб, ҳозирги даврда дунё бўйича бир неча миллиондан ортиқ киши бу карточкалардан фойдаланади. Ҳар бир кредит карточкасига маълумот ташувчи восита-магнит карта ўрнатилган бўлиб, унда хусусий счет номери, банк номи, мамлакат, миқдорнинг тўлаш қобилияти кўрсаткичи, берилган кредит қиймати ва ҳоказолар ёзилган бўлади. Янги миқдорни бу тармоққа қўшиш учун унга маълум миқдорда кредит очилган бўлиши керак.

Францияда ақли кредит карточкаларини жорий қилиш бошланди. Бундай карточкаларга оператив хотирага ега бўлган микропроцессор ўрнатилган бўлиб, турли хил тўлов операцияларини амалга ошириш имконини беради. АҚШда магнитли тўлов карточкалари татбиқ қилинган. Бу карточкаларга ҳам тегишли ҳажмда оператив хотирага ега бўлган микропроцессор ўрнатилган бўлиб, ҳеч қандай терминалсиз уйдаги телефон ёрдамида тўғридан-тўғри банк билан ҳисоб-китобни амалга ошириш мумкин.

Бутун дунё бўйича нақд пулсиз ҳисоб-китоб системаларига ега бўлган банк тармоқлари жадал татбиқ етилмоқда. Булардан бири Банквире бўлиб, у кредит истеъмолчилари учун емас, балки банклараро ҳисоб-китобга мўлжалланган еди. Тармоқ орқали фақат банк ҳужжатлари емас, балки масъулиятли молия қарорларини ҳам қабул қилиш учун ишлатиладиган муҳим маълумотлар ҳам юборилар еди.

АҚШ федерал резерв системаси томонидан яратилган Федвире системаси мамлакат ичида содир бўлган олди-бердиларнинг 80% ини қамраб олади. Бу, тахминан, бир кунда 360 миллиард долларга тўғри келади. Унинг хизматидан 800 дан ортиқ банк фойдаланади. Нью Ёркда жойлашган **СНИПС (Сларинг Хоусе Интербанк Пайменц Систем)** молиявий тармоғи 90% ташқи олди-бердиларни жамлаган бўлиб, унда юзлаб банклар иштирок этади.

Банклараро электрон ҳисоб-китоб системасининг кейинги равнақи охир оқибатда нақд пулларнинг бутунлай йўқотилишига олиб келиши шубҳа туғдирмайди. Ҳар қалай бу қатъий қадамга барча ривожланган капиталистик мамлакатлар амалда тайёрдир. Ғарбий Ўвропадаги кичик давлатлар тайёргарлик тадбири сифатида ҳар бир янги туғилган чақалоққа банкда ҳисоб рақами очишни зарурий шарт қилиб қўйдилар.

Ўз навбатида иқтисодиётда, янги инфорацион технологиялардан фойдаланиш орқали маълумотларни тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва тарқатиш билан боғлиқ ишларни йенгиллаштиришга хизмат қилади. Бу соҳадаги йетакчи

олимларнинг фикрига кўра, информатика илмий ва амалий фанлар мажмуасини ташкил қилиб, маълумотларни компютерлар ёрдамида қайта ишлаш системаларини лойиҳалаш, яратиш, баҳолаш, ишлашини таъминлаш бўйича барча муаммоларни ўрганиш, бу системаларни бошқа соҳаларга қўллаш ва шу соҳаларга таъсирини ўрганадиган фандир. Қисқача айтганда, информатика маълумотларни ишлаш жараёнларини ўрганиш ва уни автоматлаштириш йўллари излашга хизмат қиладиган фан сифатида майдонга келди.

Информатиканинг усуллари ва воситалари маълум маънода моддийлашиб, истеъмолчиларга янги информация технология ва системалар тарзида йетиб боради. "Информация технология" деганда, маълумотлар мажмуаси ва билимлар базаси орқали жойларда ёки масофавий усулда хизмат кўрсатишнинг замонавий ҳисоблаш техникаси программавий-техник воситалари ва тармоқли ҳамда Интернет алоқа воситаларига таянган ҳозирги замон турларига тушунилади.

Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистонда миллий ахборот тизимини шакллантириш, ахборот технологияларини иқтисодиёт ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида кенг қўллаш ва халқаро ахборот жамиятига кириш учун пухта замин яратилди. Ахборотлаштириш миллий тизимини шакллантириш Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майдаги «Компютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги фармонида мувофиқ амалга оширилмоқда.

Мамлакатимиз интернет тизимида кенг миқёсда уланди ва аҳолига ахборот хизмати кўрсатиш амалга оширилди. Биргина 2004 йилда интернетдан фойдаланувчилар сони 2 баравар кўпайди ва интернет-клуб ва интернет-кафелар сони йилдан-йилга кўпайиб бормоқда.

2004 йил апрел ойида «уз» сайти рўйхатга олинди ва Веб-сайтлар сони 600 тага йетди. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият юритаётган барча банклар ҳам ўз сайтларига ега.

Юқоридагилардан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, банк иши йўналишини тугаллаган мутахассисларнинг банкларда ўз иш ўринларига ега бўлишлари учун ўзлари устида тинимсиз изланишлари ва янги ахборот технология воситаларидан фойдаланишни билишлари зарур.

3.Келажакда ўз билимини ошириш имкониятлари

Ҳар бир мустақил давлат ривожланиб бориш йўлида, яъни ўз тараққиёт йўлида у ўз сиёсатини ўзи олиб боради. Бунда таълим сиёсати жуда муҳим рол ўйнайди.

Мутахассисларнинг келажакда ўз билимини ошириш имкониятлари мавжуд.

Ўзбекистонда миллий кадрларни йетиштириб чиқариш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси 1997 йил август ойида «Кадрлар тайёрлаш тўғрисида» дастури ва «Таълим тўғрисида»ги қонуни қабул қилди. Бунга кўра Ўзбекистонда Олий таълим тизими шакли ўзгартирилиб, у тўрт босқичдан иборат қилиб қўйилди. Бу босқичлар қуйидагилардир:

1. Бакалаврият
2. Магистратура
3. Аспирантура
4. Докторантура

Бакалаврият – кўп мамлакатларда олий таълимнинг дастлабки босқичи ҳисобланади. Ўзбекистонда бакалаврият мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган таянч олий таълимдир. Бунда ўқиш муддати камида 4 йил қилиб олинган. Бакалаврлик дастури тугаллангандан сўнг битирувчиларга бакалавр даражаси берилиб, давлат аттестацияси яқунларига кўра, давлат томонидан тасдиқланган намунадаги олий маълумот тўғрисидаги диплом топширилади. Бу диплом касб-хунар фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини ҳам беради.

Бундай бакалаврлик даражаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»га кўра олий ўқув юртини ва институтларни битирган биринчи босқични тугатган талабаларгагина берилади.

Магистратура – Бу йўналиш олий таълим босқичи, Ўзбекистонда аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалаврият негизида таълим муддати камида 2 йил бўлган давом этадиган олий таълим ҳисобланади. Магистрлик дастурини тугатиб, илмий ёки илмий техникавий мазмундаги магистрлик диссертациясини ҳимоя қилгандан кейин, битирувчиларга давлат малака аттестацияси яқунларига кўра магистр даражаси берилиб, уларга давлат томонидан тасдиқланган намунадаги, касб-хунар ва илмий фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган диплом берилади. Ўзбекистон Республикасида магистратурани биринчи марта 2001 йил 1828 киши битириб чиқди. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов уларни чин дилдан табриклаб, келажакда уларга омад тилади.

Аспирантура – узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми, олий малакали илмий ва илмий педагог кадрлар, фан номзодлари тайёрлаш шакли ҳисобланиб, у 3 йил муддатдан иборат. Ўзбекистонда аспирантура 1930 йилларда ташкил етилган. Ўзбекистон Республикаси Фан ва техника давлат комитети ҳамда Олий аттестация комиссияси билан келишилган ҳолда

Ўзбекистон Фанлар Академияси хайъати, вазирлик ва идоралар хайъатининг қарори билан илмий тадқиқот институтлари, олий ўқув юртлари ва бошқа илмий муассасаларда тегишли мутахассисликлар бўйича аспирантура очилди.

Аспирантура ишдан, ишлаб чиқаришдан ажралган ва ажралмаган ҳолда ташкил қилинади. Аспирантурада илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш муддати ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолларда 3 йил, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда 4 йилдан ошмаслиги керак. Ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолдаги аспирантурага 30 ёшгача, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолдагига еса 40 ёшгача бўлган илмий ҳамда илмий педагогик ишга лаёқатли мутахассис ва магистрлар қабул қилинади. Аспирантурага кирувчилар ўрнатилган тартибда кириш имтиҳонларини топширадилар. Ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолдаги аспирантурага қабул қилинганларга стипендия тўланади. Аспирантлар ўз илмий фаолиятларини илмий тадқиқот институти ёки олий ўқув юрти илмий кенгаши томонидан тасдиқланган илмий мавзу асосида тузилган шахсий иш режасига мувофиқ ташкил етадилар.

Аспирантлар диссертация мавзулари бўйича илмий изланишларни илмий тадқиқот институтлари, олий ўқув юртларининг лаборатория кафедра ва бошқа бўлимларида олиб борадилар. Зарурият туғилган ҳолларда улар шартнома асосида ривожланган мамлакатлар илмий марказ ва олий ўқув юртларига юборилиши мумкин.

Аспирантлар номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилишдан олдин яъни ихтисослаштирилган илмий кенгашларга тақдим етмасдан олдин Олий Аттестация Комиссияси томонидан белгиланган имтиҳонни топширишлари керак. Аспирантура, асосан, академик ва малакавий имтиҳонларни топшириш ҳамда илмий тадқиқот ишлари натижаларини, яъни номзодлик диссертациясини ҳимоялаш билан яқунланади. Муваффақиятли ҳимоя қилганларга Олий Аттестация Комиссияси қарори билан тегишли фан соҳаси бўйича фан номзоди илмий даражаси ва диплом топширилади.

Докторантура – олий малакавий илмий ва илмий педагог кадрлар тайёрлаш шакли. Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми ва олий босқичи. Докторантура босқичи Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси, вазирлик ва идоралар тасарруфидаги илмий муассасалар, олий ўқув юртлари ва ташкилотларида очилади. Обрўли илмий мактаблар, йетарли илмий салоҳият ҳамда зарур лаборатория тадқиқот базаларига ва ихтисослашган илмий кенгашга ега илмий тадқиқот институтлари, олий ўқув юртлари, илмий муассаса ва ташкилотлар қошида фан ва техниканинг енг муҳим мутахассисликлари бўйича тадқиқотларни ривожлантириш, республика ва унинг минтақаларида илмий техника тараққиёти ҳамда ижтимоий иқтисодий ривожланишини таъминловчи давлат илмий техника дастурларини амалга ошириш мақсадида ташкил етилади.

Докторантурага одатда ҳимоя қилинган диссертацияни мос мутахассислиги бўйича доторлик диссертациясига камида 50% ҳажмида асос бўла оладиган, илмий натижалари билан салмоқли ютуқларга еришган, ўзини қобилиятли ҳамда истиқболли илмий ёки илмий педагог ходим сифатида намоён қилган фундаментал тадқиқотларни юксак савияда олиб бориш ва

иқтисодиётда ижтимоий-иқтисодий муҳим илмий муаммоларни ҳал қилган, шу қобилиятга ега бўлган 45 ёшдан ошмаган фан номзодлари қабул қилинади.

Докторантурада ўқиш муддати табақаланган тарзда белгиланади, яъни 1-3 йилгача ва у илмий ва илмий педагогик иш стажига қўшилади. Докторантурада, асосан, илмий тадқиқот натижаларини, яъни докторлик диссертациясини ихтисослаштирилган илмий кенгашларда ҳимоялаш билан яқунланади. Муваффақиятли ҳимоя қилганларга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация Комиссияси қарори билан тегишли фан соҳаси бўйича «Фан доктори» илмий даражаси берилиб, давлат томонидан тасдиқланган намунадаги диплом берилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Менинг енг катта ишончим ёш авлоддир. Замонавий билимга ега, одобли, илмли, кўрсанг хавасинг келадиган, баркамол ва шижоатли фарзандларимиздир. Мен ўзимнинг тақдиримни ҳам, мамлакатимиз тақдирини ҳам ана шуларнинг қиёфасида кўраман» деб таъкидлаганларидек, Тошкент Молия Институти ҳам Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошира бориб, иқтисодиётга йетук мутахассисларни тайёрлашда ўз хиссасини қўшмоқда.

Таянч сўзлар

Педагогик таълим,
дидактика,
субъект,
объект,
психология,
илмий методик,
шахс,
давлат,
жамият,
кредит,
банк,
мониторинг сисъат,
банк рисклари,
банк қимматли қоғозлари,
ҳалқаро банк иши,
молия,
Марказий банк,
тижорат банклари,
давлат бюджети,
бухгалтерия,
аудит,
суғурта,
солиқ,
биржа,
нақд пулсиз ҳисоб-китоблар,
ссуда капитали,
маржа,

Ахборот алмашув-синхрон,
телекоммуникация воситалари,
электрон почта,
электрон диалог,
телефон,
телефакс,
пейджер,
масофадан ўқитиш,
реферат,
илмий тезислар,
аннотация,
слайдлар,
битирув малакавий иш,
каталог,
картотека,
махсус библиографик қўлланма,
босма китоб,
электрон кутубхона,
интернет,
жамғарма маблағлар,
рейтинг тизими,
жорий баҳолаш,
оралиқ баҳолаш,
яқуний баҳолаш,
семинар,
маъруза,
рейтинг дафтарчаси,

чек-депозит эмиссияси,
депозит,
макроиқтисодий барқарорлик,
мултимедия.
Ўқув режа,
метод,
концепсия,
такомиллаштириш,
компютер технологиялари,
индивидуал,
иқтисодиёт,

ёзма иши.
банк молия академияси,
магистратура,
доктарантура,
аспирантура,
омонат касса,
пул муомиласи,
янги ахборот технологияси,
видео компютер,
аудивизуал технология.
пул кредит сиёсати,
инфляция.

Ўз-ўзини текшириш саволлари

1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ҳамда «Таълим тўғрисида»ги қонунлардан келиб чиқадиган вазифалар.
2. Тошкент Молия Институтининг ташкил топиши.
3. Институтда мавжуд мутахассислик ва ихтисосликлар
4. Институт тараққиётининг йўналишлари.
5. Институтнинг кадрлар тайёрлаш дастурини бажарилишдаги ўрни.
6. «Банк иши» мутахассислиги зарурлиги, иш жиҳатлари, вазифалари.
7. Мутахассислар тайёрлаш тенденцияси ва динамикаси.
8. Ўқув жараёнини фан ва техникадаги сўнгги янгиликларни ҳисобга олган ҳолда ташкил етиш.
9. Маъруза ва амалий дарсларни ташкил етиш асослари.
10. Ўқув жараёнида намунавий ўқув режа ва дастурлари, уларни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ҳамда амалда қўллаш.
11. Мутахассисликни ўргатувчи фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари.
12. Талабаларни ўқитиш жараёнида мустақил ишларини ташкил қилишни ўрни.
13. Мустақил ишлар тематикасининг тузилиши.
14. Мустақил иш - талабаларнинг таълим олишдаги асосий жараён сифатида.
15. Талабаларнинг билим савиясини оширишда мустақил ўқишнинг зарурлиги ва аҳамияти.
16. Китоб устида ишлаш ва унинг босқичлари.
17. Кутубхона фондидан фойдаланиш йўллари ва аҳамияти.
18. Илмий тадқиқот ишлари ва уларнинг турлари.
19. Илмий иш, унинг мазмуни, мақсади ва вазифалари.
20. Илмий ишларни бажариш тартиби.
21. Илмий-амалий конференциянинг ўқув жараёнида тутган ўрни.
22. Талабаларни услубий ва илмий тадқиқот ишларини ташкиллаштириш.
23. Курс, малакавий битирув ишлари ва ҳисоботларни ёзиш тартиби тўғрисида тушунча.
24. Рейтинг тизими ва унинг ўқув жараёнида тутган ўрни.
25. Жорий назорат, оралиқ назорат ва якуний назоратни ўтказиш тартиби.
26. Талабалар билимини баҳолашда балл тизимининг афзалликлари.
27. Якуний Давлат аттестациясини ташкил етиш.
28. Талабаларни малакали мутахассис бўлиб йетишишларида мутахассислик фанларининг аҳамияти.
29. Банк мутахассисларининг мақсади ва вазифалари.
30. «Банк иши» йўналишини тугаллаган мутахассисларнинг иш ўринлари ва фаолияти, янги информацион технологиялардан фойдаланиш имкониятлари.
31. Келажакда ўз билимини ошириш имкониятлари.
32. «Мутахассисликка кириш» фанининг предмети ва вазифалари.

Адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни. 1995 йил 21 декабр.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни. (26. 04. 96.)
3. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. -Т., 1999.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари 1995йил, 5 январдан 2001 йил 1 январгача. - Т.: Адолат, 2000.
5. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. - Т 1995.
6. Каримов И. А. Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т. , 1997.
7. Абдуллаев О., Исмоилов Р. Кичик ва ўрта бизнесни бошқариш.- Наманган, 2001.
8. Абдурахмонов А. Саодатга елтувчи билим. -Т.: Моварауннахр, 2001.
9. Аминов М., Мадвалиева А. Иш юритиш. -Т., 2000.
10. Аюпов Р.Х., Информатика. Ўқув қўлланма. ТМИ 2004 йил.
11. Аюпов Р.Х., Илхомова Е. Компютер тармоқлари ва интернет тизими. Т., ТМИ, 2002 йил.
12. Банковское дело: Управление и технология: Учеб. рос. для вузов. Под ред. проф. А. Н. Товашева. -М.: Юнити-Дана, 2001.
13. Богатая Ю.В., Швандер В.А. Экономическое управление бизнесом. - М.: Юнити-Дана, 2001.
14. Банки и банковское дело /Под ред. И. Т. Балабанова. – СПб.: Питер, 2001.
15. Братко А. Г. Банковское право: Теория и практика. - М. : ПРИОР, 2000.
16. Волков Ю.Г. Диссертация: подготовка, защита, оформление: Практик. пос. под ред. Н.И. Загулова.– М.: Гардараки, 2001.
17. Гафарли М.С. и Касаев А.Ч. Узбекская модель развития: Мир и стабильность – основа прогресса – М.: ДРОФА, 2000.
18. Деньги, кредит, банки. Ценные бумаги. Практикум: Учеб. пос. для вузов. Под ред. Е.Ф. Жукова. - М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2001.
19. . Додобаев Ю.Т., Усмонов С.Н. Бозор иқтисодиёти асослари. -Т. : 1999.
20. Доугерти К. Введение в эконометрику. Пер. с англ. -М. : 1999.
21. Джоди Киттинг. Флаш МХ. Искусство создания Веб-сайтов. Изд-во «ДинСофт», 2005.
22. Занина Е.Л. 95 устных тем по английскому языку–2-е изд.испр.- М.Рольф, 1999.

23. Иминов О.К. Кредитный механизм современных условиях. Монография. -Т., ТГЭУ, 2000.
24. Иқтисодий йўналишлар чораклик нашр. Ўзбекистон. Апрель-июн. 2001.
25. Кузнецова О. Д. История экономики. -М. : Инфра-М, 2000.
26. Казимогомедов А.А., Илясов С.М. Организация денежно-кредитного регулирования. - М.: Финансы и статистика, 2001.
27. Кузин Б., Юрьев В., Шахдинаров Г. Методы и модели управления фирмой. - СПб: Питер, 2001.
28. Кенжабоев О. Янги информацион технологиялар. – ТМИ, 2003.
29. Липсиц И.В. Введение в экономику и бизнес экономика для экономистов. -М. 2000.
30. Любимов Л. Л. Введение в экономическую теорию. -М. , 1999.
31. Лисенкова Л. Ф. Психология и этика деловых отношений. Учеб. пос. для экономистов. –М. : Институт практической психологии, 1999.
32. Мельников Н. К. Основы экономики и предпринимательства. М. : Эксперспектива, 2001.
33. Олифер В.Г., Олифер Н.А. Компьютерные сети. 2-е издание. - СПб, 2005
34. Попков В. В. Банки на переходе. -М. : 2001.
35. Политология. Олий ўқув юртлари талабалари учун қўлланма. -Т. , 1998.
36. Пикуза В., Гарашенко А. Экономические и финансовые расчеты в EXCEL. Издательство БХВ, Питер, 2004
37. Рыбалкин П. Анализ экономики. -М. , 2000.
38. Русско-английский словарь: Около 160 тыс. слов и словосочетаний, с предложением кратких сведений по английской грамматике и орфоэпии, сост. А. И. Смирницким / под. Ред. А. И. Смирницкого, -2-е изд. Сте. – М. : Рус. Яз. 1997.
39. Стригин А. В. Мировач экономика. -М. , 2001.
40. Саъдуллаев Н. Кичик ва ўрта бизнесга йўл. -Т. , 2000.
41. Савчук В.П., Примекко С.И. Величко Е.Г. Анализ, разборка инвестиционных проектов: Учеб. пособие – Киев: Эльга, 1999.
42. Стоянова Е. С. и др. Управление оборотным капиталом –М.: ВО Перспектива, 1998.
43. Хай Р., Козлов Н. и др. Правовые основы банковской деятельности. Учебное пособие, -М., 1998.
44. Харрис Л. Денежная теория: пер. с англ. /общ. ред. и вступ. статья В. М. Усоскина. -М., 1997.
45. Хусанов Н., Мирахмедова З., Шокирова С. Мутахассислик тили. -Т.: ТМИ, 2000.
46. Ўлмасов А. Оила иқтисоди. -Т. , 1998.
47. Ўқув адабиётини яратиш ва уни баҳолаш мезонлари. -Т. , 1998.

48. Қурбонов Ш. Э., Сейтхалилов Э. А. Национальная модель и программа по подготовке кадров – достижение и результат независимости Узбекистана. - Т., 2001.

49. Шеремет А. Д. Финансовый анализ в коммерческом банке. – М., Финансы и статистика, 2000.

50. Современные методы преподавания в ВУЗах . - сост. Фарберман Б.Л., Мусина Р.Р., Жумабаева. -Т. , 2001.

51. Умаров А.А. Дипломные и курсовые работы по экономическим специальностям. Практические советы по подготовке и защите. - 2-е изд. допол. и перераб. -М.: Дело и сервис, 2001.

Қўшимча адабиётлар.

52. Бадмаев Б. Ц. Психология: как её изучить и усвоить. -М., 1997.
53. Войшвило Е. К. и др. Логика. -М. , 1998.
54. Горелов А. А. Концепции современного естествознания. -М., 1998.
55. Григорев Б. В. Классическая логика. -М., 1998.
56. Крапивинская С. Е. Социальная философия. -М., 1998.
57. Тимофеев М. И. Деньги под ногами. -М.: ИНФРА-М, 1999.
58. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. -Т., 2001.
59. Хантце Е. и др. Теория управления кадрами в рыночной экономике. -М. , 1999.
60. Юсупов Ю. Б. Становление и развития экономической науки. -Т.: Учкун, 1999.

Мутахассисликка кириш фанидан мустақил иш мавзулари

1. Тошкент Молия Институтининг ташкил топиши.
2. Институт тараққиётининг йўналишлари.
3. Институтнинг кадрлар тайёрлаш дастурини бажарилишдаги ўрни ва роли.
4. «Банк иши» мутахассислиги зарурлиги, иш жиҳатлари, вазифалари.
5. Мутахассислар тайёрлаш тенденцияси ва динамикаси.
6. Мутахассисликни ўргатувчи фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари.
7. Китоб устида ишлаш ва унинг босқичлари.
8. Кутубхона фондидан фойдаланиш йўллари ва аҳамияти.
9. Илмий тадқиқот ишлари ва уларнинг турлари.
10. Илмий-амалий конференциянинг ўқув жараёнида тутган ўрни.
11. Рейтинг тизими ва унинг ўқув жараёнида тутган ўрни.
12. Банк мутахассисларининг мақсади ва вазифалари.
13. «Банк иши» йўналишини тугаллаган мутахассисларнинг иш ўринлари ва фаолияти, янги ирформацион технологиялардан фойдаланиш имкониятлари.
14. Келажакда ўз билимини ошириш имкониятлари.
15. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури.
16. «Таълим тўғрисида»ги қонунидан келиб чиқадиган вазифалар ва унинг бажарилиши.
17. Тошкент Молия Институтининг тараққиёт йўналишлари.
18. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга оширишда институтнинг тутган ўрни.
19. Замонавий фан ва техникадаги янгиликларни ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини ташкил етиш.
20. Ўзбекистондаги тижорат банклари фаолиятини ўрганиш.
21. Қуйидаги интернет сайтларини таржима қилиш:

www.banking.com

www.state.st.us

www.bankreferatov.ru

www.bis.org